

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра педагогіки

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ
для підготовки фахівців за
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів
сільського господарства)»**

Київ – 2020

УДК 378(076.6)

Укладачі: **Толочко С. В.** – доктор педагогічних наук, доцент
Васюк О. В. – доктор педагогічних наук, професор
Варава О. Б. – кандидат педагогічних наук

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор **Біда О. А.**

доктор педагогічних наук, доцент **Сопівник Р. В.**

Рекомендовано до друку вченою радою Гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 6 від 18.02.2020).

Методичні рекомендації щодо проведення навчальної педагогічної практики для підготовки фахівців за ОПП «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)».

У методичних рекомендаціях щодо проведення навчальної педагогічної практики подані мета і завдання, орієнтовний тематичний план, зміст практики, перелік завдань для індивідуальної творчої роботи дослідницького характеру, орієнтовна структура доповіді студента на звітній конференції, а також термінологічний словник основних педагогічних понять.

Методичні рекомендації призначені для студентів закладів вищої освіти.

ЗМІСТ

	Пояснювальна записка	3
1.	Робоча програма навчальної практики	
	1.1. Мета і завдання виробничої соціально-педагогічної практики	
	1.2. Орієнтовний тематичний план практики	
	1.3. Зміст виробничої практики	
	1.4. Бази практики	
	1.5. Організація практики	
	1.6. Документація, облік, контроль і оцінка практики	
	1.7. Орієнтовна структура звіту студента-практиканта про практику	
	1.8. Підведення підсумків практики	
	1.9. Перелік завдань для індивідуальної творчої роботи дослідницького характеру	
2.	Додатки	
3.	Термінологічний словник	
4.	Рекомендована література	

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

**Педагогіка буде вищим із мистецтв,
бо вона прагне задовільнити
найбільшу з потреб людини... –
її прагнення до вдосконалення у своїй природі**
К. Д. Ушинський

У сучасних умовах становлення нової економічної системи України та реформування вітчизняної системи освіти підвищуються вимоги до відповідності рівня підготовки фахівців у закладах вищої освіти вимогам роботодавців, до забезпечення конкурентоспроможності випускників на ринку праці. Одним із напрямів вирішення цієї проблеми є впровадження в освітній процес системи поетапної практичної підготовки майбутніх фахівців з послідовним нарощуванням рівня професійних знань, практичних навичок, фахової компетентності.

Практична підготовка є цілісним процесом, який передбачає неперервність та послідовність отримання необхідного обсягу практичних знань, вмінь, компетентності відповідно до різних освітніх рівнів: молодший бакалавр – бакалавр – магістр.

Навчальна педагогічна практика є однією зі складових загальної підготовки фахівця за ОПП «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології») галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, кваліфікації: Бакалавр з професійної освіти (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології), що обумовлено у концепції підготовки фахівців у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. Навчальна практика займає значне місце у фаховій підготовці, оскільки вона безпосередньо спрямована на

формування навичок майбутньої професійної діяльності, необхідних для виконання конкретної педагогічної роботи, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

Навчальна педагогічна практика проводиться на основі розробленої робочої програми навчальної практики, розглянутої та ухваленої на засіданні кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Під час практики студенти відвідують навчальні заняття, аналізують їх за орієнтовною схемою; ознайомлюються із структурою, діяльністю НУБіП України та основними завданнями його підрозділів; роботою деканату та кафедр гуманітарно-педагогічного факультету.

Загальна тривалість навчальної практики 10 календарних днів (60 год.).

Методичні рекомендації щодо проведення навчальної педагогічної практики для підготовки фахівців за ОПП «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології») галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, кваліфікації: Бакалавр з професійної освіти (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології) підготовлено на основі затвердженої робочої програми цієї практики 04. 06. 2019.

1. РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

для підготовки фахівців за ОПП «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології») галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, кваліфікації: Бакалавр з професійної освіти (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)

1.1. МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Навчальна (педагогічна) практика є складовою частиною професійної підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр». Вона дозволяє студентам ознайомитися з досвідом викладацької роботи, необхідним для викладання дисциплін за ОПП «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)».

Мета навчальної (педагогічної) практики полягає в набутті студентами практичного досвіду формування педагогічних компетентностей, готовності до використання сучасних педагогічних технологій та нових інформаційних засобів навчання, досвіду застосування теоретичних знань у практичній діяльності, самостійності прийняття рішень під час професійної діяльності через ознайомлення студентів зі структурою ЗВО, матеріально-технічною базою, організаційною та методичною роботою; із видами і формами навчально-виховної роботи наставника; формування умінь аналізу проведених викладачами занять.

Завданнями навчальної практики є:

1. Формування професійно-педагогічної спрямованості студентів:

- комплексне вивчення системи навчально-виховної роботи закладу вищої освіти;

- закріплення свого покликання до педагогічної професії.

2. Формування цілісних, системно-структурних професійних знань, умінь, навичок, компетентностей студентів:

- поглиблення і розширення теоретичних знань зі спеціальних і психолого-педагогічних дисциплін на основі практичних навичок;
- набуття досвіду організації та здійснення навчально-виховної роботи у закладі вищої освіти;
- ознайомлення з методикою проведення занять різного типу;
- ознайомлення з роботою навчальних (методичних) кабінетів, спеціалізованих лабораторій;
- формування у студентів психолого-педагогічних та методичних умінь викладання відповідних навчальних предметів/дисциплін;
- набуття навичок спостереження та аналізу педагогічного досвіду, а також уміння прогнозувати і планувати власну педагогічну діяльність;
- набуття досвіду організації та проведення виховної та позакласної роботи.

3. Формування культури професійно-педагогічного спілкування студентів:

- формування морально-етичних якостей викладача в галузі професійної освіти, індивідуального творчого стилю педагогічної діяльності, потреби в самоосвіті;
- формування професійно-педагогічної ерудиції, тезаурусу, комунікативної культури майбутніх викладачів.

4. Формування педагогічної рефлексії та професійно-творчої самостійності студентів:

- формування умінь аналізу та самоаналізу навчальних занять і виховних заходів;
- формування умінь самодіагностики, самооцінки та самокорекції;
- формування умінь самостійного планування, підготовки та проведення занять різних типів;
- формування умінь самостійного планування, підготовки та проведення виховних заходів;
- формування організаційних умінь;

- формування умінь бачити проблемні педагогічні ситуації, виокремлювати їх, перетворювати на педагогічну задачу, самостійно аналізувати та знаходити оптимальні шляхи вирішення.

Під час навчальної (педагогічної) практики здобувачі вищої освіти повинні:

1) ознайомитися:

- зі змістом та організацією освітнього процесу в закладі вищої освіти;
- із специфікою планування навчально-виховної, організаційно-методичної та наукової роботи закладу вищої освіти;
- з особливостями організації навчальної діяльності за кредитно-трансферною накопичувальною системою;
- із специфікою використання інформаційно-комунікаційних і мережних технологій у процесі організації навчально-виховної діяльності закладу вищої освіти;
- матеріально-технічною базою закладу вищої освіти;
- із специфікою методики роботи викладачів;
- з навчально-методичним забезпеченням спеціальних дисциплін;
- із змістом спеціальних навчальних дисциплін, з яких будуть проводитись заняття;
- з особливостями організації та проведення науково-дослідної роботи студентів;

2) оволодіти:

- уміннями організації основних форм навчальної діяльності у закладі вищої освіти;
- уміннями професійного спілкування зі студентами;
- методичними уміннями спостереження та аналізу занять різного типу зі спеціальних навчальних дисциплін у системі закладу вищої освіти;

3) сформувати навички та компетентності:

- аналізу навчальних занять;

- планування організаційної та виховної роботи;
- планування роботи наукового гуртка, тощо;
- планування та організації науково-дослідницької експериментальної роботи;

4) виконати й забезпечити:

– ведення щоденника психолого-педагогічних спостережень упродовж усього періоду практики;

– відвідання лекцій, семінарських та практичних занять провідних викладачів, обговорити з викладачами доцільність використаних методів, методичних знахідок тощо;

– проводити індивідуальні бесіди зі студентами закріпленої академічних груп;

– організувати позааудиторні заняття із застосуванням активних форм навчання (круглий стіл; зустріч із фахівцями, обговорення актуальних проблем курсу в нетрадиційній формі);

– підготувати всі матеріали практики та звітувати на конференції.

Здобувач після проходження практики повинен володіти такими програмними компетентностями та мати програмні результати навчання:

Програмні компетентності	
Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в професійній освіті, що передбачає застосування певних теорій та методів педагогічної науки та інших наук, пов'язаних із сферами виробництва і переробки продуктів сільського господарства і характеризуються комплексністю та невизначеністю умов.
Загальні компетентності (ЗК)	ЗК 06. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій. ЗК 08. Здатність працювати в команді.
Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК)	СК 4. Здатність спрямовувати здобувачів освіти на прогрес і досягнення. СК 5. Здатність використовувати сучасні інформаційні технології та спеціалізоване програмне забезпечення та інтегрувати їх в освітнє середовище.

	<p>СК 6. Здатність реалізовувати навчальні стратегії, засновані на конкретних критеріях для оцінювання навчальних досягнень.</p> <p>СК 10. Здатність упроваджувати ефективні методи організації праці відповідно до вимог екологічної безпеки, безпеки життєдіяльності та охорони і гігієни праці.</p>
Програмні результати навчання	
	<p>ПР 04. Розуміти особливості комунікації, взаємодії та співпраці в міжнародному культурному та професійному контекстах.</p> <p>ПР 05. Володіти культурою мовлення, обирати оптимальну комунікаційну стратегію у спілкуванні з групами та окремими особами.</p> <p>ПР 06. Доносити зрозуміло і недвозначно професійні знання, обґрунтування і висновки до фахівців і широкого загалу державною та іноземною мовами.</p> <p>ПР 08. Самостійно планувати й організовувати власну професійну діяльність і діяльність здобувачів освіти і підлеглих.</p> <p>ПР 11. Володіти психолого-педагогічним інструментарієм організації освітнього процесу, уміти проектувати і реалізувати навчальні/розвивальні проекти.</p> <p>ПР 12. Уміти проектувати і реалізувати навчальні/розвивальні проекти.</p> <p>ПР 13. Застосовувати у професійній діяльності сучасні дидактичні та методичні засади викладання навчальних дисциплін і обирати доцільні технології та методики в освітньому процесі.</p> <p>ПР 15. Діагностувати, прогнозувати, забезпечувати ефективність та корегування освітнього процесу для досягнення програмних результатів навчання і допомоги здобувачам освіти в реалізації індивідуальних освітніх траєкторій.</p> <p>ПР 17. Виконувати розрахунки, що відносяться до сфери професійної діяльності.</p> <p>ПР 20. Емпатійно взаємодіяти, відповідати за прийняття рішень в межах своєї компетенції, дотримуватися стандартів професійної етики.</p> <p>ПР 21. Застосовувати міжнародні та національні стандарти і практики в професійній діяльності.</p> <p>ПР 22. Застосовувати програмне забезпечення для e-learning і дистанційного навчання і здійснювати їх навчально-методичний супровід.</p> <p>ПР 24. Володіти основами управління персоналом і ресурсами, навичками планування, контролю, звітності на виробництвах, в установах, організаціях сфер, пов'язаних із технологією виробництва і переробки продуктів сільського господарства.</p>

1.2. ОРІЄНТОВНИЙ ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ПРАКТИКИ

№ з/п	Назва занять	Місце проведення	Практичні заняття	Самост. робота	Всього
1 день	<p>I. Інструктаж із охорони праці та безпеки життєдіяльності.</p> <p>II. Вступний інструктаж:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ознайомлення із завданнями практики. 2. Вимоги до оформлення звіту з практики: вступ, основна частина, висновки та пропозиції. 3. Завдання для самостійної роботи. 4. Забезпечення студентів методичними матеріалами для проходження практики: щоденниками практики, методичними рекомендаціями. 	Кафедра педагогіки, аудиторія згідно з розкладом.	4	2	6
2 день	<ol style="list-style-type: none"> 1. Структура НУБіП України. 2. Основні завдання структурних підрозділів НУБіП України. 3. Робота деканату, кафедр гуманітарно-педагогічного факультету. 4. Навчальна, методична, наукова, інноваційна, міжнародна, виховна, профорієнтаційна робота кафедр. 5. Знайомство зі сторінкою гуманітарно-педагогічного факультету. 6. Рейтингове оцінювання роботи НПП в НУБіП України. 7. Підготовка відповідних матеріалів до звіту. 8. Заповнення щоденника практики. 	Гуманітарно-педагогічний факультет, деканат, кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та реабілітації, управління та освітніх технологій	4	2	6
3 день	<ol style="list-style-type: none"> 1. Продовження знайомства з роботою кафедр гуманітарно-педагогічного факультету. 2. Навчально-методична робота кафедр. 3. Ознайомлення з вимогами щодо оформлення навчально-методичних комплексів із дисциплін. 4. Аналіз комплексів методичного забезпечення на кафедрах. 	Кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та реабілітації, управління та освітніх технологій	4	2	6

	<p>5. Підготовка відповідних матеріалів до звіту.</p> <p>6. Заповнення щоденника практики.</p>				
4 день	<p>1. Знайомство з роботою кафедри педагогіки.</p> <p>2. Документація кафедри.</p> <p>3. Навчальна, методична, наукова, виховна, міжнародна, профорієнтаційна робота кафедри.</p> <p>4. Матеріальна база кафедри.</p> <p>5. Презентація кафедри. Сторінка кафедри на сайті університету.</p> <p>6. Підготовка відповідних матеріалів про кафедру педагогіки до звіту з практики.</p> <p>7. Заповнення щоденника практики.</p>	Кафедра педагогіки, аудиторія згідно з розкладом	4	2	6
5 день	<p>1. Організація, зміст та форми роботи наставника студентської групи.</p> <p>2. Аналіз планів виховної роботи наставника.</p> <p>3. Огляд та аналіз журналів із виховної роботи наставника.</p> <p>4. План виховної роботи гуманітарно-педагогічного факультету. Вимоги до планування виховної роботи.</p> <p>5. Знайомство з рубрикою «Виховна робота» на сторінці гуманітарно-педагогічного факультету.</p> <p>6. Підготовка відповідних матеріалів до звіту.</p> <p>7. Заповнення щоденника практики.</p>	Гуманітарно-педагогічний факультет, деканат, кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та реабілітації, управління та освітніх технологій	4	2	6
6 день	<p>1. Технологія підготовки, моделювання виховних заходів.</p> <p>2. Аналіз сценаріїв виховних заходів.</p> <p>3. Відвідування і аналіз студентами виховного заходу (схема аналізу додається).</p> <p>4. Підготовка відповідних матеріалів до звіту.</p> <p>5. Заповнення щоденника практики.</p>	Кафедри гуманітарно-педагогічного факультету, місце проведення виховного заходу згідно з планом виховної роботи	4	2	6
7 день	<p>1. Аналіз методів та форм навчання в НУБіП України.</p> <p>2. Відвідування навчальних занять.</p> <p>3. Аналіз навчальних занять (схема аналізу</p>	Навчальні аудиторії згідно з розкладом занять кафедр	4	2	6

	<p>додається). (Студенти мають відвідати та проаналізувати по 2 лекційних та 2 семінарсько-практичних заняття різних викладачів гуманітарно-педагогічного факультету).</p> <p>4. Підготовка відповідних матеріалів до звіту.</p> <p>5. Заповнення щоденника практики.</p>	гуманітарно-педагогічного факультету			
8 день	<p>1. Продовження ознайомлення з методами та формами навчання в НУБіП України.</p> <p>2. Відвідування навчальних занять.</p> <p>3. Аналіз навчальних занять (схема аналізу додається).</p> <p>4. Підготовка відповідних матеріалів до звіту.</p> <p>5. Заповнення щоденника практики.</p>	Навчальні аудиторії згідно з розкладом занять кафедр гуманітарно-педагогічного факультету	4	2	6
9 день	Оформлення звітів і щоденників практики.	Читальний зал бібліотеки НУБіП України, корпус 4	-	6	6
10 день	Обговорення та підведення підсумків практики, захист звіту.	Кафедра педагогіки, аудиторія згідно з розкладом.	6	-	6
Усього			36	24	60

1.3. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ. ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Навчальна педагогічна практика проходить в умовах закладу вищої освіти. Студенти відвідують навчальні заняття, ознайомлюються зі структурою діяльності закладу і його матеріальною базою. Загальна тривалість навчальної практики 10 днів (60 годин).

Упродовж *навчальної (педагогічної) практики* студенти-практиканти:

- знайомляться з організацією навчально-виховної роботи закладу;
- проводять бесіди з адміністрацією, викладачами, кураторами академічних груп закладу;
- знайомляться з контингентом студентів;
- аналізують навчальні і робочі плани напрямів підготовки (спеціальностей), із якими доведеться працювати упродовж педагогічної практики;
- знайомляться з планом виховної роботи куратора, планами роботи наукових гуртків;
- знайомляться з розкладом навчальних, додаткових, виховних занять;
- вивчають матеріальне та методичне забезпечення навчальних аудиторій, технічне та інформаційне обладнання кабінетів спеціальних дисциплін;
- ознайомлюються з журналом академічної групи та навчальними досягненнями студентів;
- відвідують заняття та позааудиторні заходи у закріпленій академічній групі та спостерігають за студентами під час занять.

Виховну роботу в закладі необхідно розглядати в нерозривній єдності з навчальним процесом. За період навчальної (педагогічної) практики студент-практикант повинен виконати такі види виховної діяльності:

- брати участь у виховній роботі куратора академічної групи;
- відвідувати та аналізувати виховні заходи університету;
- допомагати в організації і проведенні виховних заходів;
- провести один заліковий виховний захід;

- ознайомитися з роботою студентської ради факультету;
- ознайомитися з формами естетичного виховання, відвідування музею профільного спрямування, відвідування музею культурного спрямування (картинної галереї, історичного, краєзнавчого музею, тощо).

Методична робота студента-практиканта включає:

- ознайомлення з навчальним планом закладу ОПП «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології») галузі знань 01 Освіта/Педагогіка Кваліфікація: Бакалавр з професійної освіти (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології);
- ознайомлення з змістом навчальних і робочих програм, підручників, навчально-методичних посібників;
- участь у засіданнях методичних об'єднань, конференцій, семінарів із проблем викладання дисциплін професійної підготовки;
- вивчення досвіду викладачів-методистів із дисциплін професійної підготовки;
- підготовку звітної документації з педагогічної практики.

Дослідницька діяльність студента-практиканта включає:

- вивчення колективу, в якому буде працювати студент-практикант;
- вивчення вікових та індивідуальних особливостей студентів (їхніх нахилів та інтересів, рис характеру, взаємовідносин у класі) під час навчання, виховного процесу, шляхом вивчення документів, спостереження, анкетування, інтерв'ювання тощо;
- збір матеріалів для виконання індивідуальних науково-дослідницьких завдань.

Заняття 1. Організація практики.

I. Інструктаж із охорони праці та безпеки життєдіяльності.

II. Вступний інструктаж:

1. Ознайомлення із завданнями практики.

2. Вимоги до оформлення звіту з практики: вступ, основна частина, висновки та пропозиції.

3. Завдання для самостійної роботи.

4. Озброєння студентів методичними матеріалами для проходження практики: щоденниками практики, методичними рекомендаціями.

Заняття 2. Структура, основні завдання аграрного ЗВО.

1. Структура НУБіП України.

2. Основні завдання структурних підрозділів НУБіП України.

3. Робота деканату, кафедр гуманітарно-педагогічного факультету.

4. Навчальна, методична, наукова, інноваційна, міжнародна, виховна, профорієнтаційна робота кафедр.

5. Знайомство зі сторінкою гуманітарно-педагогічного факультету.

6. Рейтингове оцінювання роботи НПП в НУБіП України.

7. Підготовка відповідних матеріалів до звіту з практики.

8. Заповнення щоденника практики.

Заняття 3. Робота кафедр гуманітарно-педагогічного факультету.

НУБіП України.

2. Продовження знайомства з роботою кафедр гуманітарно-педагогічного факультету.

3. Навчально-методична робота кафедр.

4. Ознайомлення з вимогами щодо оформлення навчально-методичних комплексів із дисциплін.

5. Аналіз комплексів методичного забезпечення на кафедрах.

6. Підготовка відповідних матеріалів до звіту з практики.

7. Заповнення щоденника практики..

Заняття 4. Види робіт кафедри педагогіки.

1. Знайомство з роботою кафедри педагогіки.
2. Документація кафедри.
3. Навчальна, методична, наукова, виховна, міжнародна, профорієнтаційна робота кафедри.
4. Матеріальна база кафедри.
5. Презентація кафедри. Сторінка кафедри на сайті університету.
6. Підготовка відповідних матеріалів про кафедру педагогіки до звіту з практики.
7. Заповнення щоденника практики.

Заняття 5. Виховна робота ЗВО.

1. Організація, зміст та форми роботи наставника студентської групи.
2. Аналіз планів виховної роботи наставника.
3. Огляд та аналіз журналів із виховної роботи наставника.
4. План виховної роботи гуманітарно-педагогічного факультету. Вимоги до планування виховної роботи.
5. Знайомство з рубрикою «Виховна робота» на сторінці гуманітарно-педагогічного факультету.
6. Підготовка відповідних матеріалів до звіту з практики.
7. Заповнення щоденника практики.

Заняття 6. Технологія підготовки виховних заходів у ЗВО.

1. Технологія підготовки, моделювання виховних заходів.
2. Аналіз сценаріїв виховних заходів.
3. Відвідування і аналіз студентами виховного заходу (схема аналізу додається).
4. Підготовка відповідних матеріалів до звіту з практики.

5. Заповнення щоденника практики.

Заняття 7-8. Аналіз методів та форм навчання в НУБіП України.

1. Відвідування навчальних занять.
2. Аналіз навчальних занять (схема аналізу додається).

(Студенти мають відвідати та проаналізувати по 2 лекційних та 2 семінарсько-практичних заняття різних викладачів гуманітарно-педагогічного факультету).

3. Підготовка відповідних матеріалів до звіту з практики.
4. Заповнення щоденника практики.

Заняття 9. Оформлення звітів і щоденників практики.

Заняття 10. Обговорення, підведення підсумків практики, захист звіту.

1.4. БАЗИ ПРАКТИК

Навчальна педагогічна практика студентів за ОПП «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології») галузі знань 01 Освіта/Педагогіка Кваліфікація: Бакалавр з професійної освіти (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології) проводиться в підрозділах гуманітарно-педагогічного факультету, що є відповідно базами практики, які відповідають вимогам «Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України», а також «Положення про практичне навчання студентів НАУ».

Базами навчальної педагогічної практики є:

Гуманітарно-педагогічний факультет (<https://nubip.edu.ua/structure/gpf/>);

Кафедра педагогіки (<https://nubip.edu.ua/node/6180>);

Кафедра психології (<https://nubip.edu.ua/node/1104>);

Кафедра управління та освітніх технологій (<https://nubip.edu.ua/node/2556>);

Кафедра соціальної роботи та реабілітації (<https://nubip.edu.ua/node/3399>);

Кафедра культурології (<https://nubip.edu.ua/node/1103>);

Кафедра філософії (<https://nubip.edu.ua/node/1109>);

Кафедра журналістики та мовної комунікації (<https://nubip.edu.ua/node/1874>);

Кафедра міжнародних відносин і суспільних наук (<https://nubip.edu.ua/node/2065>);

Навчально-науковий інститут лісового і садово-паркового господарства (<https://nubip.edu.ua/structure/nni-lispg/>);

Факультет тваринництва та водних біоресурсів (<https://nubip.edu.ua/structure/tvb/>);

Факультет харчових технологій та управління якістю продукції АПК (<https://nubip.edu.ua/structure/fht/>).

Київський професійно-педагогічний коледж імені Антона Макаренка (<http://kppk.com.ua/>).

Березоворудський аграрний коледж Полтавської державної аграрної академії (<https://www.pdaa.edu.ua/content/berezovorudskyu-agrarnyy-koledzh-pdaa>).

Ірпінський коледж економіки і права (<http://iscel.org.ua/>).

УЗГОДЖЕННЯ ЗАВДАНЬ ТА БАЗ ПРОХОДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ ЗАЯВЛЕНІЙ СПЕЦІАЛЬНОСТІ

1. Формування професійно-педагогічної спрямованості студентів	
комплексне вивчення системи навчально-виховної роботи закладу вищої освіти	Гуманітарно-педагогічний факультет (https://nubip.edu.ua/structure/gpf);
закріплення свого покликання до педагогічної професії	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180)
2. Формування цілісних, системно-структурних професійних знань, умінь, навичок, компетенцій студентів	
поглиблення і розширення теоретичних знань зі спеціальних і психолого-педагогічних дисциплін на основі практичних навичок	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра психології (https://nubip.edu.ua/node/1104)
набуття досвіду організації та здійснення навчально-виховної роботи у закладі вищої освіти	Кафедра культурології (https://nubip.edu.ua/node/1103)
ознайомлення з методикою проведення занять різного типу	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180)
ознайомлення з роботою навчальних (методичних) кабінетів, спеціалізованих лабораторій	Навчально-науковий інститут лісового і садово-паркового господарства (https://nubip.edu.ua/structure/nni-lispg); Факультет тваринництва та водних біоресурсів (https://nubip.edu.ua/structure/tvb); Факультет харчових технологій та управління якістю продукції АПК (https://nubip.edu.ua/structure/fht)
формування у студентів психолого-педагогічних та методичних умінь викладання відповідних навчальних предметів/дисциплін	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра психології (https://nubip.edu.ua/node/1104)
набуття навичок спостереження та аналізу педагогічного досвіду, а також уміння прогнозувати і планувати власну педагогічну діяльність	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра психології (https://nubip.edu.ua/node/1104); Кафедра управління та освітніх технологій (https://nubip.edu.ua/node/2556); Кафедра соціальної роботи та реабілітації (https://nubip.edu.ua/node/3399);

	Кафедра культурології (https://nubip.edu.ua/node/1103); Кафедра філософії (https://nubip.edu.ua/node/1109); Кафедра журналістики та мовної комунікації (https://nubip.edu.ua/node/1874); Кафедра міжнародних відносин і суспільних наук (https://nubip.edu.ua/node/2065)
набуття досвіду організації та проведення виховної та позакласної роботи	Кафедра культурології (https://nubip.edu.ua/node/1103)
3. Формування культури професійно-педагогічного спілкування студентів	
формування морально-етичних якостей викладача в галузі професійної освіти, індивідуального творчого стилю педагогічної діяльності, потреби в самоосвіті	Кафедра культурології (https://nubip.edu.ua/node/1103); Кафедра філософії (https://nubip.edu.ua/node/1109)
формування професійно-педагогічної ерудиції, тезаурусу, комунікативної культури майбутніх викладачів	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра журналістики та мовної комунікації (https://nubip.edu.ua/node/1874)
4. Формування педагогічної рефлексії та професійно-творчої самостійності студентів	
формування умінь аналізу та самоаналізу навчальних занять і виховних заходів	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра культурології (https://nubip.edu.ua/node/1103)
формування умінь самодіагностики, самооцінки та самокорекції	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра психології (https://nubip.edu.ua/node/1104)
формування умінь самостійного планування, підготовки та проведення занять різних типів	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра психології (https://nubip.edu.ua/node/1104)
формування умінь самостійного планування, підготовки та проведення виховних заходів	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра культурології (https://nubip.edu.ua/node/1103)
формування організаційних умінь	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180);

	Кафедра управління та освітніх технологій (https://nubip.edu.ua/node/2556)
формування умінь бачити проблемні педагогічні ситуації, виокремлювати їх, перетворювати на педагогічну задачу, самостійно аналізувати та знаходити оптимальні шляхи вирішення	Кафедра педагогіки (https://nubip.edu.ua/node/6180); Кафедра психології (https://nubip.edu.ua/node/1104)

1.5. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИКИ

Відповідальність за організацію, проведення і контроль практики покладається на керівників від Університету.

Навчально-методичне керівництво та виконання програм практики забезпечує кафедра педагогіки НУБіП України.

Безпосередню організацію практики та контроль за її проведенням здійснює керівник практики (НПП кафедри).

До керівництва практикою студентів залучаються досвідчені НПП кафедри та кваліфіковані фахівці від установ, організацій, закладів (баз практики).

До обов'язків керівника практики від Університету входить:

- контроль за підготовленістю бази практики;
- забезпечення проведення всіх організаційних заходів перед виходом студентів на практику;
- інструктаж про порядок проходження практики;
- інструктаж з охорони праці, зокрема з техніки безпеки;
- ознайомлення студентів із програмою практики;
- надання студентам-практикантам необхідної документації (направлення, щоденника, індивідуального завдання, методичних рекомендацій);
- узгодження питань щодо організації практики з керівником від бази практики;
- організація виконання індивідуальних завдань студентами;
- інструктаж студентів про звітність із практики: виконання практичних завдань, оформлення та подання письмового звіту, підготовка доповіді тощо;
- консультування студентів протягом проходження практики;
- методичне й наукове керівництво підготовкою звітів практики;
- подання на кафедру письмового звіту про проведення практики із зауваженнями та пропозиціями щодо поліпшення практики.

Керівництво установи, організації, закладу (бази практики) доручає керувати практикою студентів кваліфікованому фахівцю відповідного напрямку.

До обов'язків керівника практики від бази практики входить:

- ознайомлення студентів із діяльністю установи (організації, закладу);
- забезпечення студентів робочими місцями;

- допомога студентам у підготовці звітів і виконанні програми практики;
- організація для студентів лекцій, практичних занять, бесід із провідними працівниками бази практики;
- організація переміщення практикантів у відділах і службах бази практики з метою формування комплексу практичних умінь і навичок у студентів за відповідними напрямками;
- методичне керівництво і консультування студентів-практикантів;
- контроль за виконанням студентами програми практики, дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку бази практики.

Студенти під час проходження практики зобов'язані:

- до початку практики одержати від керівника практики від університету консультації щодо оформлення всіх необхідних документів;
- у повному обсязі виконувати всі завдання та вказівки керівників, передбачені програмою практики;
- вивчити і суворо дотримуватися правил охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії, внутрішнього розпорядку бази практики;
- нести відповідальність за виконану роботу;
- вести щоденник практики;
- зібрати для виконання звіту необхідний матеріал;
- вчасно здати і захистити звіт із практики.

Студент до початку практики повинен бути проінструктованим керівником практики від навчального закладу, а також отримати необхідні для проходження практики документи:

- направлення на практику;
- щоденник практики;
- індивідуальне завдання з практики.

Під час практики студент щоденно стисло записує підсумки виконаної роботи за графіком. Записи щодо виконання індивідуальних завдань ведуться окремо.

Після закінчення практики щоденник разом зі звітом, відгуками та підписами керівників здаються на кафедру, яка забезпечує проходження практики.

1.6. ДОКУМЕНТАЦІЯ, ОБЛІК, КОНТРОЛЬ І ОЦІНКА ПРАКТИКИ

Під час практики студент працює за індивідуальним планом роботи і веде **щоденник**. У щоденнику відображається зміст проведеної студентом роботи, записуються спостереження, роздуми, а також зауваження керівників практики.

Після закінчення терміну проходження навчальної практики студенти подають таку документацію:

- щоденник практики;
- індивідуальний план;
- звіт про проведену роботу;
- творче завдання (реферат).

Документація здається керівнику практики.

Підсумки практики підводяться на завершальній конференції.

Звіт із практики повинен складатися з титульного аркушу, вступу, двох розділів, висновків, списку опрацьованих документів, додатків (за необхідністю). Титульний аркуш оформляється відповідно до вимог і має бути підписаний студентом, керівниками практики та затверджений завідувачем кафедри, яка забезпечує проходження практики.

Зміст звіту з практики вміщує розширений опис виконаних завдань відповідно до тематичного плану та індивідуальних творчих завдань дослідницького характеру.

Щоденник з практики підписується керівниками та скріпляється печаткою від бази практики.

Загальні рекомендації щодо ведення щоденника

1. Щоденник повинен відображати всю роботу студента.
2. Студент зобов'язаний вчасно та регулярно вести записи в щоденнику виробничої соціально-педагогічної педагогічної практики.
3. У щоденнику мають бути відображенні:
 - а) графік занять студентів-практикантів;
 - б) аналіз відвіданих закладів, занять керівників практики зі студентами;
 - в) аналіз індивідуальної діяльності студента-практиканта.

1.7. Орієнтовна структура звіту студента-практиканта про практику

Титульний аркуш

Зміст

Вступ (актуальність професійної діяльності, мета і завдання практики відповідно до закладу освіти, терміни та місце практики)

Розділ 1. _____ (заклад освіти)

1.1. Характеристика структури, функцій і завдань закладу освіти

1.2. План роботи закладу освіти на поточний рік

1.3. Організаційні форми та методи роботи закладу освіти

1.4. Загальна характеристика користувачів педагогічних послуг відповідного закладу освіти

Розділ 2. Організація педагогічної роботи в закладі освіти в період

з _____ по _____

2.1. Педагогічна характеристика 2 лекційних та 2 семінарсько-практичних занять різних викладачів гуманітарно-педагогічного факультету, а також заходів, проведених закладом освіти (2 – індивідуальний та груповий)

2.2. Аналіз педагогічних ситуацій (2) (під час практичної діяльності студентів) та шляхів їхнього вирішення (2 ситуації)

2.3. Сценарії педагогічних заходів, що готувалися за безпосередньої участі практиканта (2 сценарії)

2.4. Аналіз результатів проведених заходів, що здійснювалися за безпосередньої участі практиканта (2 заходи)

2.5. Аналіз результатів здійсненого

Розділ 3. Дослідження проблеми _____

(відповідно до індивідуального завдання)

Висновки та пропозиції

Список використаних літературних джерел (стосовно виконання індивідуальних творчих завдань дослідницького характеру)

Додатки

1.8. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ПРАКТИКИ

Підсумок практики. Підсумком проходження студентом виробничої соціально-педагогічної практики є виконані належним чином поставлені тематичні та індивідуальні завдання безпосередньо на базах практик під керівництвом керівників практики (від університету та бази практики).

Після закінчення терміну практики студенти письмово звітують про виконання програми й індивідуальних завдань. Загальна форма звітності студента за практику – подання письмового звіту та щоденника практики, підписаних і оцінених безпосередньо керівниками від університету та бази практики.

Підсумки практики обговорюються на засіданні кафедри, а загальні підсумки всіх практик підводяться на звітній конференції з практики.

Вимоги до оформлення звіту

1. Звіт про практику має складатися з титульного аркуша, основної частини, висновків та пропозицій. Обсяг звіту – 15-20 арк. друкованого тексту.

2. Структура написання звіту:

Вступ.

Основна частина:

1. Загальна характеристика НУБіП України.
2. Види робіт кафедри педагогіки.
3. Психолого-педагогічний аналіз відвіданих занять.
4. Характеристика комплексів методичного забезпечення занять.
5. Організація виховної роботи в НУБіП України (зміст та форми, план роботи наставника студентської групи тощо).

Висновки та пропозиції.

Список використаної літератури.

Зміст звіту. Звіт має містити відомості про виконання студентом усіх тематичних та індивідуальних завдань програми, висновки і пропозиції, список використаної літератури тощо.

Оформлення звіту. Звіт оформлюється за вимогами, які встановлює Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Захист звіту. Звіт із практики захищається студентом на загальній конференції перед комісією, склад якої призначається завідувачем кафедри та

затверджується наказом ректора. До складу комісії входять керівники практики від університету і, якщо можливо, від баз практики, науково-педагогічні працівники кафедри.

Атестація студентів за результатами практики проводиться в університеті протягом перших десяти днів після її закінчення.

Оцінювання практики. Загальна оцінка підсумків роботи студента-практиканта охоплює сумарне оцінювання:

- якості виконаної роботи під час практики (характеристика керівника практики);
- якості наповнення та оформлення звіту про практику;
- якості захисту звіту про практику (обґрунтованість, логічність, ясність, переконливість у доповіді та відповідях на запитання).

Проходження студентом навчальної педагогічної практики оцінюється за 4-бальною шкалою відповідно до таких критеріїв та показників:

Відмінно:

- Виконання програми практики (дотримання режиму практики, позитивний відгук керівника практики від установи, на базі якої проходила практика, своєчасне виконання індивідуального плану).
- Ведення документації (регулярне ведення щоденника практики, своєчасне і якісне оформлення звіту).
- Висока оцінка професійних якостей (морально-етичний обрис, загальна культура, професійний такт, комунікабельність, організаторські здібності).

Добре:

- Виконання програми практики (неістотні зауваження щодо режиму практики, відсутність негативних відгуків, позитивний відгук керівника практики від установи, на базі якої проходила практика із зазначенням окремих зауважень), своєчасне виконання індивідуального плану.
- Ведення документації регулярне ведення щоденника практики, неістотні зауваження щодо змісту і оформлення щоденника, своєчасне оформлення звіту.

– Позитивна оцінка професійних якостей (морально-етичний обрис, загальна культура, професійний такт, комунікабельність, організаторські здібності).

Задовільно:

– Виконання програми практики (нерегулярне дотримання режиму практики, наявність негативних зауважень у відгуку керівника практики від установи й організації, на базі якої проходила практика, зауваження щодо виконання індивідуального плану).

– Ведення документації: нерегулярне ведення щоденника практики. Переважна більшість питань програми у звіті висвітлена, однак мають місце неточності, помилки, логічні похибки. Оцінка професійних якостей у цілому позитивна, але з певними зауваженнями.

Незадовільно:

– Виконання програми практики недбале дотримання режиму практики, неповний обсяг годин, негативний відгук керівника практики від установи чи організації, де проходила практика.

– Ведення документації: нерегулярне ведення щоденника практики або його відсутність, неякісне і несвоєчасне оформлення звіту.

– Оцінка професійних якостей нетактовне, неухважне ставлення до колег і користувачів соціальних послуг.

Оцінка за практику за чотирибальною системою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно») вноситься до заліково-екзаменаційної відомості та до залікової книжки студента за підписом керівника практики або одного із членів комісії.

Студенту, який не виконав програму практики з поважних, підтверджених документально причин, може бути надано право її повторного проходження за індивідуальним графіком із фінансуванням усіх витрат на її організацію та проведення фізичними чи юридичними особами за окремим кошторисом.

Студент, який не виконав вимог практики або при повторному проходженні практики отримав у комісії незадовільну оцінку, відраховується з числа студентів університету.

1.9. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ

1. Становлення вищої освіти в Україні: суспільно-історичний та педагогічний аспекти.
2. Проблеми гуманізації та демократизації вищої освіти в Україні.
3. Соціально-педагогічне середовище ЗВО як об'єктивний чинник формування особистості студента.
4. Роль особистісно-орієнтованої освіти в сучасному суспільстві.
5. Болонський процес та можливості модернізації вищої школи України.
6. Виховна робота зі студентською молоддю: стан та перспективи вдосконалення.
7. Чинники впливу на формування лекторської майстерності викладача ЗВО.
8. Механізми формування позитивного іміджу викладача ЗВО.
9. Загальна і педагогічна культура в структурі педагогічного іміджу.
10. Ораторське мистецтво викладача.
11. Педагогічний такт як прояв педагогічної культури викладача.
12. Педагогічна техніка викладача ЗВО і шляхи оволодіння нею.
13. Головні складники культури педагогічного спілкування.
14. Стили педагогічного спілкування: порівняльний аналіз.
15. Куратор як фасилітатор навчально-пізнавальної діяльності студентів.
16. Педагогічна культура викладача ЗВО.
17. Комунікативна культура викладача ЗВО як чинник педагогічної майстерності.
18. Індивідуалізація освітнього процесу у вищій школі: можливості й обмеження.
19. Інноваційні технології навчання у вищій школі.
20. Технології дистанційного навчання у вищій школі.
21. Педагогіка партнерства у вищій школі.
22. Студентоцентрикований підхід у вищій школі.

23. Психологічні особливості студентського віку та їхнє врахування в освітньому процесі.

24. Вивчення причин неуспішності студентів, що навчаються в різних навчально-наукових інститутах та факультетах.

25. Вивчення причин високої успішності студентів з окремих дисциплін.

26. Вияв та характеристика труднощів у навчально-пізнавальній діяльності студентів.

27. Вияв факторів, що впливають на розвиток у студентів досвіду самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

28. Вивчення оціночних суджень студентів досвіду і факторів впливу на їхній професійний розвиток і науковий ріст.

29. Вивчення прогностичних уявлень студентів щодо власного наукового і професійного розвитку.

30. Дослідження чинників педагогічної діяльності, які впливають на характер взаємин між викладачем та студентом.

2. ДОДАТКИ

Додаток А

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

«Затверджую»

Завідувач кафедри педагогіки

док. пед. наук, доцент

Р. В. Сопівник

«___» _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ НА ПРАКТИКУ

Студент(ка) _____

За ОПП «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської _____ продукції та _____ харчові технології»)

Курс 1 група 1,2

Вид практики _____ навчальна педагогічна практика _____

Термін проходження практики: з «___» червня 2020 року до «___» червня 2020 року.

Наказ на практику: № _____ від «___» _____ 2020 р.

База практики _____

Перелік обов'язкових завдань:

1. Участь у настановій конференції з питань організації і проведення практики на базі Університету (отримання щоденника та завдань практики, направлення на практику).
2. Участь у настановчих зборах на місцях практики.
3. Знайомство з керівниками установи, керівником від бази практики, персоналом.
4. Складання індивідуального плану роботи на весь період практики (спільно з керівником від бази практики).
5. Вивчення нормативно-правової документації.
6. Проходження інструктажу з техніки безпеки.
7. Ознайомлення з місцем, графіком роботи та вимогами до неї.

8. Ознайомлення з діяльністю установи, метою та змістом її роботи, завданнями, напрямками та структурою діяльності.

9. Вивчення плану роботи установи.

10. Виконання робіт відповідно до визначених завдань практики та плану роботи установи.

11. Відвідування та аналіз 2 лекційних та 2 семінарсько-практичних занять різних викладачів гуманітарно-педагогічного факультету, а також виховних заходів, що проводяться закладом освіти (2 – заходи індивідуальний та груповий).

12. Участь у розробці змісту та сценаріїв соціально-педагогічних заходів відповідно до плану роботи установи (2 заходи).

13. Участь у проведенні соціально-педагогічних заходів відповідно до плану роботи установи (2 заходи).

14. Підготовка звітних матеріалів про проведені заходи.

15. Здійснення аналізу соціально-педагогічних ситуацій, що виникли в цій установі під час практики, обґрунтування шляхів їхнього розв'язання (2 ситуації).

16. Збір і опрацювання матеріалу для написання творчого завдання дослідницького характеру.

17. Підготовка звіту про проходження виробничої практики.

18. Захист практики.

Тема індивідуального завдання

Керівник практики від ЗВО _____ / /

Завдання прийняв до виконання _____ / /

«_____» _____ 2020 р.

Додаток Б

Система діяльності підрозділів аграрного закладу вищої освіти

Вчена рада вищого аграрного закладу вищої освіти є колегіальним органом і створюється для вирішення основних питань його діяльності. До основних завдань її діяльності належать:

1. Організаційно-методична:

1.1. Обговорення найважливіших питань з напрямів діяльності аграрного вищого навчального закладу й прийняття ухвал з цих питань.

1.2. Опрацювання у відповідних комісіях, розгляд і подання ректорові ВНЗ до затвердження проектів нормативних документів закладу, які регламентують усі види статутної діяльності, проектостворення, організації чи ліквідації основних структурно-адміністративних підрозділів вищого навчального закладу та кафедр.

1.3. Подання до вищого колегіального органу громадського самоврядування (конференція трудового колективу університету) проекту статуту, а також змін і доповнень до нього.

1.4. Ухвалення фінансового плану і звіту закладу.

1.5. Подання пропозицій ректору щодо призначення та звільнення з посади директора бібліотеки, а також призначення та звільнення з посади проректорів (заступників керівника), директорів структурних підрозділів і головного бухгалтера.

1.6. Обрання на посаду таємним голосуванням завідуючих кафедрами і професорів.

2. Регулювально-оцінна:

2.1. Ухвалення навчальних програм і навчальних планів.

2.2. Ухвалення рішень з питань організації навчально-виховного процесу.

2.3. Ухвалення основних напрямків діяльності наукових досліджень.

2.4. Оцінювання науково-педагогічної діяльності структурних підрозділів.

2.5. Прийняття рішень щодо кандидатур стосовно присвоєння вчених звань доцента, професора, старшого наукового співробітника.

2.6. Прийняття рішень про рекомендацію наукових та науково-педагогічних працівників у дійсні члени і члени-кореспонденти Національної Академії наук України, Академії педагогічних наук та інших.

2.7. Висунення та представлення кандидатур до урядових нагород і присвоєння почесних звань України, звання Почесного професора університету та нагородження нагрудними знаками.

2.8. Висунення або представлення наукових розроблень і проектів на здобуття національних і міжнародних премій.

2.9. Винесення рекомендацій щодо видання монографій, підручників, навчальних посібників тощо.

2.10. Винесення рекомендацій щодо участі в конкурсах на присудження Державних та іменних стипендій, представлення авторів підручників і навчальних посібників до відзнаки.

2.11. Винесення рекомендацій для вступу в докторантуру.

2.12. Прийняття рішення про зарахування в докторантуру та призначення наукових консультантів.

3. Науково-коригуюча:

3.1. Затвердження тем дисертаційних робіт на здобуття ступеня кандидата і доктора наук.

3.2. Установлення поважності причин, тривалості й кількості перерв під час навчання в докторантурі, аспірантурі.

3.3. Рекомендації щодо надання творчої відпустки для завершення дисертації.

3.4. Розгляд і подання ректорові пропозицій стосовно складу і повноважень дорадчих органів університету – науково-методичної і науково-технічної рад, бюджетної комісії.

3.5. Заслуховування звітів про роботу вчених рад факультетів, педагогічних рад структурних підрозділів.

Навчально-методичний відділ – провідний структурний підрозділ ЗВО, через який координується вся освітня діяльність, керівництво й контроль навчальною та методичною роботою факультетів і кафедр. У структуру методичної діяльності навчально-методичного відділу входять як її компоненти організаційно-методична, науково-методична, аналітична та контрольна-регулююча складові. Зупинимося на кожній із них.

1. Організаційно-методична:

1.1. Організація навчального процесу на рівні, який забезпечує підготовку висококваліфікованих фахівців.

1.2. Організація проведення атестації напрямів, спеціальностей та спеціалізацій.

1.3. Організація підготовки документації для ліцензування та акредитації.

1.4. Організація виконання навчальних планів усіх спеціальностей та форм навчання.

1.5. Вивчення та узагальнення стану організації навчальної та методичної роботи кафедр, інститутів та факультетів.

1.6. Координація роботи навчально-методичних кабінетів (лабораторій) кафедр.

1.7. Організація підвищення кваліфікації викладачів та методистів у сфері інформаційних та комп'ютерних технологій.

1.8. Інформування науково-викладацького складу та студентів про зміни в умовах та вимогах до навчально-виховного процесу.

1.9. Підготовка проектів наказів, матеріалів з питань організації навчального процесу на розгляд Вченої Ради Університету і ректорату.

1.10. Координація діяльності підрозділів Університету при проведенні студентських олімпіад, турнірів, конференцій тощо.

1.11. Заповнення за поданням інститутів, факультетів та кафедр бланків навчальної та облікової документації, організація замовлень і видачі дипломів та додатків до них.

2. Науково-методична:

2.1. Розробка методичних рекомендацій щодо змісту робочих програм дисциплін. Вивчення стану відповідності робочих навчальних програм нормативних та вибіркових дисциплін установленим нормативам (співвідношення аудиторної та самостійної роботи студентів, форми поточного контролю тощо).

2.2. Формування бази даних про форми й методи організації навчального процесу, що використовуються кафедрами (самостійна робота студентів, використання комп'ютерних технологій, застосування сучасних методик активізації навчання в тому числі рейтингу студентів).

2.3. Вивчення та узагальнення стану організації навчальної та методичної роботи кафедр, інститутів та факультетів.

2.4. Вивчення організаційних форм контролю самостійної роботи студентів.

2.5. Вивчення, узагальнення та розробка методичних рекомендацій щодо впровадження позитивного досвіду організації вищої освіти і нових технологій навчання.

2.6. Узгодження щорічного графіку навчального процесу, розкладів занять, заліково-екзаменаційних сесій, графіків засідань Державних екзаменаційних комісій.

2.7. Розробка нормативно-методичних матеріалів з «технології» проведення поточного й підсумкового контролю та формування критеріїв оцінювання знань.

2.8. Організація та проведення ректорських контрольних робіт в інститутах та на факультетах вищого навчального закладу.

2.9. Методична допомога кафедрам у підготовці навчальної документації.

2.10. Унормування вимог щодо структури та змісту нормативних матеріалів, що видаються в навчальному закладі.

2.11. Перевірка відповідності змісту й форми підготовлених до друку матеріалів існуючим нормам.

2.12. Розробка рекомендацій щодо створення електронної бібліотеки за напрямами підготовки у вищому навчальному закладі. Розробка пропозицій щодо правового статусу електронної бібліотеки закладу з урахуванням вимог чинного законодавства України.

2.13. Розробка рекомендацій щодо забезпечення навчального процесу сучасними технологіями та їх впровадження.

2.14. Сприяння розробці програм та включенню до навчальних планів факультетів та інститутів дисциплін, вивчення яких направлене на впровадження інформаційних технологій.

2.15. Накопичення досвіду та навчально-методичне забезпечення впровадження дистанційних технологій навчання. Надання методичної допомоги викладачам з даного питання.

2.16. Формування банку даних про застосування в навчальному процесі тренінгових методик та відповідних навчально-методичних матеріалів. Координація роботи кафедр з цього питання.

3. Аналітична:

3.1. Комплексний аналіз змісту фахової освіти відповідно до ліцензії.

3.2. Експертиза навчальних планів щодо їх відповідності встановленим нормативам. Підготовка методичних рекомендацій щодо розробки і внесення змін до навчальних планів.

3.3. Аналіз відповідності матеріалів до поточного й підсумкового контролю знань студентів з дисциплін бакалаврського і магістерського рівня існуючим вимогам.

3.4. Аналіз навчальних планів (програм) з метою уникнення їх перевантаження, дублювання предметів (розділів, тематики тощо).

3.5. Перевірка стану підготовки кафедр інститутів та факультетів до початку занять, до екзаменаційних сесій та до роботи Державних

екзаменаційних комісій; формування бази даних про методичне забезпечення навчального процесу в розрізі навчальних дисциплін та кафедр.

3.6. Відслідковування стану та розвитку (оновлення, розробки) методичного забезпечення навчального процесу.

3.7. Вивчення та аналіз потреб і стану технічних засобів навчання в інститутах, на факультетах, підтримка пропозицій інститутів, факультетів щодо поповнення (придбання) цих засобів.

3.8. Вивчення та аналіз роботи факультетів, інститутів з організації і проведення контролю знань студентів, організації і проведення заліково-екзаменаційних сесій.

3.9. Аналіз і підготовка узагальнюючої інформації про вплив застосування в навчальному процесі прогресивних технологій навчання на успішність студентів.

3.10. Аналіз виникнення академічної заборгованості студентами та її ліквідації, складання академічної різниці студентами, переведеними з інших вищих навчальних закладів.

3.11. Облік та аналіз призначення студентам стипендій та надання матеріальної допомоги; консультування членів стипендіальних комісій факультетів (інститутів).

3.12. Аналіз підсумків екзаменаційних сесій з усіх форм навчання.

3.13. Підготовка зведених показників прийому та випуску студентів.

3.14. Вивчення стану підготовки підручників, навчальних посібників, методичних розробок, у тому числі в електронному вигляді.

3.15. Аналіз ефективності роботи кураторів академічних груп.

4. Контрольно-регулююча:

4.1. Контроль за плануванням, виконанням та відповідністю встановленим нормативам навантаження професорсько-викладацького складу.

4.2. Контроль за виконанням навчальних планів.

4.3. Контроль за використанням аудиторного фонду.

4.4. Контроль за виконанням наказів та розпоряджень ректора щодо організації навчально-методичної роботи в інститутах та на факультетах.

4.5. Контроль за виконанням кафедрами плану підготовки видань з навчально-методичного забезпечення навчального процесу.

4.6. Контроль за призначенням іменних стипендій та премій студентам Університету.

4.7. Приймання інформації від інститутів, факультетів та підготовка звітів:

- статистичних даних про наслідки екзаменаційних сесій (УП-5);
- даних про кількість потоків, академічних, практичних, лабораторних та мовних груп;
- статистичних (форма 3-НК);
- про рух контингенту студентів за формами навчання, по курсах і спеціальностях;
- про стан навчально-методичного забезпечення кафедр.

4.8. Контроль та підведення підсумків усіх видів практик студентів.

4.9. Контроль за функціонуванням автоматизованої системи формування та виконання навантаження викладацького складу факультетів, інститутів.

4.10. Контроль та аналіз виховної роботи зі студентами в інститутах та на факультетах Університету.

Методичні ради факультетів є колегіальним органом управління факультетом. Методичну раду очолює декан факультету. До компетенції методичної ради належать:

1. Визначення загальних напрямів наукової діяльності факультету.
2. Обрання на посаду таємним голосуванням асистентів, викладачів, старших викладачів, доцентів, декана.
3. Ухвалення навчальних програм та навчальних планів, вирішення питань організації навчально-виховного процесу на факультеті.

4. Створення своїх робочих органів – навчально-методичної комісії, комісії з координації науково-дослідної роботи тощо.

5. Ухвалення пропозицій до фінансового плану та звіту вищого навчального закладу.

Кафедра є основним навчальним підрозділом факультетів, який забезпечує проведення всіх видів навчальної, методичної, наукової, організаційно-виховної та інших видів роботи.

1. Організаційно-методична:

1.1. Розробку щорічних навчальних планів роботи кафедри та планів засідання кафедри на кожний семестр.

1.2. Організацію проведення засідань кафедри.

1.3. Щорічну підготовку звітів про проведену роботу за відповідними формами.

1.4. Підготовку питань для розгляду на засіданнях методичних комісій, Вченій раді.

1.5. Організацію роботи викладачів кафедри з питань розробки індивідуальних планів, ведення поточної робочої документації та контроль за цим.

1.6. Здійснення розрахунків педагогічного навантаження і контроль за його виконанням.

1.7. Розрахунки штату кафедри.

1.8. Виконання різних видів робіт по матеріально-технічному забезпеченню навчального процесу і роботи кафедри в цілому, її структурних підрозділів. 1.9. Організацію ділової документації кафедри.

1.10. Налагодження творчих зв'язків з профільними кафедрами інших вишів.

1.11. Організацію навчального процесу і контроль за ним.

1.12. Організацію контролю (спільно із деканатом) за відвідуванням студентами навчальних занять та їх успішністю.

1.13. Проведення (спільно із деканатом) атестації студентів.

1.14. Організацію та проведення зустрічей викладачів та студентів з провідними науковцями, письменниками, акторами та художниками; відвідування музеїв та пам'ятних місць.

1.15. Контроль за виконанням навчальних планів і програм та якістю навчального процесу.

1.16. Розробка проектів та організація виконання науково-дослідних робіт.

1.17. Організацію виробничої та переддипломної практики студентів денної та заочної форм навчання.

1.18. Пропаганду гуманітарних знань через участь у роботі різних семінарів, наукових та інших конференцій тощо.

1.19. Організацію підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів через навчання в аспірантурі, організацію стажування, творчі відпустки, проведення семінарів тощо.

2. Навчально-методична:

2.1. Розробка проектів навчальних планів і контроль за їх виконанням.

2.2. Підготовка типових та робочих програм з дисциплін, викладання яких здійснюється кафедрою і контроль за їх дотриманням в навчальному процесі.

2.3. Здійснення навчального процесу на всіх факультетах (проведення лекцій, семінарських і практичних занять, колоквиумів, консультацій, організація виконання індивідуальних робіт, рефератів тощо).

2.4. Розробка, рецензування та організація видання навчально-методичних комплексів дисциплін (НМКД) (у тому числі – підручників, навчальних посібників, завдань для семінарських (практичних, лабораторних, індивідуальних) занять і контрольних, курсових, дипломних робіт, тестів, самостійної роботи студентів тощо), системне поновлення бази даних електронної бібліотеки.

2.5. Організація самостійної роботи студентів.

2.6. Організаційна робота з проведення заліків, семестрових іспитів.

2.7. Участь у роботі методичної комісії з гуманітарної освіти та виховання.

2.8. Підготовка вихідних даних для складання розкладу навчальних занять на факультеті.

2.9. Залучення до педагогічної діяльності провідних вчених у галузі гуманітарних наук.

2.10. Формування фонду навчально-методичної літератури (інформаційного забезпечення дисциплін кафедри).

3. Науково-методична:

3.1. Наукові дослідження з актуальних проблем наук.

3.2. Обговорення на засіданнях кафедри результатів виконаних науково-дослідних робіт і рекомендації щодо їх впровадження у навчально-виховний процес чи для публікацій.

3.3. Підготовка монографій, статей та іншої наукової продукції.

3.4. Обговорення на засіданнях кафедри ходу написання кандидатських (докторських) дисертацій, їх рецензування.

3.5. Підготовка матеріалів у наукові фахові видання.

3.6. Участь викладачів кафедри в роботі наукових конференцій внутрішніх, регіональних, всеукраїнських та інших.

3.7. Рецензування авторефератів кандидатських дисертацій, навчально-методичних та наукових робіт.

3.8. Робота наукових студентських гуртків, організація участі студентів у конференціях, олімпіадах тощо.

3.9. Надання науково-методичної допомоги студентам до участі в наукових конференціях, конкурсах, круглих столах тощо.

Головним учасником навчально-виховного процесу є **науково-педагогічний працівник** вищого навчального закладу. Розроблено основні особливості планування, обліку та звітності науково-педагогічного й

педагогічного працівника за виконання ним основних видів діяльності: навчальної, наукової, навчально-науково-інноваційної, науково-методичної культурно-виховної та організаційної роботи.

З метою формування штатного розпису науково-педагогічних працівників університету та планування їх роботи на навчальний рік установлюються такі межові обсяги різних видів діяльності на одну умовну штатну посаду науково-педагогічного працівника:

- навчальна – 58% від загального обсягу навантаження (900 год.);
- наукова – 13% від загального обсягу навантаження (200 год.);
- науково-методична – 11% від загального обсягу навантаження (170 год.);
- навчально-науково-інноваційна – 9% від загального обсягу навантаження (139% год.);
- культурно-виховна – 9% від загального обсягу навантаження (139% год.).

1. Навчальна робота:

1.1. Читання лекцій. Проведення практичних, семінарських, лабораторних занять.

1.2. Перевірка контрольних (модульних) робіт, передбачених навчальним планом, що виконуються під час аудиторних занять. Перевірка і приймання контрольних (модульних) робіт, передбачених навчальним планом, що виконуються під час самостійної роботи.

1.3. Керівництво і приймання (захист) індивідуальних завдань, передбачених навчальним планом: рефератів, аналітичних оглядів, перекладів, розрахункових, графічних та розрахунково-графічних робіт, курсових робіт, дипломних робіт (проектів).

1.4. Керівництво навчальною практикою, індивідуальною виробничою практикою.

2. Наукова робота:

2.1. Виконання НДР за міжнародною програмою: науковий керівник, відповідальний виконавець, виконавці окремих розділів. Виконання НДР за державною програмою: науковий керівник, відповідальний виконавець, виконавці окремих розділів. Виконання НДР за госпдоговірною тематикою: науковий керівник, відповідальний виконавець, виконавці окремих розділів. Керівник, відповідальний виконавець та виконавець НДР за ініціативною тематикою за умови державної реєстрації та при наявності звітів, затверджених на вчених проблемних радах НДІ.

2.2. Робота над отриманням патенту України на винахід; патенту України на корисну модель; міжнародного патенту; сертифікату на продукт; патенту на сорт рослин.

2.3. Робота над дисертацією та її захист (за фактом захисту): докторської без навчання та з навчанням в докторантурі; кандидатської без та з навчанням в аспірантурі.

2.4. Опублікування монографії; словника, довідника. Опублікування статті у міжнародних наукових виданнях; у фахових журналах та у збірниках наукових праць; у співавторстві зі студентами.

2.5. Наукові доповіді на конференціях, симпозіумах, семінарах міжнародних; всеукраїнських; вищого навчального закладу.

2.6. Керівництво науково-дослідною роботою студентів, студентським науковим гуртком.

3. Навчально-науково-інноваційна:

3.1. Підготовка та видання науково-методичних і науково-виробничих рекомендацій, методик, настанов та інструкцій.

3.2. Участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних виставках досягнень науково-технічного прогресу та освіти.

3.3. Упровадження розробок у виробництво.

3.4. Організація та проведення виробничих конференцій, семінарів.

4. Науково-методична робота:

4.1. Робота в науково-методичних комісіях, експертних радах Міністерства освіти і науки України та інших міністерств.

4.2. Підготовка та щорічне оновлення навчально-методичного комплексу з дисципліни, що введена в робочий навчальний план (для конкретної спеціальності або спеціалізації).

4.3. Розробка й видання типової програми дисципліни, що введена вперше в робочий навчальний план (залежно від обсягу дисципліни в робочому навчальному плані). Розробка робочого навчального плану напряму підготовки (спеціальності), який розробляється вперше (за умови затвердження).

4.4. Підготовка та видання підручника (навчального посібника) з грифом МОН або МАП.

4.5. Підготовка й видання методичних матеріалів до семінарських, практичних, лабораторних занять курсових проектів (робіт), дипломних проектів (робіт), навчальних (виробничих) практик, самостійної роботи студентів, проведення ділової гри, методичні матеріали з навчальних дисциплін (крім іноземних мов) іноземною мовою.

4.6. Підготовка програми для персонального комп'ютера, постановка задачі для програмування, написаної пооператорно, написання програми за допомогою засобів візуального програмування, баз даних, розроблених за допомогою програми «Майстер для розробки», інформаційне наповнення баз даних навчального, наукового, інноваційного призначення (за умов доступу до них НПП та студентів).

4.7. Організація та проведення навчально-методичних семінарів та майстер-класів з інноваційних технологій навчання.

4.8. Розробка вперше електронного навчального курсу (ЕНК) на базі платформи дистанційного навчання Moodle. Використання студентами та НПП сертифікованого електронного навчального курсу на базі платформи дистанційного навчання Moodle у навчальному процесі. Робота в комісії

сертифікації електронних курсів. Оновлення елементів електронного навчального курсу (робоча програма, календарний план, презентації лекцій, тестові завдання) на базі платформи.

4.9. Розробка вперше електронних варіантів друкованих підручників, електронних навчальних посібників (для електронної бібліотеки). Розробка електронного підручника, навчального посібника з Веб-інтерфейсом на компакт-диску (за умов розміщення його на навчальному порталі).

4.10. Створення мультимедійних презентацій навчального матеріалу (за умов розміщення в базі електронних навчальних матеріалів або ЕНК).

4.11. Підготовка до проведення лекцій в он-лайн режимі з використанням відео-конференцсистеми.

4.12. Складання та оновлення завдань для проведення тестового контролю знань із змістового модуля навчальної дисципліни, завдань для проведення підсумкового контролю знань з навчальної дисципліни за кредитно-модульною системою, кваліфікаційних завдань (тестів) для Державного екзамену.

4.13. Підготовка та оновлення індивідуальних завдань для розрахункової роботи з дисципліни, що введена в робочий навчальний план вперше для певної спеціальності.

4.14. Створення відеофільмів для навчального процесу (за умови атестації навчальною частиною у звітному році).

4.15. Виготовлення навчального лабораторного стенда, схем, діаграм, колекцій, тимчасових наборів для проведення навчально-виховного процесу.

4.16. Постановка лабораторної роботи з обладнанням робочого місця з використанням та без використання ПК, мікропроцесорних модулів та аналогового обладнання та сучасних електронних приладів.

4.17. Технічний супровід атестованої навчальної лабораторії (відповідальний за лабораторію), технічного спрямування з використанням сучасних діючих машин, пристроїв і вимірювальних приладів для проведення лабораторних занять; технологічного спрямування.

4.18. Участь у роботі науково-методичних семінарів, які організуються під егідою Міністерства освіти та науки України.

4.19. Участь у підготовці та проведенні Всеукраїнських студентських олімпіад.

**Модель професійної самоосвітньої діяльності викладача спецдисциплін,
розроблена на основі досліджень Г.М.Коджаспірової**

I. Установлення мети: особистісне й професійне самовдосконалення.

II. Функції: розширення базової загальної та професійної освіти; формування стилю професійної діяльності; осмислення передового досвіду та власної самостійної діяльності; самопізнання та самовдосконалення.

III. Компоненти: морально-вольовий – позитивне ставлення до процесу навчання, допитливість, критичність, самостійність, цілеспрямованість, сильна воля, працездатність, відповідальність; мотиваційний – усвідомлення значущості неперервної освіти, наявність стійких пізнавальних інтересів, почуття обов'язку й відповідальності; когнітивні – загальноосвітні й професійні знання, уміння їх застосовувати; гностичний: а) здібності розумової сфери: уміння ставити й вирішувати пізнавальні задачі, самостійність, гнучкість, оперативність, спостережливість, здатність до аналізу, синтезу, узагальнень, креативність, задоволення від пізнання, б) уміння слухати; в) уміння контролю й самоаналізу; організаційний: а) уміння планувати час і свою роботу; б) уміння перебудовувати систему діяльності; в) уміння швидко орієнтуватися в сучасній класифікації джерел; г) уміння користуватися банком комп'ютерної інформації; д) володіння різними прийомами фіксації прочитаного.

IV. Зміст: загальноосвітній; психолого-педагогічний; предметний; методичний.

V. Форми: організаційні (курси, лекторії, методологічні семінари); самостійні (самонавчання, дослідницько-пошукова робота).

VI. Джерела: загальноосвітня й спеціальна література, педагогічна періодика, засоби масової інформації, вивчення інноваційного досвіду, спілкування з колегами по роботі.

VII. Результати: професійна компетентність, високий загальнокультурний рівень; підвищення результативності в діяльності викладача спецдисциплін; рівень педагогічної майстерності й творчого ставлення до справи.

Додаток Г

**Загальнометодичні знання і уміння, що входять до компетентності
викладачів фахових дисциплін аграрних закладів вищої освіти**

Навчально-методична діяльність			
Базові знання	Види базових знань	Базові уміння	Види базових умінь
організації навчальної діяльності студентів	- планування навчальної діяльності, керівництво нею; - розуміння навчальної мети, найдоцільніших шляхів її розв'язання; - самоконтроль;	раціонально організовувати навчальну роботу	- уміння планувати навчальну діяльність; - уміння керувати своєю діяльністю; - уміння розуміти навчальну мету; - уміння використовувати самоконтроль у процесі виконання навчальної діяльності;
мислительних логіко-пізнавальних операцій	- аналіз, синтез; - порівняння; - узагальнення; - систематизація; - класифікація; - причинно-наслідкова залежність;	виконувати мислительські операції	- уміння здійснювати аналіз і синтез; - уміння порівнювати, зіставляти й узагальнювати; - уміння здійснювати класифікацію та систематизацію предметів, явищ, дій, об'єктів; - уміння встановлювати причинно-наслідкову залежність;
принципів навчання	- принципи науковості, систематичності й послідовності навчання, зв'язку навчання з життям, свідомості й активності студентів у навчанні, наочності в навчанні, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу до студентів, емоційності навчання;	застосовувати дидактичні	- уміння застосовувати загальнодидактичні принципи (науковості, систематичності й послідовності навчання, зв'язку навчання з життям, свідомості й активності студентів у навчанні, наочності в навчанні, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу до студентів, емоційності навчання);

технологій навчання	- традиційні технології навчання; - нові технології навчання;	додатково й цілеспрямовано використовувати технології навчання	- уміння використовувати традиційні технології (пояснювально-ілюстративне, проблемне, програмоване і диференційоване) навчання; - уміння застосовувати нові технології навчання (особистісно-орієнтоване, групової навчальної діяльності студентів, розвивального навчання, формування творчої особистості, навчання як дослідження, модульно-рейтингове, кредитно-модульне, інтерактивне, нові інформаційні технології навчання);
методів педагогічного впливу	- переконування; - наказ; - заохочення;	застосовувати методи педагогічного впливу	- уміння переконувати; - уміння наказувати; - уміння заохочувати;
методів навчальної діяльності за джерелом знань	- словесні методи (пояснення, інструктаж, розповідь, лекція, бесіда, робота з підручником); - наочні (ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження); - практичні (вправи, лабораторні роботи, графічні роботи, дослідні роботи, метод проекту);	застосовувати методи за джерелом знань	- уміння застосовувати словесні методи (розповідь, бесіда, пояснення, лекція, робота з книгою); - уміння застосовувати наочні методи (спостереження, ілюстрація, демонстрація наочних посібників і ТЗН); - уміння застосовувати практичні методи (досвід, вправи, завдання, лабораторні роботи, написання творів, есе);
методів за характером пізнавальної діяльності	пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; проблемного викладу матеріалу; частково-пошуковий; дослідницький; вивчення нового матеріалу; виокремлення головного в навчанні;	застосовувати методи за характером пізнавальної діяльності	- уміння застосовувати пояснювально-ілюстративні методи; - уміння застосовувати репродуктивні методи; - уміння застосовувати проблемні методи; - уміння застосовувати частково-пошукові методи; - уміння застосовувати дослідницькі методи; - уміння застосовувати методи вивчення нового матеріалу; - уміння застосовувати методи виокремлення нового в навчанні;
методів за дидактичною метою	- закріплення; - повторення; - формування вмій і навичок перевірки знань;	застосовувати методи за дидактичною метою	- уміння застосовувати методи закріплення; - уміння застосовувати методи повторення; - уміння застосовувати методи

			формування вмінь і навичок перевірки знань;
методів контролю	- спостереження; - опитування (усне, письмове, графічне, практичне, програмове); - тестове; - на тренажерах;	застосовувати методи контролю	- уміння спостерігати; - уміння здійснювати усне, письмове, графічне, практичне, програмове опитування; - уміння здійснювати тестове опитування; - уміння здійснювати опитування на тренажерах;
форм навчання	- навчальні заняття (лекції, лабораторні, практичні, семінарські заняття, комп'ютерний практикум); - консультації; - виконання індивідуальних завдань; - практики; - контрольні заходи; - самостійна робота;	застосовувати форми навчання	- уміння проводити навчальні заняття (лекції, лабораторні, практичні, семінарські заняття, комп'ютерний практикум); - уміння планувати й проводити консультації; - уміння планувати, методично організувати й приймати виконання студентами індивідуальних завдань; - уміння організувати, проводити практики й приймати звіти з результатами їх проходження; - уміння готувати матеріали, організувати проведення й перевірку контрольних заходів; - уміння організувати, методично забезпечувати виконання студентами самостійної роботи;
структури навчального матеріалу	- розроблення структури навчального матеріалу; - ущільнення навчальної інформації; - згортання та розгортання навчального матеріалу; - групування навчального матеріалу;	структурувати навчальний матеріал	- уміння розробляти структуру навчального матеріалу, що виявляється найбільш раціональною й економною з точки зору її засвоєння та збереження в довготривалій пам'яті студента; - уміння закладати у створювану структуру спосіб ущільнення матеріалу, його згортання та розгортання; - уміння згрупувати та вибудувати навчальний матеріал так, щоб у нього можна було внести як необхідний елемент засвоєння апарату навчально-пізнавальної діяльності;
інтенсифікації навчання	- цілеспрямованість; - мотивація;	інтенсифікувати навчання	- уміння підвищувати цілеспрямованість навчання;

	<ul style="list-style-type: none"> - активізація; - інформативність; - темп навчальної діяльності; - наочність, аудіовізуальні засоби, комп'ютер; - проблемні ситуації; - самостійна робота реконструктивного і конструктивного характеру; - креативність; 		<ul style="list-style-type: none"> - уміння посилювати мотивацію навчання; - уміння розширювати інформаційний зміст занять; - уміння активізувати процес навчання; - уміння вдосконалювати форми навчання; - уміння прискорювати темп навчальних занять; - уміння розвивати навички навчальної праці; - уміння використовувати наочність та аудіовізуальні засоби навчання; - уміння застосовувати комп'ютер; - уміння створювати проблемні ситуації; - уміння організувати самостійні роботи реконструктивного та конструктивного характеру; - уміння творчо підходити до праці
оптимізації навчання	<ul style="list-style-type: none"> - особистість студента; - колектив групи; - освіта, виховання, розвиток студентів; - диференційований та індивідуальний підхід до студентів; - педагогіка партнерства, співпраці; - аналіз результатів навчально-виховного процесу; - посилення професійної спрямованості навчальної дисципліни; 	застосовувати способи оптимізації процесу навчання	<ul style="list-style-type: none"> - уміння вивчати особистість студента і колективу групи з метою, визначення реальних навчальних можливостей; - уміння здійснювати планування та конкретизувати завдання освіти, виховання та розвитку студентів; - уміння здійснювати диференційований та індивідуальний підхід до студентів, який передбачає оптимальне поєднання фронтальних, групових та індивідуальних форм навчання; - уміння застосовувати педагогіку партнерства, співпраці, відмовитися від авторитаризму; - уміння створювати сприятливі навчально-матеріальні гігієнічні, морально-психологічні та естетичні умови для навчання;

			<ul style="list-style-type: none"> - уміня аналізувати результати навчально-виховного процесу і затрат часу студентами та викладачами для досягнення оптимальних навчально-виховних результатів; - уміня посилювати професійну спрямованість навчальної дисципліни шляхом відповідності навчального змісту цілям професійної підготовки.
Науково-методична діяльність			
науково-дослідної роботи	<ul style="list-style-type: none"> - організація досліджень; - упровадження результатів науково-дослідної роботи в навчальну діяльність; - застосування дослідницьких технологій у навчанні; - методика організації дослідницько-пізнавальної діяльності студентів; 	здійснювати науково-дослідну роботу	<ul style="list-style-type: none"> - уміня проводити наукову роботу, організовувати здійснення досліджень; - уміня упроваджувати результати науково-дослідної роботи в навчальну діяльність; - уміня застосовувати науково-дослідницький підхід до розкриття змісту навчальної програми; - уміня застосувати дослідницькі технології в навчанні; - уміня організовувати дослідницько-пізнавальну діяльність студентів;
науково-методичного забезпечення навчального процесу	<ul style="list-style-type: none"> - навчальні плани; - навчальні програми з усіх нормативних і вибіркових навчальних дисциплін; - програми навчальної, виробничої й інших видів практик; - підручники і навчальні посібники; - інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять; - індивідуальні навчально-дослідні завдання; - контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять; - контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального 	створювати науково-методичне забезпечення навчального процесу	<ul style="list-style-type: none"> - уміня створювати навчальні плани; - уміня розробляти навчальні програми з усіх нормативних і вибіркових навчальних дисциплін; - уміня розробляти програми навчальної, виробничої й інших видів практик; - уміня створювати підручники і навчальні посібники; - уміня розробляти інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять; - уміня створювати індивідуальні навчально-дослідні завдання; - уміня складати контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних

	<p>матеріалу;</p> <ul style="list-style-type: none"> - текстові варіанти тестів для поточного й підсумкового тестування; - методичні матеріали для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, виконання ІНДЗ, курсових і дипломних робіт (проектів); 		<p>занять;</p> <ul style="list-style-type: none"> - уміння підготувати контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу; - уміння скласти текстові варіанти тестів для поточного й підсумкового тестування; - уміння створити методичні матеріали для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, виконання ІНДЗ, курсових і дипломних робіт (проектів);
сучасних інформаційних технологій навчання	<ul style="list-style-type: none"> - електронні навчальні посібники; - інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни; - тестові системи комп'ютерної перевірки знань; 	використовувати сучасні інформаційні технології навчання	<ul style="list-style-type: none"> - уміння створювати електронні навчальні посібники; - уміння підготувати інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни; - уміння створити тестову систему комп'ютерної перевірки знань (різнорівневі тести перевірки вхідних, поточних і підсумкових знань; комплексних кваліфікаційних завдань).

Аналіз навчально-методичного комплексу

Назва дисципліни _____

Викладач _____

« ____ » " _____ 2020 року

№ з/п	Склад навчально-методичного комплексу	Відмітка про наявність	Примітка
1.	Типова (навчальна) програма дисципліни.		
2.	Робоча програма дисципліни, розділена на змістові модулі (кількість модулів визначається обсягами дисципліни).		
3.	Програми практик різних видів (навчальної, виробничої, переддипломної), що передбачені навчальним планом.		
4.	Протокол узгодження робочої програми з дисциплінами спеціальності		
5.	Структурно-логічна схема вивчення дисципліни		
6.	Календарний тематичний план викладання дисципліни		
7.	Конспекти лекцій провідного науково-педагогічного працівника (у тому числі й електронний варіант).		
8.	Плани та інструкційно-методичні матеріали для практичних (лабораторних, семінарських) занять, лабораторних практикумів.		
9.	Методи активного навчання: ситуаційні вправи, ділові рольові ігри, мозковий штурм, дискусія, аналіз конкретних ситуацій та інше.		
10.	Методичні вказівки, рекомендації, поради, навчально-методичні посібники, інструктивно-методичні матеріали, збірники задач і вправ, електронні підручники й посібники.		
11.	Наочні посібники, технічні засоби навчання (у лабораторії, кабінеті).		
12.	Завдання поточного, підсумкового та державного контролю (пакети тестових завдань, перелік питань для підготовки до контролю).		
13.	Комплекс контрольних робіт (РКР) для визначення рівня засвоєння знань студентами із рецензією, анотацією, критеріями оцінки роботи.		
14.	Індивідуальна робота студентів під керівництвом викладача (тематика рефератів, курсових, дипломних робіт, проєктів).		
15.	Методичні матеріали для виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, самостійної роботи студентів із навчальних дисциплін (рефератів, завдання для розрахункових, графічних, курсових, дипломних робіт або проєктів) та самоконтролю знань студентів.		
16.	Критерії оцінки знань студентів.		
17.	Методичні вказівки та завдання для студентів заочної форми навчання.		
18.	Матеріали та фахові видання інших навчальних закладів і офіційних видань.		

Висновки та пропозиції _____

Методист: _____ (_____).

Викладач: _____ (_____).

Орієнтовна схема письмового аналізу відвіданих навчальних занять 1

Дата _____ Група _____
 Дисципліна _____
 Викладач _____
 Кафедра _____ Факультет _____
 Тема заняття _____
 Мета відвідування _____

<i>Дотримано принципів навчання</i>	<i>Реалізовано методи навчання</i>	<i>Використано засоби навчання</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – науковість – доступність – наочність – проблемність – самостійність активність студентів – систематичність послідовність – врахування індивідуальних особливостей студентів – диференціація – інтеграція – свідомість, стійкість засвоєння знань, умінь та навичок студентів – зв'язок навчання з життям – єдність освітніх, розвиваючих, виховних функцій навчання – дотримання міжпредметних зв'язків – принцип історизму 	<p>Інформаційно-розвивальні <i>передача інформації в готовому вигляді</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ лекція ☐ пояснення ☐ демонстрація навчальних фільмів ☐ прослуховування магнітофонних записів ☐ використання засобів «мас-медіа» <i>самостійне отримання знань</i> ☐ самостійна робота з літературою ☐ самостійна робота з навчальною програмою ☐ самостійна робота з інформаційними базами даних (інформаційні технології) <p>Проблемно-пошукові</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ проблемний виклад навчального матеріалу (евристична бесіда) ☐ навчальна дискусія ☐ лабораторна пошукова робота ☐ КРД (колективна розумова діяльність) 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ об'єкти навколишнього середовища ☐ таблиці ☐ картки ☐ ілюстрації ☐ ТЗН ☐ книги, підручники ☐ інше _____ 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ моделі ☐ креслення ☐ стенди ☐ деталі ☐ муляжі ☐ роздатковий матеріал ☐ записи на дошці ☐ ПЕОМ
<p><i>Зовнішня організація заняття</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ своєчасний початок і кінець заняття ☐ раціональна організація робочого часу студента, викладача 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ організаційно-ділова гра ☐ дослідна робота <p>Репродуктивні</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ переказ навчального матеріалу ☐ виконання вправ за 	<p><i>Форми організації навчального процесу</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ фронтальна ☐ групова ☐ індивідуальна ☐ комбінована 	
		<p><i>Форми виконання видів робіт</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ усно ☐ письмово ☐ з місця ☐ біля дошки ☐ інше _____ 	
		<p><i>Дотримання санітарно-гігієнічних норм</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ стан аудиторії, підлоги, столів, дошки, вікон, стільців ☐ естетичне оформлення ☐ вологе прибирання 	

<ul style="list-style-type: none"> ☐ перевірка присутності студентів ☐ своєчасність виставлення оцінок, заповнення журналу ☐ своєчасність відвідування студентами заняття ☐ дисципліна: 5 4 3 2 1 ☐ активність студентів 	<p>зразком</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ лабораторна робота за інструкцією ☐ вправи на тренажерах <p>Творчо-репродуктивні Методи інтерактивного навчання</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ твори ☐ розв'язок задач (використання ЕОМ) ☐ аналіз виробничих ситуацій - кейс-технології ☐ ділова гра (імітаційні ігри-тренінги) ☐ рольова гра ☐ групова робота (робота в команді) ☐ інтерактивні презентації (комп'ютерні) ☐ виконання проектів (індивідуальних і групових) ☐ „мозковий штурм” ☐ опрацювання дискусійних питань 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ освітлення ☐ температурний режим ☐ провітрюваність аудиторії ☐ зовнішній вигляд студентів
<p><i>Організація навчальної діяльності</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ мотивація навчання ☐ реалізація запланованого матеріалу ☐ логічність і послідовність викладу ☐ оптимальність структури заняття ☐ раціональність використання методів, принципів, засобів навчання ☐ мовна культура студентів, викладача ☐ результативність заняття: ☐ висока середня низька ☐ наявність і стан поурочної документації ☐ доступність викладання високий середній низький 	<p><i>Тип заняття</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ лекція ☐ практичне заняття ☐ лабораторне заняття ☐ семінарське заняття ☐ індивідуальне заняття 	<p><i>Кількісний і якісний аналіз навчання</i></p> <p>Усього студентів у групі _____</p> <p>«5»: _____</p> <p>«4»: _____</p> <p>«3»: _____</p> <p>«2»: _____</p> <p>% якості – _____</p> <p>% успішності – _____</p> <p>На занятті _____</p>

Висновки та пропозиції

Заняття відвідав _____

Орієнтовна схема письмового аналізу відвіданих навчальних занять 2

1. Основні вихідні дані заняття.

- 1.1. Назва дисципліни.
- 1.2. Тема заняття.
- 1.3. Форма та вид заняття.
- 1.4. Прізвище викладача.
- 1.5. Мета і завдання заняття.
- 1.6. Присутність студентів на занятті.
- 1.7. Наявність необхідної навчально-методичної документації (допоміжний методичний матеріал, наочність, якщо цього потребує заняття).
- 1.8. Оцінювання якості навчально-методичної документації.

2. Організаційна частина.

- 2.1. Перевірка викладачем готовності студентської групи до заняття та попередній контроль знань, умінь і навичок студентів.
- 2.2. Повідомлення теми, цілей і завдань заняття.
- 2.3. Ставлення загальної проблеми та її обговорення учасниками заняття; інформування студентів про систему знань, умінь і навичок, якими вони повинні оволодіти у процесі заняття; стимулювання активності студентів перспективами майбутньої професійної діяльності.

3. Хід і структура заняття

- 3.1. Реалізація методів навчання.
- 3.2. Реалізація принципів навчання.
- 3.3. Реалізація внутрішньопродметних і міжпредметних зв'язків.
- 3.4. Структура та логіка змісту навчального матеріалу.
- 3.5. Використання наочності, технічних засобів навчання (ТЗН) (якщо у цьому є потреба).
- 3.6. Використання елементів проблемності.
- 3.7. Використання ІТН (інтерактивних технологій навчання).

4. Заключна частина

- 4.1. Одержання студентами завдань для самостійної роботи.
- 4.2. Оцінювання навчальних досягнень студентів (на семінарсько-практичному занятті).

5. Підведення підсумків заняття.

Орієнтовна схема аналізу виховного заходу 1

1. Тема і форма проведення заходу.
2. Виховна мета.
3. Актуальність заходу, відповідність його змісту поставленій меті, запитам і інтересам студентів.
4. Попередня підготовка педагогом заходу, його наочність та обладнання. Наявність та якість плану (сценарію) проведення заходу.
5. Організаційна складова: місце проведення, оформлення приміщення, зовнішній вигляд учасників, своєчасність початку заходу.
6. Хід заходу:
 - дохідливість і переконливість теми і змісту заходу;
 - доцільність та ефективність форми і методів виховання під час проведення заходу;
 - емоційність;
 - активність учасників та культура поведінки (увага, інтерес, дисципліна);
 - використання педагогом матеріалів з життя групи, курсу, факультету, університету;
 - ефективність використання обладнання: наочних посібників, ТЗН тощо;
 - участь представників громадськості та батьків у підготовці та проведенні заходу, виховне значення їхньої участі;
 - реалізація вимог правил протипожежної безпеки під час виховного заходу;
 - підведення підсумків виховного заходу.
7. Значення даного заходу для вдосконалення навчального процесу, підвищення творчої активності студентів і розвитку їх інтересу до знань.
8. Роль органів студентського самоврядування у підготовці та проведенні даного заходу.
9. Оцінка органами студентського самоврядування даного заходу, його впливу на діяльність колективу, окремих студентів.
10. Загальні висновки про виховний захід.
11. Рекомендації для майбутньої роботи над означеною тематикою.

Орієнтовна схема аналізу виховного заходу 2

1. Факультет, група, дата проведення, прізвище, ім'я по батькові особи, яка проводила захід.

2. Форма виховного заходу, її доцільність та відповідність віковим та індивідуальним особливостям студентської групи.

3. Тема виховного заходу, її актуальність, відповідність інтересам студентської групи.

4. Мета виховного заходу та її реалізація під час його проведення.

5. Зміст заходу:

а) відповідність матеріалу меті та темі;

б) ступінь доступності;

в) зв'язок із життям, з інтересами студентської групи та кожного студента.

6. Ким виглядає викладач на занятті:

а) інформатором;

б) пропагандистом;

в) просвітителем;

г) авторитетним колегою;

д) наставником;

є) начальником;

ж) контролером.

7. Стиль спілкування учасників виховного заходу та його наслідки.

8. Ставлення студентів до участі у виховному заході (активність, увага, самостійність, інтерес, дисциплінованість).

9. Поведінка наставника:

а) вміння володіти аудиторією;

б) педагогічний такт, манери поведінки;

б) культура мови та мовлення.

10. Висновки та рекомендації

а) виховна цінність заходу, його вплив на студентську групу та окремих студентів;

б) рекомендації щодо покращення виховного заходу.

Загальні рекомендації та вимоги до складання планів виховної роботи

План складається на навчальний рік за календарним принципом і ділиться на три блоки:

- організаційно-виховні години;
- конкретні позааудиторні заходи;
- індивідуальна робота з підопічними студентами.

Організаційно-виховні години в розрізі курсів плануються в такій кількості: I курс – 16, II курс – 12, III курс – 10, IV курс – 8, магістри – 4.

На кожен організаційно-виховну годину планується тема. Рекомендовані теми для студентів I курсу:

- вхідне діагностування першокурсників і знайомство з ними;
- історія НУБіПУ та його сучасна структура; досягнення університету та перспективи його розвитку;
- ознайомлення з правилами внутрішнього розпорядку в гуртожитках НУБіПУ; поради і рекомендації відносно влаштування побуту та умов проживання в гуртожитку;
- правила поведінки в університетській бібліотеці; рекомендації стосовно користування навчально-методичною літературою та інформаційною системою НУБіПУ;
- особливості та основні вимоги до навчального процесу в НУБіПУ і на факультеті;
- культурне середовище столиці України – м. Києва.

Рекомендовані теми організаційно-виховних годин для студентів всіх курсів:

- негативні явища сьогодення (наркоманія, пияцтво, правопорушення та ін.) та шляхи запобігання їх розповсюдженню в молодіжному середовищі;
- про можливості самореалізації студентів НУБіПУ поза навчальним процесом;
- етика міжособистісних стосунків в університетському середовищі;
- поведінка студентів в екстремальних ситуаціях;
- обговорення актуальних проблем, питань сьогодення.

Відповідальний за проведення організаційно-виховних годин наставник групи.

Конкретні позааудиторні заходи плануються за ініціативою і побажаннями студентів та наставника групи.

Передбачається залучення студентів групи до заходів, які проводяться на факультеті та в університеті.

Обов'язковим є відвідування меморіалу, музею та виставки наукових досягнень університету.

Ознайомлення студентів з культурним середовищем м. Києва слід планувати так, щоб вони за період навчання змогли відвідати всі основні музеї, театри, історичні та культурні пам'ятки столиці.

Відповідальними за організаційне забезпечення і проведення поза аудиторних заходів слід призначати студентів. Бажано, щоб до цього було залучено по черзі якомога більше студентів групи. Це дасть їм змогу мати навички конкретної організаторської роботи й виховуватиме в них розуміння і повагу до справ, які організують інші.

На одну організаційно-виховну годину планується дві години робочого часу наставника, на конкретні заходи – за нормативами, викладеними в «Положенні про планування, штатно-фінансове забезпечення, здійснення культурно-виховної роботи та контроль за її виконанням у НУБіП України».

У цілому на організаційно-виховні години та конкретні позааудиторні заходи повинно плануватись не менше 124 годин на I курсі, 90 годин – на II, 70 годин – на III, 50 годин – на IV та 40 годин робочого часу для магістрів.

Індивідуальна робота в плані не деталізується і на неї передбачається загальний обсяг робочого часу на: I курсі – до 75 год. на II курсі – 50 годин, на III курсі – 40, на IV курсі і для магістрів по 30 годин.

Таким чином загальний обсяг робочого часу в планах має складати на I курсі – 200 годин, на II – 125, на III – 100, на IV і для магістрів по 80 годин.

Додаток К

Онлайнові платформи неформальної освіти

Назва	Електронна адреса	Характеристика діяльності
Освіторія	https://osvitoria.media/	онлайн-медіа про освіту та виховання дітей в Україні, на сайті якої рубрики «Новини», «Журнал», «Афіша», «Блоги» цікаво розповідають про освіту і виховання
EdEra	https://www.ed-era.com/	Українська платформа інтерактивної онлайн-освіти відкрила реєстрацію на нові курси: онлайн-курс для вчителів початкової школи; робота вчителя початкових класів із дітьми з особливими освітніми потребами; автостопом по біології; людина та держава
Coursera	https://about.coursera.org/	проект у сфері масової онлайн-освіти, що містить курси з безлічі спеціальностей різними мовами, які викладаються провідними американськими вишами
Prometheus	https://prometheus.org.ua/	відома українська платформа МВОК (масові відкриті онлайн-курси, що пропонує можливість безкоштовно пройти цикли курсів (Підприємництво, Аналіз даних, Громадянська освіта, Підготовка до ЗНО)
Khan Academy (Академія Хана)	https://uk.khanacademy.org//	онлайн-платформа некомерційна організація, яка намагається зробити освіту кращою, надаючи через Інтернет безкоштовні та якісні знання всім і всюди та особливу увагу приділяє навчальним відеороликам
EdCamp Ukraine	https://www.edcamp.org.ua/	спільнота відповідального вчительства, котра проводить конференції, як правило, їх називають «неконференцією», призначення яких отримання інтерактивного професійного

		досвіду викладачами шкіл
LearnLifelong.net	https://mail.ukr.net/-desktop#readmsg/-15337980823146364778/f0	онлайн-платформа неформальної освіти в Україні пропонує такі освітні заходи: Вебінари «Міжнародне волонтерство», Другий загальноукраїнський конкурс кращих проектів у сфері освіти дорослих
Вище при НаУКМА	http://gohigher.org/-education-	об'єднує викладачів закладів вищої освіти та надає їм інструменти для розвитку з метою оновлення вищої освіти через створення сучасної системи підвищення кваліфікації викладачів. Комунікаційна підтримка, статті та інтерв'ю. Розробка онлайн курсів. Організація програм підвищення кваліфікації. Стратегічні сесії щодо освітніх програм
Всеосвіта	https://vseosvita.ua/	компанія-спільнота активних освітян, об'єднаних для спільного проведення олімпіад, вебінарів, курсів, школи репетиторів; бібліотека ЗНО-2020, журнал, новини, серпнева конференція, ярмарок news
Освітня політика	http://education-ua.org/ua/	портал громадських експертів функціонує за сприяння Комітету з питань науки та освіти Верховної Ради України та фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження», містить науково-публіцистичні матеріали за рубриками «Точка зору», «Аналітика», «Блоги», «Обговорення», «Цифри і факти», «Екскурс», «Порівняльна педагогіка», «Практики, які працюють»
Інша освіта	http://insha-osvita.org/mission/	місія тренерської групи – повернути навчання в життя та життя в навчання шляхом: розробки та впровадження холістичних навчальних практик;

		створення комфортних фізичних та ментальних просторів для навчання; взаємопосилення людей і спільнот для підвищення самозарадності; упровадження гуманістичного (людино-центрованого) підходу в навчанні
Освіта в інтересах сталого розвитку в Україні	http://www.ecoosvita.org.ua	партнерська мережа, перша ініціатива в Україні поєднати зусилля міжнародної спільноти, науковців, громадськості, державних службовців, екологів, освітян та просто школярів і студентів для забезпечення розвитку системи екологічної освіти
Крок за кроком	http://www.ussf.kiev.ua	Всеукраїнський фонд сприяння втіленню освітніх реформ із реалізації особистісно-орієнтованої, інклюзивної освітньої моделі з активним залученням сімей і громад, шляхом проведення тренінгів для освітян, батьків, представників громадських організацій; проектів із забезпечення рівного доступу до якісної освіти для усіх дітей, у тому числі з особливими потребами, дітей – представників етнічних та національних меншин, сімей, які опинились у кризових ситуаціях
Teaching Update	https://www.facebook.com/events/teaching-update	студії сучасного викладача, що містять інструменти для ефективного викладання, тренінги від тренінгового центру, інформацію про міжнародні конгреси тощо

Додаток Л

**Чинна нормативно-правова документація
з організації освітнього процесу**

ВИД ДОКУМЕНТІВ	НАЗВА ДОКУМЕНТІВ
1	2
Чинні нормативно-правові документи	<ul style="list-style-type: none"> – Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII – Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII – Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») від 3 листопада 1993 р. N 896 – Національна доктрина розвитку освіти від 17 квітня 2002 року N 347/2002 – Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року від 25 червня 2013 року № 344/2013 – Національна рамка кваліфікацій від 23 листопада 2011 р. № 1341. – Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року від 14 грудня 2016 р. № 988-р – Концепція розвитку педагогічної освіти від 16 липня 2018 р. № 776
Нормативні документи Міністерства освіти і науки України, Міністерства соціальної політики України	<ul style="list-style-type: none"> – Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності від 07.11.2000 № 522. – Типове положення про атестацію педагогічних працівників від 06.10.2010 № 930 – Положення про підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів від 24.01.2013 № 48 – Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності від 30 грудня 2015 р. № 1187. – Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах) від 23 березня 2016 р. № 261 – Типова освітня програма організації і проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладами післядипломної педагогічної освіти від 15.01.2018 № 36 – Про затвердження Методики розроблення професійних стандартів. Наказ Міністерства соціальної політики України від 22.01.2018 № 74 – Положення про Національну освітню електронну платформу від 22.05.2018 № 523

Додаток М

Чинні документи щодо організації освітнього процесу в НУБіП України (<https://nubip.edu.ua/node/12654>)

1 Тимчасовий порядок дистанційної роботи Екзаменаційних комісій у НУБіП України у 2019-2020 н.р. в умовах карантину. 09.04.2020.

2 Тимчасовий порядок проведення практичного навчання студентів НУБіП України у весняному семестрі 2019-2020 н.р. в умовах карантину. 07.04.2020.

3 Тимчасовий порядок проведення літньої екзаменаційної сесії 2019-2020 н.р. НУБіП України в умовах карантину. 07.04.2020.

4 Положення про підготовку фахівців за дуальною формою здобуття вищої освіти у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. 26.02.2020.

5 Порядок формування та вибору студентами вибіркових дисциплін освітніх програм у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. 27.12.2019.

6 Положення про визнання результатів навчання для здобувачів вищої освіти в Національному університеті біоресурсів і природокористування України. 27.12.2019.

7 Про екзамени і заліки у НУБіП України (грудень 2019). 27.12.2019.

8 Правила призначення академічних стипендій НУБіП України. 28.09.2019.

9 Положення про оформлення навчальних видань Національного університету біоресурсів і природокористування України. 25.09.2019.

10 Положення про Порядок поселення студентів та аспірантів (докторантів) університету у гуртожитки. 20.05.2019.

11 Про видання навчальної літератури за рекомендацією вченої ради НУБіП України (Лютий 2019) 27.02.2019.

12 Положення про планування та облік роботи науково-педагогічних працівників у НУБіП України. 05.05.2020.

13 Положення про підготовку і захист магістерської роботи в НУБіП України. 12.03.2020.

14 Положення про підготовку магістрів у НУБіП України. 01.10.2018.

15 Опис освітньої програми в контексті нових стандартів вищої освіти" (рекомендації МОН України). 29.03.2018.

16 Положення про освітні програми в НУБіП України. 28.02.2018.

17 Положення про навчально-методичну раду НУБіП України. 28.02.2018.

18 Положення про академічну доброчесність в НУБіП України. 28.02.2018 р.

19 Положення про формування освітньо професійних програм НУБіП України. 29.05.2017.

20 Положення про старосту академічної групи НУБіП України. 29.05.2017.

21 Положення про оздоровчий центр. 15.05.2017.

22 Положення про проведення інтелектуального конкурсу в НУБіП України. 12.04.2017.

23 Положення про Всеукраїнські олімпіади у НУБіП України. 12.04.2017.

24 Положення про призначення стипендії роботодавців НУБіП України. 21.03.2017.

25 Положення про переведення студентів, які навчаються на договірній основі з оплатою за рахунок коштів фізичних чи юридичних осіб, на навчання за державним замовлення у НУБіП України. 29.11.2016.

26 Положення про підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників НУБіП України у провідних підприємствах, організаціях, установах та навчальних закладах України. 28.10.2016.

27 Положення про випускню бакалаврську роботу в НУБіП України. 28.10.2016.

28 Про забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (ДОДАТКИ). 26.08.2016.

29 Положення про порядок перевірки наукових, навчально-методичних, дисертаційних, магістерських, бакалаврських та інших робіт на наявність плагіату в НУБіП України. 12.2019.

30 Положення про електронне освітнє середовище НУБіП України. 01.05.2016.

31 Положення про практичну підготовку студентів НУБіП України. 12.04.2016.

32 Порядок формування вибіркової складової навчальних планів підготовки фахівців для вивчення вибірових дисциплін у НУБіП України. 10.02.2016.

33 Положення про процедуру й підстави для видачі випускникам документа про вищу освіту та порядок виготовлення власного документа про вищу освіту в НУБіП України. 10.02.2016.

34 Форми документів з підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. 02.07.2015.

35 Рішення Вченої ради Національного університету біоресурсів і природокористування України від 24 червня 2015 року (протокол № 11) про затвердження зразку документа про вищу освіту. 24.06.2015.

36 Положення про раду роботодавців у НУБіП України. 22.04.2015.

37 Про організацію освітнього процесу в НУБіП України. 27.03.2015, 27.12.2019.

38 Про екзаменаційні комісії НУБіП України (Додатки). 20.02.2015.

39 Про огляд-конкурс на кращий навчальний корпус НУБіП України. 26.11.2014.

40 Про академічну мобільність студентів НУБіП України. 09.08.2014.

41 Порядок проведення лабораторних та практичних занять у навчальних (навчально-науково-виробничих) лабораторіях НУБіП України. 26.02.2020.

42 Порядок проведення практичної підготовки у навчально-дослідних господарствах НУБіП України. 26.02.2020.

Додаток Н**ІНСТРУКЦІЯ**

з проведення інструктажу з безпеки життєдіяльності та охорони праці для студентів та керівників навчальних і виробничих практик від базового закладу НУБіП України

I. Загальні положення

1.1. Для студентів НУБіП України, які від'їжджають до баз практики для проходження навчальних і виробничих практик, а також для керівників цих практик від базового закладу НУБіП України має бути проведено інструктаж з безпеки життєдіяльності та охорони праці.

1.2. Програма такого інструктажу має відповідати програмі проведення інструктажів з охорони праці згідно з НПАОП 0.00.-4.12-05 «Типове положення про проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці», затвердженого наказом Держгірпромнагляду від 26.01.2005 р. № 15, та переліку питань з безпеки життєдіяльності, наведених у «Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах», затвердженого наказом Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України від 20.11.2006 р. № 782.

1.3. Інструктаж з безпеки життєдіяльності та охорони праці проводять науково-педагогічні працівники кафедри охорони праці та інженерії середовища і кафедри загальної екології та безпеки життєдіяльності, які закріплені за відповідними факультетами НУБіП України.

II. Організація проведення інструктажів з безпеки життєдіяльності та охорони праці

2.1. Заступники деканів факультетів повідомляють студентів, які від'їжджають для проходження навчальних і виробничих практик, керівників навчальних і виробничих практик, а також науково-педагогічних працівників кафедри охорони праці та інженерії середовища і кафедри загальної екології та безпеки життєдіяльності НУБіП України заздалегідь (не пізніше 2-х днів до дня проведення) про дату, місце і час проведення інструктажу.

2.2. Тривалість проведення інструктажу з безпеки життєдіяльності та охорони праці має становити не менше 1 год.

2.3. Для проведення інструктажу з безпеки життєдіяльності та охорони праці науково-педагогічні працівники мають використовувати наочні засоби навчання.

2.4. Науково-педагогічні працівники, які проводили інструктажі з безпеки життєдіяльності та охорони праці, вносять відповідні записи до Журналів реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності та охорони праці для керівників навчальних і виробничих практик та студентів НУБіП України, які мають бути прошнуровані та скріплені печаткою факультету.

2.5. Журнали реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності та охорони праці зберігаються у деканатах факультетів.

2.6. Науково-педагогічні працівники, які проводили інструктаж з безпеки життєдіяльності та охорони праці, записують інформацію про це у Журналах реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності та охорони праці на відповідних кафедрах.

2.7. Для забезпечення високої якості проведення інструктажів з безпеки життєдіяльності та охорони праці деканати факультетів виділяють відповідне навчальне навантаження для обох кафедр.

III. Орієнтовний перелік питань з безпеки життєдіяльності

3.1. Загальні відомості про місце проходження навчальних і виробничих практик, зокрема про відокремлені підрозділи НУБіП України – навчально-дослідні господарства (НДГ), їх структуру (структурні підрозділи).

3.2. Обставини та причини найбільш характерних нещасних випадків, що сталися у попередні роки під час проведення навчальних і виробничих практик зі студентами і керівниками практик.

3.3. Види та джерела небезпеки під час переїзджання до місця практики. Правила дорожнього руху. Загальні правила поведінки під час перебування на автотранспорті та дорогах.

3.4. Види та джерела небезпеки під час перебування на території НДГ, прямування до місць проведення практики.

3.5. Загальні правила поведінки під час поселення у гуртожитки НДГ та перебування у них.

3.6. Загальні правила поведінки під час перебування у полі, лісі, на водоймах та спортивних майданчиках.

3.7. Вимоги пожежної безпеки під час перебування на території НДГ НУБіП України, у гуртожитках та місцях підвищеної пожежної небезпеки.

3.8. Дотримання правил електробезпеки, зокрема у разі надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

3.8. Дотримання правил хімічної та радіаційної безпеки у разі надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

3.9. Запобігання побутовому травматизму, дії у разі нещасних випадків у побуті.

3.10. Перша (долікарська) медична допомога у разі нещасних випадків, надзвичайних подій тощо.

IV. Орієнтовний перелік питань з охорони праці

4.1. Характерні небезпечні та шкідливі виробничі чинники, що виникають під час виконання робіт на місцях практики (польових досліджень, виробничих процесів на тваринницькому комплексі, на польовому стані, зерновому току, тракторній бригаді, пасіці, у ремонтній майстерні, гаражі тощо). Характерні причини пожеж і травм на виробництві.

4.2. Порядок проходження інструктажів з охорони праці у НДГ .

4.2. Загальні вимоги щодо безпечної організації робіт та утримання робочих місць.

4.3. Порядок забезпечення студентів та керівників навчальних і виробничих практик спецодягом, справним інструментом та засобами захисту.

4.3. Порядок підготовки до роботи інструменту. Безпечні методи і способи виконання робіт у сільському господарстві.

4.5. Дії у разі виникнення небезпечної ситуації на виробництві.

4.6. Засоби індивідуального захисту на робочому місці та правила їх використання.

4.7. Схеми евакуації і дії працівників у разі виникнення пожежі. Основні засоби пожежогасіння.

Додаток П**ЗАТВЕРДЖЕНО**

Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

29 березня 2012 року № 384

(у редакції наказу Міністерства освіти і науки України

від 05 червня 2013 року № 683)

Форма № Н-6.03

(повне найменування закладу вищої освіти)

ЩОДЕННИК ПРАКТИКИ

(вид і назва практики)

студента _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

Інститут, факультет, відділення _____

Кафедра _____

Освітньо-професійна програма _____

Спеціальність _____

(назва)

_____ курс, група _____

Примітки:

1. Форму призначено для визначення завдань на практику, проведення поточних записів набутих вмінь при виконанні роботи, оцінки результатів практики. Заповнюється студентом особисто, крім розділів відгуку про роботу студента на практиці.
2. Вищими навчальними закладами можуть вноситися зміни до форми та змістового наповнення «Щоденника практики» залежно від специфіки та профілю вищого навчального закладу.
3. Формат бланка – А5 (148×210 мм), брошура 8 сторінок разом з обкладинкою з карткового паперу.

Директор департаменту вищої освіти

Ю. М. Коровайченко

Додаток Р

ПАСПОРТ БАЗИ ПРАКТИКИ

Назва _____
_____ установаНапрями _____ діяльності _____ установа

Назва підрозділу _____ для походження практики _____

Адреса _____
установи _____

відповідає вимогам для проходження *навчальної педагогічної практики*
Студентами гуманітарно-педагогічного факультету НУБіП України
ОПП «Технологія виробництва та переробки продуктів сільського
господарства першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Керівник _____ установа

Посада _____

Тел./Факс: _____

E-mail: _____

Відповідальні за практику від установи

Посада _____
Тел./Факс: _____
E-mail: _____
Наявність _____ для практикантів _____ місць _____ для проживання _____ в
гуртожитку _____
Відстань _____ до _____ м. _____ Києва

Сполучення _____

Можливість _____ оплати _____ праці _____ та _____ харчування _____

Керівники практики від ВНЗ

Керівник установи (бази практики)

МП _____

Голова вченої ради
гуманітарно-педагогічного
факультету

МП

Шинкарук В.Д.

« ___ » _____ 2020 р.

Додаток С

Форма № Н – 7.01

Д О Г О В І Р
на проведення практики студентів Національного університету біоресурсів і
природокористування України

м. Київ

« ___ » _____ 2020

р.

Ми, що нижче підписалися, з однієї сторони **Національний університет біоресурсів і природокористування України** (надалі – **НУБіП України**), в особі ректора **Ніколаєнка Станіслава Миколайовича** діючого на підставі Статуту і, з другої сторони,

(надалі – **База практики**), в особі

(посада, прізвище, ім'я та по батькові)

діючого на підставі **Статуту**

уклали між собою договір на проведення практики студентів:

База практики зобов'язується:

1.1. Прийняти студентів на практику згідно з календарним планом:

№ п/п	Шифр і назва ОПП	Курс, група	Вид практики	Кількість студентів	Термін проведення практики	
					початок	закінчення
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.

--	--	--	--	--	--	--

1.2 Надіслати до НУБіП України повідомлення встановленого зразка про прибуття на практику студента (ів).

1.3. Призначити наказом кваліфікованих спеціалістів для безпосереднього керівництва практикою.

1.4. Створити необхідні умови для виконання студентами програми практики, не допускати використання їх на посадах та роботах, що не відповідають програмі практики та майбутній спеціальності.

1.5. Забезпечити студентам умови безпечної роботи на конкретному робочому місці. Проводити обов'язкові інструктажі безпеки праці, ввідний та на робочому місці. У разі потреби навчити студентів-практикантів безпечних методів праці. Забезпечити спецодягом, запобіжними заходами, лікувально-профілактичним обслуговуванням за нормами для штатних працівників.

1.6. Надати студентам-практикантам і керівникам практик від НУБіП України можливість користуватись лабораторіями, кабінетами, майстернями, бібліотеками, технічною та іншою документацією, необхідною для виконання програми практик.

1.7. Забезпечити облік виходів на роботу студентів-практикантів. Про всі порушення трудової дисципліни, внутрішнього розпорядку та про інші порушення повідомляти НУБіП України.

1.8. Після закінчення практики дати характеристику на кожного студента-практиканта, в котрій відобразити якість підготовленого ним звіту.

1.9. Додаткові умови

2. НУБіП України зобов'язується:

2.1. За два місяці до початку практики надати базі практики для погодження програму практики, а не пізніше ніж за тиждень – список студентів, яких направляють на практику.

2.2. Призначити керівниками практик кваліфікованих науково-педагогічних працівників.

2.3. Забезпечити додержання студентами-практикантами трудової дисципліни і правил внутрішнього трудового розпорядку. Брати участь у розслідуванні комісією бази практики нещасних випадків, що сталися з студентами.

2.4. Надавати базі практики в рахунок вартості послуг консультативну допомогу у вирішенні питань з отримання кредитів, сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин, насіннєвого матеріалу, розробки бізнес планів, статутної документації тощо.

2.5. Проводити силами керівників практик від університету семінари для працівників бази практики за попередньо узгодженими питаннями.

3. Відповідальність сторін за невиконання договору.

3.1. Сторони відповідають за невиконання покладених на них обов'язків щодо організації і проведення практики згідно з діючим законодавством про працю в Україні.

3.2. Всі суперечки, що виникають між сторонами за договором, вирішуються у встановленому законодавством порядку.

3.3. Договір набуває сили після його підписання і діє до кінця практики згідно з календарним планом.

3.4. Строки проведення практики студентів визначаються наказом ректора НУБіП України про направлення на практику.

3.5. Договір складений у двох примірниках – по одному навчальному закладу та базі практики.

3.6. Юридичні адреси сторін та розрахункові рахунки:

Національний університет біоресурсів і природокористування України - м.Київ-41, вул. Героїв Оборони, 15; Головне управління Державної казначейської служби України у м. Києві, р/р 31251206116289, ЄДРПОУ 00493706, код 820019.

Бази практики

Підписи та печатки:

Національний університет
біоресурсів і природокористування
України

База практики:

(підпис)

« ____ » _____ 2020 р.

(підпис)

« ____ » _____ 2020 р.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абстракція (лат. abstractio – видалення, відволікання) – процес пізнавальної діяльності, який полягає в уявному виділенні одних властивостей предметів та явищ і відволіканні від інших. Абстракцією називають також і результат абстрагування. Абстрагування лежить в основі процесів *узагальнення й утворення понять*; існує також у виді чуттєво-наочного образу (креслення, діаграми, схеми, моделі і т.п.). Абстракція – момент цілісного процесу пізнання, спрямованого в остаточному підсумку на досягнення конкретного, тобто всебічного, повного знання. Процес формування абстракції відбувається в єдності з аналізом, синтезом, узагальненням, конкретизацією й іншими розумовими операціями.

Автоматизм (грец. automatos – самодіючий) – у психології єдиний безупинний розумовий, мовний чи руховий акт, що відбувається без участі свідомості. За рахунок автоматизму окремих дій людина одержує можливість зосередити увагу на якості виконуваної *діяльності*. Необхідна риса *навичок* до виконання досконало засвоєної дії.

Авторитарне виховання – виховна концепція, що передбачає підпорядкування вихованця волі вихователя. Придушуючи ініціативу і самостійність, авторитарне виховання перешкоджає розвитку індивідуальності в дітей і юнацтва. Часто призводить до виникнення конфронтації між вихователем і вихованцями.

Авторитет (нім. Autoritat, від лат. autoritas – влада) – беззастережне значення і вплив будь-якої особи, чи групи організації, засноване на знаннях, моральних достоїнствах, життєвому досвіді і традиціях. Розрізняють авторитет релігійний, політичний, науковий, педагогічний і т.п. У вузькому значенні – одна з форм здійснення влади.

Для завоювання і зміцнення авторитету педагога вирішальне значення має єдність слова і діла у діяльності. Авторитет виражається у здатності носія авторитету направляти, не вдаючись до примусу, думки, почуттів і вчинків своїх студентів. У визнанні студентством за викладачем - носієм авторитету права на керівництво, у готовності виконувати його вказівки і поради.

Агресивне поводження (франц. *agressif* – зухвалий, войовничий, від лат. *aggredior* – нападаю) – дії, що мають метою заподіяння морального чи фізичного збитку іншим. Зустрічається з боку окремих зухвалих студентів і, навіть, деяких неврівноважених та слабо контрольованих викладачів. Мусить бути повністю вилучене із навчально – виховного процесу у вищій школі.

Адаптація (від середвіч. лат. *adaptatio* – пристосування, приладжування) – здатність організму пристосовуватися до різних умов зовнішнього середовища. В основі адаптації лежать реакції організму, спрямовані на збереження сталості його внутрішнього середовища (т.зв. гомеостаз). Адаптація педагога до аудиторії – це свого роду її подолання, оволодіння її увагою й інтересом, завоювання її поваги. Дуже рідко це вдається зробити без попередньої підготовки. Тут необхідна серйозна робота молодих викладачів з добору й осмислення матеріалу до занять, а також внутрішня робота, пов'язана з емоційним настроєм, формуванням переконаності в необхідності й правильності своїх дій.

Акмеологія (грец. *акме* – пік, вершина, вища ступінь чого-небудь, що цвіте сила) – галузь наукового знання, об'єктом вивчення якої є людина в динаміці її саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення в різних життєвих сферах самореалізації. Предмет акмеології – творчий потенціал людини, закономірності й умови досягнення суб'єктом діяльності (індивідом чи об'єднанням індивідів) різних рівнів розкриття творчого потенціалу, вершин самореалізації. Задача акмеології – озброєння суб'єкта діяльності, що формується під час навчання у вищій школі, знаннями і технологіями, які забезпечують можливість його успішної самореалізації в різних сферах життєдіяльності, у тому числі й у галузі обраної професії чи професій. Специфічним методом акмеології є порівняльне моделювання поведінки і професійної діяльності в різних областях роботи, характерних для самореалізації творчого потенціалу зрілої людини на різних рівнях успішності. Для оцінки досягнутого рівня самореалізації суб'єкта діяльності в різних областях акмеологія розробляє спеціальні критерії, оціночні норми, що відповідають методам вимірювань.

Аксіологія – теорія, що описує і пояснює людські цінності. Становлення аксіології як самостійної дисципліни було пов'язане з витісненням ціннісної проблематики з науки нового і новітнього часу. Для сучасної науки, основні ознаки якої оформилися після робіт Галілео Галілея (дослідження й експеримент, неодмінно пов'язані з процедурою вимірювання чого-небудь), світ позбавлений ціннісних визначень. Сам по собі для науки він не поганий і не гарний; чиста наука не говорить мовою цінностей; схвалювати і засуджувати, захоплюватися і жахатися – не її

справа. Одначе в останні роки педагогічна практика прагне сприяти становленню у молодой людини гуманістичних цінностей (поваги до іншої позиції, необхідності рахуватися із обґрунтованою протилежною думкою, прагненням до пошуку компромісу тощо), позитивно ставиться до засвоєння студентством християнських заповідей.

Активна життєва позиція – свідоме, що ґрунтується на засвоєних моральних, цивільних і професійних переконаннях ставлення до громадського обов'язку, коли єдність слова і діла стають повсякденною нормою поведінки. Важливий орієнтир у навчально-виховній діяльності закладів вищої освіти. При активній життєвій позиції наявні здатність, воля й уміння проводити свої переконання у життя. Трансформуючи думки людей у вчинки, така позиція є найважливішим критерієм об'єктивної оцінки соціальної ролі особистості громадянина і фахівця, їх моральних і ділових якостей.

Активні форми і методи навчання. Під активізацією навчальної діяльності мається на увазі цілеспрямована діяльність викладача, спрямована на розробку і використання таких форм, прийомів і засобів навчання, котрі сприяють підвищенню зацікавленості, самостійності і творчої активності студентів у засвоєнні знань, у формуванні умінь і навичок їхнього практичного застосування, а також у формуванні здібностей прогнозувати виробничу ситуацію і приймати самостійні рішення. Форма заняття – це система організації, внутрішня структура заняття, певний порядок його проведення. Метод проведення заняття – це спосіб передачі учням і студентам знань і їхнього засвоєння. Форми і методи діалектично пов'язані один з одним. З одного боку, за допомогою методів форми наповнюються конкретним змістом; з іншого боку – форми впливають на якість самих методів. Активні методи, це такі способи і прийоми впливу, що спонукають студентів до розумової активності, до прояву творчого, дослідницького підходу у засвоєнні знань і умінь; викликають у них прагнення пізнати складну діалектику дійсності; домагатися самостійності в науковій оцінці явищ, фактів і подій та пов'язаних з ними практичних проблем. Приклади активних методів – проблемний метод, методи логічних і практичних завдань, а також діалог і дискусія. Активні форми навчання – це такі форми організації навчального процесу, що розраховані на колективне, публічне обговорення проблем. На активну взаємодію педагога та його учнів, живий обмін думками між ними. Вони націлені на вироблення правильного розуміння змісту досліджуваної теми, її зв'язку з практикою. Серед цих методів також відомі: лекція-діалог, проблемна лекція, ділова гра, ігрове виробниче проектування, мозковий штурм, диспут, проблемна співбесіда, проблемний семінар, тематична консультація (індивідуальна чи групова). Мета активних форм і методів навчання – глибоке засвоєння знань, вироблення стійких навичок їхнього застосування, формування на цій основі компетентної і діяльної особистості. Необхідна умова їхнього плідного застосування – висока теоретична підготовка, творчість і методична майстерність педагога. В ідеалі, в умовах вищої школи усі

використовувані педагогами форми і методи навчання повинні бути активними. Тоді як інші (не активні) потрібно цілком виключати.

Активність особистості (лат. *activus* – діяльний) – діяльне ставлення людини до світу, здатність людини робити суспільно значимі перетворення матеріального і духовного середовища на основі освоєння суспільно-історичного досвіду людства; виявляється у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні. Інтегративна характеристика активності особистості – активна життєва позиція зрілої людини, що виражається в її принциповості і послідовності у відстоюванні поглядів, у єдності слова і діла.

Альтруїзм (франц. *altruisme*, від лат. *alter* – інший) – моральний принцип, що передбачає християнське ставлення до інших людей, безкорисливе служіння їм і готовність до самозречення в ім'я їхнього блага.

Аналіз (грец. *analysis* – розкладання, розчленовування) – прийом у процесі навчання, який полягає у вивченні кожного елемента чи сторони явища як частини цілого, розчленовуванні досліджуваного предмета чи явища на складові елементи, виділення в ньому окремих сторін. Взагалі аналіз існує у двох формах: розумових операцій і практичної дії.

Аналогія в навчанні (грец. *analogia* – відповідність), вид розумової діяльності; виявлення властивостей одного предмета на підставі його подібності з іншим. Аналогія – один із загальнонаукових методів теоретичного й емпіричного дослідження. Метод, заснований на встановленні подібності між об'єктами (предметами, явищами, поняттями, процесами), за якими-небудь ознаками чи відносинам. За аналогією робляться висновки про властивості об'єктів. Порівнюючи далекі від життєвого досвіду студентів явища, з фактами, близькими їхньому досвіду, педагог допомагає їм засвоювати деякі важливі ознаки і властивості. У дидактиці розрізняють аналогію, що роз'яснює, каузальну, ілюстративну, аналогію відповідності, структурно-функціональну, а також аналогію систематичного характеру. Роз'яснююча – виконує пояснювальну функцію в навчально-виховному процесі, конкретизує знання, робить їх більш зрозумілими. Каузальна – сприяє встановленню причинно-наслідкових зв'язків між явищами, поняттями і предметами. При використанні ілюстративної аналогії застосовуються наочні схеми і моделі. Аналогія відповідності дозволяє переносити відносини з однієї системи в іншу на основі певного зв'язку між елементами систем. Структурно-функціональні аналогії застосовуються тоді, коли висновок може йти від подібностей окремих структур до подібності функцій і навпаки. Аналогія, що систематизує, спирається на спільність родової природи аналога й об'єкта вивчення, що входять при цьому в єдину систему. Аналогія застосовується в жорстко обумовлених, обґрунтованих ситуаціях і, певною мірою, щоб не спотворювати сутності досліджуваних явищ.

Андрогогіка (від грец. *aner*, род. падіж *andros* – доросла людина і *agoge* – керівництво, виховання) – одне з позначень галузі педагогічної науки, що охоплює теоретичні і практичні проблеми освіти, навчання і

виховання дорослих. Поряд з андрагогікою у спеціальній літературі використовуються терміни «педагогіка дорослих» (внутрішньо суперечлива), «теорія освіти дорослих» і т.д. Вперше термін «Андрагогіка» застосував німецький історик освіти К.Капп у книзі про педагогічні погляди Платона (1833). У трактуванні теоретиків андрагогіка покликана розкривати закономірності, соціальні і психологічні фактори ефективної освіти, навчання і виховання дорослих, розробляти методичні системи навчально-виховної роботи з індивідами і групами індивідів у віці від 18-20 років до глибокої старості. Особливості розробки проблематики визначені характером педагогічного керівництва (керування) дорослими: сформованістю рис їхньої особистості, наявністю в них власного життєвого досвіду, культурними, освітніми, професійними запитами, перевагою процесів самоосвіти і самовиховання та ін. Як видно з наведеного, андрагогіка має пряме відношення до навчання і виховання студентства.

Антипатія – складне почуття індивіда, спрямоване на конкретну особу (вірніше, проти неї), що виражається у глибокій неповазі до об'єкта уваги. Антипатія – перший крок до більш сильного негативного почуття – ненависті. Вона веде в підсумку до серйозних конфліктів, тому що не буває однобічною – вона, як правило, обопільна. Тому педагога повинна насторожувати поява, у його студентів, відкритої і стійкої антипатії один до одного. У той же час, антипатія – це, мабуть, єдиний афект, що властивий усім без винятку людям, але в різному ступені зовнішнього прояву. Почуття, протилежне антипатії – симпатія.

Аперцепція – залежність сприйняття нових відчуттів і вражень від минулого досвіду, запасу знань і загального змісту попереднього психічного життя людини, що у свою чергу є результатом впливу на неї зовнішнього середовища. Розрізняють аперцепцію стійку і тимчасову. Стійка – являє собою залежність сприйняття від світогляду, цінностей, рівня освіти, стійких інтересів людини, її психічного складу і т.п. Тимчасова характеризує залежність сприйняття від психічного стану людини в даний момент (її настрою, стану чекання і т.д.). Приклад аперцепції у навчанні – встановлення зв'язку нових знань зі старими в процесі оволодіння ними.

Афективна дія – дія, визначальною характеристикою якої є певний емоційний стан суб'єкта: його любовна пристрасть чи ненависть, гнів чи наснага, жах чи відвага. На відміну від ціле-раціонального поводження і подібно до ціннісно-раціонального, афективна дія має сенс не у досягненні якої-небудь зовнішньої мети, а у визначеності (у даному випадку чисто емоційному) самої поведінки, її характеру, пристрасті (афекту). Головне в такій дії – прагнення до негайного (чи максимально швидкого) задоволення пристрасті, що володіє індивідом: прагнення помститися, бажання «зняти напругу» та ін. За М. Вебером, така поведінка знаходиться «на межі» осмисленої і свідомо орієнтованої людської дії. Однак саме її «прикордонний характер» і позначає «граничний випадок» реальної людської поведінки, що ніяк не може бути запропонований як загальнообов'язковий зразок. Він лише дозволяє Веберові теоретично

сконструювати «ідеальний тип» соціальної дії. Фіксує міру мінімальної свідомості індивіда, за якої дія перестає бути соціальною, людською.

Б

Безперервна освіта – філолофсько-педагогічна концепція, відповідно до якої освіта розглядається як процес, що охоплює все життя людини. У теорії та практиці безперервної освіти особливо акцентується увага дорослих на можливості навчання після отримання базової освіти. В особистісному плані безперервна освіта реалізується не тільки за рахунок функціонального включення людини в освітній процес, чим забезпечується «наступність ланок» у системі освіти, але й завдяки формуванню внутрішньої особистісної позиції, що забезпечує необхідність освіти у внутрішньому світі особистості. Безперервна освіта виступає як засіб творчого зросту особистості, конструктивного подолання ситуацій соціальної і професійної життєвої кризи.

Бесіда – метод навчання, який застосовується педагогом з метою активізації розумової діяльності студентів у процесі отримання нових знань чи повторення і закріплення отриманих раніше. Бесіда також є методом психолого-педагогічних досліджень. Організується з метою з'ясування індивідуальних особливостей особистості. Припускається наявність плану бесіди, але, як правило, він не включає конкретних питань, як при анкетуванні.

В

Вальдорфська педагогіка – сукупність методів і прийомів виховання та навчання, заснована на антропософській інтерпретації розвитку людини як цілісної взаємодії тілесних і духовних факторів. Свою задачу вальдорфська педагогіка бачить у «вихованні духовно вільної особистості, здатної в індивідуальній творчості переборювати тенденцію суспільства до консервативного відтворення існуючих соціальних структур і стереотипів поведінки й у такий спосіб діяти на користь прогресу». Прихильники вальдорфської педагогіки бачать у ній не систематичну і нормативну наукову дисципліну, а «мистецтво спонукання» схованих в людині природних задатків. Закони творчості розглядаються ними як такі, що випливають із законів природи і відображені в духовному досвіді людини; творча фантазія висувається в ряд основних принципів педагогічної діяльності і сполучається з «мужністю до істини» та почуттями сумнінності та відповідальності. Перша така школа була відкрита в 1919 р. для дітей робітників фабрики «Вальдорф-Асторія» у м. Штутгарті (Німеччина). Головна діюча особа у вальдорфській педагогіці – класний учитель (класний керівник). До його обов'язків входить організація майже всієї навчально-виховної роботи з учнями протягом перших восьми років навчання, при кількості учнів у класі близько 30 чоловік. Класний учитель сам розробляє сценарії (плани) і викладає основні загальноосвітні предмети; створює і підтримує в інтересах виховання тісну взаємодію між учнями і вчителями, між школою і батьками. Учитель не працює за непорушним планом, необхідний план

стосується безпосередньо кожного учня. Розвиток людини розглядається як ланцюг іманентних його природі східчастих перетворень, що протікають значною мірою під впливом біогенетичних законів. Його дії переборюють сходинки всебічного розвитку і людина досягає справжньої духовної свободи. Створення повноцінних передумов для такої свободи – головна мета вальдорфської педагогіки. Цикли метаморфоз (уявлення про метаморфози в процесі формування особистості увів Гете), поділяються на семиріччя, що хронологічно не збігаються для різних сфер тілесності, мислення, почуттів і волі. Перед педагогом ставиться задача точно досліджувати ці метаморфози, створювати сприятливі умови для їхнього протікання. Вальдорфська педагогіка виключає прямий вплив на волю; вважається, що воля розвивається здоровим образом тільки в результаті правомірних непрямих впливів. Загальний принцип їх здійснення – «спочатку художнє, а потім з нього – інтелектуальне». Тому у вальдорфській педагогіці велика увага приділяється художньому вихованню, що орієнтоване на розвиток саме живого мислення і міцної волі, а не на підготовку до професійної художньої діяльності. Мистецтво розглядається як найкращий засіб формування рис особистості, здатної давати адекватну оцінку мінливим умовам навколишнього світу. Як правило, навчання поділяється на 3 ступені: до 9 років, до 12 років, до випуску. Початкове навчання ведеться повільно, з переважним використанням різних образних форм, що застосовуються і на старших ступенях. Предмети учні проходять т.зв. епохами: протягом 3-4 тижнів щодня на перших уроках дається той самий предмет. Підручники в загальноприйнятому варіанті не застосовуються. Необхідні записи учні роблять у самостійно оформлених зошитах «за епохами». Значна увага приділяється трудовому вихованню, у процесі якого як хлопчики, так і дівчатка опановують різні практичні навички: від в'язання до індустріальної праці і повного циклу сільськогосподарських робіт. Не виключається і власне професійна підготовка. Оцінки не виставляються. По закінченні навчального року класний учитель складає докладну психолого-педагогічну характеристику кожного учня. Загальним для педагогів у вальдорфській педагогіці є критичне ставлення до будь-яких форм селекції учнів, до тестування і добору обдарованих. Здаються іспити після 8-го класу і випускні (у присутності державного шкільного інспектора).

Види діяльності людини – характеристики діяльності в залежності від способів і форм її здійснення. Вид діяльності визначається станом взаємодії людини з узагальненим об'єктом діяльності протягом циклу його існування.

Види задач діяльності:

- *професійні задачі* – задачі діяльності, безпосередньо спрямовані на виконання задач (завдань), які поставлені перед фахівцем;
- *соціально-виробничі задачі* – задачі діяльності, пов'язані з діяльністю фахівця в сфері виробничих відносин у трудовому колективі;
- *соціально-побутові задачі* – задачі діяльності, що виникають у повсякденному житті і пов'язані з домашнім господарством, відпочинком,

сімейним спілкуванням, фізичним і культурним розвитком і т.п., що впливають на якість виконання фахівцем професійних і соціально-виробничих задач.

Види умінь:

– *предметно-практичні* – уміння виконувати дії з переміщення об'єктів у просторі, зміні їхньої форми і т.д.;

– *предметно-розумові* – уміння виконувати операції з уявними образами предметів;

– *знаково-практичні* – уміння виконувати операції зі знаками і знаковими системами;

– *знаково-розумові* – уміння уявного виконання операцій зі знаками і знаковими системами.

Види контролю у навчанні. Застосовується попередній, поточний, повторний, періодичний і підсумковий контроль. *Попередній контроль* має діагностичний характер і здійснюється, як правило, на початку навчального року чи перед вивченням нових великих розділів. Мета попереднього контролю – зафіксувати початковий рівень підготовки студента, які у нього є знання, уміння і навички, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю. Попередня діагностика рівня знань студента важлива для того, щоб визначити його зростання за певний період часу. Оцінюванню в даному випадку може підлягати порівняння його нинішнього рівня знань з початковим. *Поточний контроль* – це систематична перевірка й оцінка освітніх результатів студента за конкретними темами на окремих заняттях. Бажано, щоб поточний контроль відбувався на кожному семінарському, лабораторному, практичному й інших придатних для цього групових заняттях у вузі. Можливі форми такого контролю: опитування викладачем, виконання тестів, розв'язання задач, робота з комп'ютерною програмою, взаємоконтроль, самоконтроль та ін. *Повторний контроль* припускає перевірку знань паралельно з вивченням нового матеріалу. Це сприяє закріпленню і системності знань студентів. *Періодичний контроль* здійснюється за цілим розділом навчального курсу. Мета – діагностування якості засвоєння студентами структурних основ і взаємозв'язків вивченого розділу. Задача періодичного контролю – навчальна, оскільки студенти навчаються систематизації, узагальненню, цілісному баченню великого блоку навчальної інформації і пов'язаної з нею діяльності. *Підсумковий контроль* проводиться наприкінці кожного семестру навчального року. Він може мати форму контрольної роботи, заліку, іспиту, захисту реферату чи курсової роботи. Даний тип контролю припускає комплексну перевірку освітніх результатів з усіх ключових цілей і напрямків. Не повинно бути так, щоб мета ставилась одна, а підсумковому контролю підлягали зовсім інші параметри чи тільки частина з них. Наприклад, якщо на початку семестру викладач поставив за мету творчу самореалізацію студентів на основі виконання ними досліджень на задані теми, то саме ця мета й повинна бути оцінена. Важливо визначити *зміст і методи контролю*, тобто з'ясувати, що саме і як буде контролюватися. Традиційно контролю підлягають знання, уміння і навички студентів, які

перевіряються за допомогою заліків і іспитів. Інший можливий підхід – контроль досягнень студентів оголошених у меті навчання та сформульованих за допомогою термінології засвоєних дій. Наприклад, перевіряються знання й уміння, розуміння і застосування, аналітичні дії й узагальнення. Форми перевірки різноманітні: тестування й анкетування, аналіз виробничих ситуацій, комплексні проектні дії й ін.

Визначення – дефініція, логічний прийом, за допомогою якого розкривається зміст поняття, виявляються істотні ознаки об'єктів, відображуваних у даному понятті. У процесі навчання (ширше – у пізнанні) визначення використовується для встановлення точного змісту термінів, вихідних понять.

Викладання – це педагогічне керування навчально-пізнавальною діяльністю тих, яких навчають; один з компонентів процесу навчання. Викладання здійснюється як безпосередньо педагогом, так і в опосередкованій формі і припускає зустрічно спрямований процес навчання. Діяльність викладача містить у собі добір, систематизацію, структурування, сприйняття, усвідомлення й оволодіння навчальною інформацією і методами роботи з нею студентів і пред'явлення її тим, кого навчають, у педагогічній практиці. Організацію раціональної, ефективної, адекватної задачам навчання діяльності кожного, кого навчають, по оволодінню передбачуваною системою знань і умінь. Діяльність викладання включає також планування й організацію педагогом власної роботи. У цьому контексті керування як педагогічний вплив носить не стільки коригувальний, скільки формуючий характер і спрямований на освіту того, кого навчають; розвиток у нього різних структур розумової діяльності і спрямовано на виховання особистості. У широкому змісті керування навчальним пізнанням трактується як процес пред'явлення студентам такої системи навчальних задач, що передбачає в процесі їхнього вирішення поступове і послідовне просування студентів по ступенях пізнання – від низького рівня проблемності завдань і пізнавальної самостійності до творчої, дослідницької. Тим самим проектується визначений рівень сформованості властивостей, якостей знань (системність, динамічність, узагальненість і т.п.). Діяльність викладання спрямована на виявлення умов організації навчальної роботи, дотримання якої дозволить студенту свідомо орієнтуватися в предметі, актуалізувати отримані знання й уміння, здійснювати самоконтроль. Кожен акт викладання повинний вносити визначені зміни, як у характер діяльності того, кого навчають, так і в процес його становлення як особистості. При розробці своєї програми навчання викладач повинний оцінити, які знання, з якою метою, і в якій системі він припускає сформулювати в студентів у результаті засвоєння ними конкретного матеріалу. Важливе значення має визначена послідовність дій осіб, що навчаються (виконавських, оцінних і орієнтованих), пошук способів мотивації тих, кого навчають, до участі в пізнавальній діяльності. Це перша задача викладання в структурі навчання. Друга задача зводиться до реалізації принципу активності і самоврядування в пізнавальній діяльності осіб, що навчаються. Він полягає в такій організації навчальних занять,

при якій викладач за допомогою програм забезпечення й організації учбово-пізнавальної діяльності направляє би й інтенсифікував процес активної, самостійної і результативної роботи кожного студента по оволодінню основами теорії і методами її застосування при розв'язанні навчально-пізнавальних задач.

Виробнича функція – коло обов'язків, що здійснює фахівець відповідно до займаної посади. Визначається посадовою інструкцією або кваліфікаційною характеристикою фахівця. Обов'язково приймається до уваги у процесі проектування, планування та безпосереднього здійснення освітнього процесу у вищій школі. Розрізняють такі виробничі функції:

- *проектувальна* (проектно-конструкторська), здійснення цілеспрямованої послідовності дій по синтезі (створенню) чи систем їхніх окремих елементів, а також розробка документації, необхідної для виробництва і використання відповідних об'єктів і процесів;

- *організаційна*, упорядкування структури і взаємодії складених елементів системи з метою зниження невизначеності, а також підвищення ефективності використання ресурсів і часу;

- *управлінська*, функція спрямована на досягнення поставленої мети, забезпечення стабільного функціонування і розвитку системи завдяки обміну інформацією;

- *виконавська* (технологічна, операторська), функція спрямована на досягнення поставленої мети відповідно до відомих алгоритмів. Тобто, фахівець виступає як структурний елемент (ланка) визначеної технології;

- *технічна*, чи функція виконання робіт найбільш низьких кваліфікаційних рівнів.

Виховання соціальне – цілеспрямоване створення умов (духовних, матеріальних, організаційних) для розвитку людини. Виховання у вузькому значенні – цілеспрямована діяльність, покликана сформувати у дітей та юнацтва систему якостей особистості, поглядів та переконань. Виховання в локальному значенні – вирішення якої-небудь конкретної виховної задачі (наприклад, виховання суспільної активності, колективізму і т.п.). Виховання як частина соціалізації особистості здійснюється через освіту й організацію життєдіяльності колективу студентів. Виховання містить у собі освіту, тобто пропаганду і поширення культури та навчання. Найбільш узагальнена класифікація складається з розумового, трудового та фізичного виховання. За домінуючими принципами й стилем відносин вихователів і вихованців виокремлюють авторитарне, вільне та демократичне виховання.

Вихователь – особа, яка здійснює виховання та бере на себе відповідальність за умови життя і розвиток особистості іншої людини. Самовизначення вихователя й оволодіння майстерністю, мистецтвом виховання багато в чому засновані на педагогічній рефлексії. Вона включає ряд компонентів. У тому числі усвідомлення вихователем справжніх щирих мотивів своєї педагогічної діяльності (чи відбувається вона в інтересах студента, власного престижу, в угоду начальству, інструкції і т.д.). Уміння відрізнити власні утруднення і проблеми від утруднень і проблем вихованців; здатність поставити себе на місце

іншого, побачити ситуацію очима вихованця; здатність до оцінки власних дій для коректування професійної самооцінки.

Виховна система – поєднує комплекс виховних цілей; людей, які їх реалізують у процесі цілеспрямованої діяльності; відносин, що виникають між її учасниками; управлінську діяльність по забезпеченню життєздатності виховної системи.

Виховний компонент у професійній освіті. Виховання, навчання, розвиток і соціалізація є рівноцінними складовими процесу професійної освіти. У зв'язку з реформуванням національної системи освіти і зміною освітньої парадигми (орієнтація на гуманізацію і гуманітаризацію освіти, орієнтоване на особистість виховання і навчання та ін.), проблема виховного впливу на студентів на всіх освітніх рівнях зараз є особливо гострою. Сучасні реалії вузівського життя свідчать, що в пострадянському освітньому просторі виховний компонент у тому обсязі, який існував раніше є, фактично, рудиментом старої системи і втратив своє значення. Нова ж парадигма виховання ще тільки складається. У цій ситуації виховні процеси нині об'єктивно послаблені й в основному залежать від волі і майстерності педагогів, у тому числі кураторів академічних груп, від ініціативи адміністрації і традицій конкретного вищого навчального закладу. Відомо, у процесі розвитку суспільства змінюється зміст виховання, але завжди як мету виховання педагогіка розглядає людину, а виховний вплив спрямований на її удосконалювання. Це дає підставу визначати феномен виховання – як перетворюючу діяльність педагогів (вихователів), спрямовану на зміну свідомості, світогляду, психології, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяє її якісному зросту і зміні. Світовий соціально-історичний досвід дозволяє визначити головну мету виховання як формування гармонійної та усебічно розвинутої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної і професійної діяльності в сучасному суспільстві; особистості, здатної розділяти і збільшувати його цінності. *Критеріями вихованості* людини можуть слугувати наступні характеристики особистості. Серед них наступні. Ступінь оволодіння загальнолюдськими гуманістичними домінантами. Оволодіння етичними нормами та естетичними цінностями суспільства, як основою соціальної і професійної діяльності, особистісних оцінок і вчинків. Рівень і ієрархія якостей особистості, набутих у процесі виховання. Одночасно, будучи двостороннім процесом, виховання передбачає зміну акцентів ініціативи від вихователя через партнерство до самовиховання студентів, коли наростає і стає плідною автономна ініціатива суб'єктів виховання через процеси їхнього самовиховання. Виховання – поліспрямований процес, де кожна конкретна мета обумовлює відповідність її змісту методів виховання. У педагогіці традиційно виділяються розумове, моральне, естетичне, трудове, фізичне виховання, які сьогодні доповнюються цивільним, правовим, економічним та екологічним напрямками виховання. У процесі навчання у вузі можуть і повинні бути реалізовані всі перераховані напрямки виховного впливу. Блоки предметів, досить повно представлені в навчальних планах спеціальностей, дають можливість забезпечити комплексність виховного

впливу на студентів. Моральне, естетичне, фізичне, правове, цивільне й економічне виховання – через блок гуманітарних предметів. Розумове й екологічне виховання – через блок природничих наукових предметів. Трудове – під час трудових семестрів, виробничої практики і безпосередньо в навчальному процесі, як в аудиторії, так і у процесі виконання самостійної роботи.

Виховуюче навчання – навчання, при якому досягається органічний зв'язок між набутими студентами знаннями, вміннями та навичками, засвоєнням досвіду творчої діяльності і формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу, одне до одного, до засвоюваного навчального матеріалу.

Візуальна грамотність (англ., visual literacy) – напрямок у сучасній педагогіці, що досліджує проблеми розвитку навичок користування візуальною й аудіовізуальною інформацією.

Вік – період розвитку людини, який характеризується сукупністю специфічних закономірностей формування організму й особистості. Вік являє собою якісно особливий етап, якому властивий ряд змін, що визначають своєрідність структури особистості на даному ступені розвитку. У віковій психології і педагогіці останнім часом дотримуються такої вікової періодизації:

- дитинство (від народження до 1 року);
- передшкільне дитинство (від 1 до 3 років);
- дошкільне дитинство (від 3 до 6 років);
- молодший шкільний вік (від 6 до 10 років);
- підлітковий вік (від 10 до 15 років);
- юність (1-й період: 15-17 років, 2-й період: 17-21 рік).

Воля – свідоме регулювання людиною своїх дій і вчинків, що вимагають подолання перешкод; здатність до внутрішніх зусиль, необхідних для досягнення поставленої мети і виконання необхідної для цього діяльності. Здійснюючи вольову дію, людина протистоїть власній ліні, непевності, сумнівам, а також впливам і перешкодам, які надходять із зовнішнього середовища. Для вольового акту характерним є не стільки усвідомлення «я хочу цього», скільки переживання «треба» чи «я повинен», усвідомлення ціннісної характеристики мети й очікуваного результату дії. Вольова поведінка заснована на результатах індивідуального мислення та прийнятого рішення, поява якого найчастіше супроводжується боротьбою мотивів; воно припускає наявність таких психічних процесів, за допомогою яких людина підсилює мотивацію, що йде від ціннісних орієнтацій та потреб, і придушує протилежну.

Вплив у вихованні – діяльність вихователя в єдиному процесі соціальної взаємодії, що призводить до зміни яких-небудь аспектів індивідуальності вихованця, його поведінки і свідомості, форма здійснення функцій педагога. Виділяються чотири основних можливих засоби впливу на особистість: переконання, навіювання, зараження і наслідування. Переконання містить у собі систему доказів, які обґрунтовують висунуті побажання, пропозиції та ін. Навіювання (сугестія), як і переконання, спрямоване на зняття своєрідних фільтрів, які

перебувають на шляху до нових оман та помилок. Феномен зараження найчастіше виникає в групі людей, що керуються у своїй поведінці емоційним станом, діють на основі інформації, отриманої без належного аналізу, або повторюють дії інших людей. Ґрунтується також на загальному переживанні групою тих самих емоцій. Наслідування – орієнтація на приклади чи зразки. Це виявляється в повторенні однією людиною яких-небудь вчинків, жестів, інтонацій і навіть у копіюванні певних рис характеру іншої людини (педагога, іншої привабливої для наслідування людини). Наслідування може бути довільним і мимовільним. У студентському віці провідну роль щодо вибору об'єкта для наслідування починають грати ціннісні орієнтації людини.

Вплив педагогічний – вплив педагога на емоції, свідомість і волю студента, на характер його навчальної діяльності і спілкування в інтересах формування знань і умінь, а також визначених якостей особистості. Він може бути спрямований у необхідних випадках на нейтралізацію і подолання негативних сторін у поведінці та характері особистості. Основні умови ефективності впливу: комплексне планування і вирішення навчально-виховних задач, врахування індивідуальних особливостей студентів, обґрунтований вибір форм і методів навчання і виховання, єдність і координація дій всіх організаторів навчально-виховного процесу. Це також створення сприятливої довірливої морально-психологічної атмосфери у спілкуванні педагога зі студентами, постановка перед ними на кожному конкретному етапі нових, більш високих задач у тісному зв'язку з їхньою професіоналізацією і соціалізацією.

Вправа – планомірно організоване повторне виконання дії (розумової чи практичної) з метою її засвоєння. Вправа лежить в основі набуття тих чи інших навичок і умінь. Ефективність вправ багато в чому залежить від методики їхньої організації. Повторне виконання дій саме по собі не удосконалює їхнє виконання (наприклад, поганий почерк людини, що пише щодня, може навіть погіршуватися). Щоб вправа була ефективною, вона повинна задовольняти певним вимогам. Головна умова ефективності вправи – свідома спрямованість її на покращення діяльності. Вправа, також, вимагає знання правил виконання дій, свідомого обліку умов, у яких вона виконується, обліку досягнутих результатів, розуміння причин допущених помилок і шляхів їхнього подолання. Важливе значення в ході виконання вправ мають вказівки викладача, що супроводжуються наочним показом того, як треба виконувати певні дії, врахування цих вказівок студентами при наступних повторних діях, а також самоконтроль студентів. Істотну роль при підвищенні ефективності вправи відіграє поступовий перехід від оволодіння простою дією до виконання більш складних, які утворюють певну систему елементарних операцій. У великій мірі ефективність вправи залежить від правильного розподілу повторення в часі. Повторні дії не повинні бути занадто частими, щоб не викликати стомлення, і не занадто рідкими, щоб не руйнувалися вже утворені зв'язки. На початку освоєння вправи повторення повинні бути більш частими, під кінець навчання – більш рідкими. У результаті вправи зменшується час, витрачений на виконання

дій (у силу чого збільшується продуктивність роботи), зменшується кількість помилкових дій і зайвих рухів (тим самим підвищується якість виконуваної роботи), послабляється переживання труднощів від виконуваної роботи. Термін «вправа» вживають також для позначення завдання, що дається з метою удосконалення виконання будь-якої діяльності.

Всебічний розвиток особистості – гуманістичний ідеал виховання, що склався в епоху Відродження у руслі культурного руху гуманістів. У повсякденній свідомості – це талановита людина, здатна до різних видів діяльності, яка відрізняється від тих, хто виявляє свої здібності тільки в одній галузі.

Г

Герменевтика (грец. *hermeneutikos* що роз'ясняє, що витлумачує) – мистецтво тлумачення текстів (Біблії, класичних текстів і т.п.), наука про принципи інтерпретації текстів; навчання про розуміння як методологічну основу гуманітарних наук (на відміну від «пояснення» у природничих науках). За Х.-Г. Гадамером, яскравим представником сучасної філософської герменевтики, тієї, яка робить гуманітарні науки науками, її скоріше можна осягти, виходячи з традиційного поняття освіти, ніж методичних ідей сучасної науки. Бути освіченим означає порівнювати свої особисті цілі й інтереси із загальними цілями й інтересами, мати здатність до абстрагування: від приватного й особистого переходити до загального. «Усвідомлення загального» – ось суть освіти, суть гуманістичної традиції, яка робить людину справді духовною істотою.

Головна діяльність – діяльність, виконання якої визначає виникнення і формування основних психологічних рис людини на даному етапі розвитку її особистості. Нею може бути, наприклад, навчальна або освітня діяльність.

Грамотність – визначений ступінь володіння людиною навичками читання і писання відповідно до граматичних норм рідної мови. Конкретний зміст поняття «грамотність» змінювався історично, розширюючись зі зростанням суспільних вимог до розвитку індивіда: від елементарних умінь читати, писати, рахувати і т.п. до володіння мінімумом суспільно необхідних знань, умінь і навичок (так звана функціональна грамотність).

Гуманізація та гуманітаризація освіти. Під гуманізацією освіти у вищій школі розуміється освітній процес відповідно до умов для самореалізації, самовизначення особистості студента у просторі сучасної культури. Створення у вузі гуманітарної сфери, що сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості, формуванню ноосферного мислення, ціннісних орієнтацій та моральних якостей з наступною їхньою актуалізацією у професійній і суспільній діяльності. *Гуманітаризація освіти*, особливо технічної, передбачає розширення переліку гуманітарних предметів, поглиблення інтеграції їхнього змісту для одержання системного знання. Обидва ці процеси є тотожними, доповнюють один одного і повинні розглядатися у взаємозв'язку, інтегруючись з процесами

фундаменталізації освіти (див. Фундаменталізація освіти). У технічних вузах, вирішуючи проблему гуманітаризації, необхідно домагатися проникнення гуманітарного знання в природничо-наукові і технічні навчальні предмети. До основних положень концепції гуманізації і гуманітаризації можуть бути віднесені наступні: комплексний підхід до проблем гуманізації освіти, який припускає повернення до цілісної людини і до цілісного людського буття; гуманні технології навчання і виховання студентів; навчання на межі гуманітарних і технічних сфер (на межі живого й неживого, матеріального та духовного, біології та техніки, техніки й екології, технології та живих організмів, технології та суспільства і т. ін.); зв'язок між дисциплінами в освіті; функціонування циклу соціально-гуманітарних предметів у вузі як фундаментальних; подолання стереотипів мислення; утвердження гуманітарної культури.

Критерії гуманізації освіти. 1) оволодіння загальнолюдськими цінностями і способами діяльності, що містяться в гуманітарному знанні і культурі; 2) обов'язкова наявність поглибленої мовної підготовки, при цьому лінгвістичний модуль стає складовою частиною всього комплексу гуманітаризації; 3) гуманітарні предмети в загальному обсязі дисциплін повинні складати не менше 15-20 % для негуманітарних навчальних закладів, при цьому їх відсоток повинен збільшуватися; 4) ліквідація міждисциплінарних розривів як по вертикалі (за курсами навчання), так і по горизонталі (серед дисциплін, що вивчаються протягом навчального року). Гуманітаризація освіти припускає посилення уваги до розширення номенклатури навчальних предметів гуманітарного циклу й одночасне збагачення природничо-наукових і технічних дисциплін матеріалом, що розкриває боротьбу наукових ідей, людські долі вчених-першовідкривачів, залежність соціально-економічного і науково-технічного прогресу від особистісних, моральних якостей людини, її творчих здібностей. Говорячи про гуманізацію і гуманітаризацію вищої технічної освіти, необхідно мати на увазі, що інженерна освіта у XXI столітті обов'язково повинна враховувати нові відносини інженерної діяльності з навколишнім середовищем, суспільством, людиною, тобто діяльність інженера повинна бути гуманістичною. Єдиний шлях зміни технократичного погляду інженерів і інших працівників виробничої сфери лежить через гуманізацію і гуманітаризацію освіти. Гуманітарне знання містить у собі науки про людину, науки про суспільство, науки про взаємодію людини і суспільства, прогностику суспільних процесів і розвиток людської природи.

Д

Дедуція (лат. deductio – виведення) – перехід від загального знання про предмети даного класу до знання про окремий предмет даного класу; один з методів пізнання. Дедуктивні висновки можна використовувати для передбачення студентами на основі загальних закономірностей, фактів, які ще не наступили, для обґрунтування та доказів тих чи інших положень, а також при перевірці припущень та гіпотез.

Демонстрація (лат. demonstratio – показ) – наочний метод навчання, використання якого забезпечує спрямованість уваги студентів на істотні (не випадково виявлені) характеристики досліджуваних предметів, явищ і процесів. Відзначаючись демонстрацією динаміки процесу, що розглядається, цим і відрізняється від ілюстрацій сталого навчального матеріалу (таблиць, схем тощо). Застосовується для доказовості словесного пояснення педагога і є засобом активізації навчальної діяльності, розвитку спостережливості тих, хто навчається; може служити джерелом нових знань.

Державна атестація випускників. Відповідно до освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів передбачається у формі рішення комплексних кваліфікаційних завдань – характерних професійних задач, які моделюють реальні виробничі ситуації майбутньої діяльності. Форма державної атестації магістрів – виконання комплексних контрольних завдань і захист магістерської роботи (дисертації).

Дидактика (грец. didaktikos – повчальний) – теорія освіти та навчання, галузь педагогіки. Предметом дидактики є навчання як засіб освіти і виховання людини, тобто взаємодія викладання і навчання в їхній єдності, що забезпечує організоване педагогом засвоєння студентами змісту освіти; умови, необхідні для його протікання (зміст, засоби, методи навчання, комунікація між педагогом і студентом та ін.), одержувані результати, їхня діагностика й оцінка. Саме на дидактиці, як на науковій теорії, на основі її концептуальних положень будується модель навчання. Моделювання педагогічних явищ і процесів – головний метод будь-якого теоретичного дослідження. Дидактика досліджує особливості навчання стосовно до студентів і педагогів, навчальних предметів і педагогічних систем, окремих освітніх установ та цілих соціальних груп. У дидактиці як у науці виявляються закономірності навчання, визначаються ключові поняття, встановлюються принципи навчання, формується його зміст, пропонуються технології, форми і методи, що дозволяють здійснювати освітній процес у цілому й у його конкретних умовах, контролювати та оцінювати його результати. Дидактика вирішує наступні задачі: відповідає на питання «навіщо», «чому» і «як» необхідно навчати; описує і пояснює процес та умови навчання; досліджує сутність, закономірності і принципи навчання у зв'язку з вихованням і освітнім рівнем студентів, їх творчою самореалізацією та розвитком здібностей; визначає педагогічні основи змісту освіти; розробляє нові навчальні системи, освітні технології, форми, методи й прийоми навчання; конструє системи діагностики, контролю й оцінки освітніх результатів; пророкує і прогнозує результати навчання на основі різних концепцій освіти.

Дидактичні поняття. Понятійна система дидактики дуже багата і містить у собі філософські категорії (людина, пізнання, знання, зміст, культура, сутність і явище, загальне й одиничне та ін.). Крім того, це загальнонаукові методологічні поняття (система, структура, елемент, зв'язок, спосіб, діяльність, функція та ін.). Поняття педагогіки і психології (виховання, освіта, розвиток, мотивація, відчуття, сприйняття,

представлення, засвоєння, рефлексія, уміння, навички та ін.). Нарешті, власне дидактичні поняття (навчання, викладання, освітній процес, зміст, форми, методи, засоби навчання та ін.).

Дискусія (лат. *discussio* – розгляд, дослідження). Метод навчання, що підвищує інтенсивність і ефективність навчального процесу за рахунок активного включення тих, яких навчають, у колективний пошук істини. Використання дискусії дає можливість суб'єкту одержати нову інформацію і підвищити свою компетентність, перевірити власні ідеї й оцінити їхню вірогідність, розвинути комунікативні якості й уміння використовувати свій інтелект, перевірити свої почуття й інтерпретацію навколишніми людьми, виробити звичку нести відповідальність за свої слова, навчитися уникати помилок, допущених іншими в практичній і навчальній діяльності. Важливий засіб активізації освітнього процесу; тобто прилучення значної кількості студентів, які присутні на занятті, до пошуку вірних відповідей на не очевидні, проблемні питання.

Дистанційна освіта – комплекс освітніх послуг, наданих широким прошарком населення в країні і за рубежем за допомогою спеціалізованого інформаційно-освітнього середовища, що базується на засобах обміну навчальною інформацією на відстані (супутникове телебачення, радіо, комп'ютерний зв'язок і т.п.). Це навчання за допомогою засобів телекомунікацій, при якому віддалені один від одного суб'єкти навчання (викладачі й учні) здійснюють освітній процес, що супроводжується створенням освітньої продукції і їх внутрішніх змін (її збільшенням). Сучасне дистанційне навчання здійснюється в основному за допомогою технологій і ресурсів мережі Інтернет. У зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технологій виникають підстави для перегляду підходів до освіти молоді, що буде жити в системі знань і діяльностей, що відрізняються від сьогоденних. Розвиток локальних і глобальних електронних мереж, мультимедійних засобів навчання, стрімка побутова комп'ютеризація істотно змінюють і доповнюють форми та зміст освіти. Ці зміни належать, насамперед, до навчання з використанням ресурсів і технологій мережі Інтернет. Розвиток системи дистанційного навчання обумовлене цілим рядом його переваг і можливостей. Це, насамперед, більш гнучкі умови освіти молоді, що не може здійснити його звичайним шляхом через віддаленість від навчальних закладів, фізичних недоліків і особливостей життєдіяльності. Дистанційне навчання здатне задовольнити додаткові освітні потреби учнівської молоді. Талановитий юнак може, наприклад, одночасно вчитися дистанційно у висококваліфікованих фахівців, що знаходяться в будь-якій точці країни і світу, не залишаючи свого місця проживання. За допомогою електронних мереж він з будь-якого міста чи села має доступ до світових культурних і наукових скарбів, може навчатися в престижних університетах світу. Серед тлумачень змісту дистанційного навчання варто виділити два, що істотно відрізняються з дидактичної точки зору, підходу. Перший. Під дистанційним навчанням тут мається на увазі обмін інформацією між педагогом і його учнем (групою учнів) за допомогою електронних мереж чи інших засобів телекомунікацій. Учні пропонується тут роль одержувача деякого

інформаційного змісту і системи знань з його засвоєння. Результати самостійної роботи надсилаються потім назад педагогу, що оцінює якість і рівень засвоєння матеріалу. Під знаннями тут розуміється трансльована інформація, а особистий досвід учнів і їхня діяльність по систематизації знань майже не організовується. Другий, принципово відрізняється від попереднього. Домінантою дистанційного навчання у цьому випадку виступає особистісна і продуктивна діяльність учнів, що вибудовується за допомогою сучасних засобів телекомунікації. Цей підхід припускає інтеграцію інформаційних і педагогічних технологій, що забезпечують інтерактивність взаємодії суб'єктів освіти і продуктивність навчального процесу. Обмін і пересилання інформації грають у даному випадку роль допоміжного середовища для організації продуктивної освітньої діяльності учнів. Навчання відбувається в реальному часі (чат, відеозв'язок, загальний для учнів і педагога відеозв'язок, загальні «віртуальні дошки» із графікою і т.п.), а також асинхронно (телеконференції на основі електронної пошти). Паралельно зі створенням учнями освітніх продуктів відбувається їхнє внутрішнє освітнє зростання. Особистісний, креативний і телекомунікативний характер освіти – основні риси дистанційної освіти даного типу. Передбачається, що в міру розвитку інформаційних технологій людина буде відводити до 40 % свого загального навчального часу на дистанційні форми навчання, сполучаючи їх з очними заняттями (40%) і самоосвітою (20%). Дистанційне навчання дозволяє навчальним закладам збільшити кількість своїх студентів. Якщо у вузі не занадто багато студентів, але є кафедри і висококваліфіковані педагоги з оригінальними навчальними курсами, а також у них залишається вільний час, такий вуз може дистанційно навчати тих, хто фізично не відвідує заняття за тих чи інших обставин. В умовах істотного скорочення в майбутньому числа студентів внаслідок відомих демографічних проблем, це може бути ще і додатковим прибутком для структурних підрозділів вищого навчального закладу і його провідних викладачів.

Дисципліна (лат. *disciplina* – навчання, виховання) – якісна характеристика порядку, організованості в тій чи іншій спільності, сфері життєдіяльності людей, що відбиває відповідність їхнього поведіння сформованим у суспільстві нормам права чи моралі, статутним вимогам якої-небудь організації. Дисципліна як найважливіший компонент культури людини характеризує її суспільне поведіння в різних сферах. Дисциплінованість – якість особистості, що включає витриманість, внутрішню організованість, відповідальність, готовність і звичку підкорятися власним цілям (самодисципліна) і суспільним установленням (законам, нормам, принципам). Суспільна дисципліна додає поведінню людей погоджений, упорядкований характер, обумовлює продуктивність колективної діяльності, нормальне функціонування соціальних інститутів і організацій, міжособистісне спілкування. Термін «дисципліна» також часто використовують як синонім терміна «навчальний предмет».

Дитинство – етап розвитку людини, що передує дорослості; характеризується інтенсивним зростанням організму і формуванням психологічних функцій.

Ділова гра – являє собою форму відтворення предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівця, моделювання таких систем відносин, які характерні для цієї діяльності як цілого. У діловій грі студент навчається виконувати квазіпрофесійну діяльність, що сполучає у собі навчальний і професійний елементи. Знання й уміння засвоюються студентами не абстрактно, а в контексті професії, накладаючись на канву професійної діяльності. Розрізняють організаційно – діяльнісні, рольові, ситуаційні та інші види ігор, які мають відповідне призначення і методику їхньої підготовки і проведення.

Дія в психології і педагогіці – довільний, навмисний акт, спрямований на досягнення усвідомлюваної мети; структурна одиниця діяльності. Дія визначена метою, на досягнення якої вона спрямована, і мотивом, який спонукає людину прагнути до певної мети. Дія може перетворитися в діяльність і навпаки. Якщо на визначеному етапі студента зацікавили запропоновані педагогом завдання, з'явився особистий пізнавальний інтерес стосовно них, то процес виконання цих завдань стає *діяльністю*.

Діяльність – динамічна система взаємодій людини з навколишнім світом, у результаті яких вона досягає свідомо поставлених цілей, що з'являються внаслідок виникнення певних потреб. У процесі діяльності людина виступає як суб'єкт діяльності, а її дії спрямовані на зміну властивостей об'єктів діяльності. Діяльність – специфічна форма суспільно-історичного буття людей, цілеспрямоване перетворення ними природної і соціальної дійсності. Поняття діяльності як наукове було уведено у філософську думку у XVIII сторіччі І. Кантом, але тільки в методології XIX ст. (Г. Гегель, Л. Фейєрбах, К. Маркс) було подане змістовне, повне тлумачення діяльності як категорії. О.М.Леонтьєв є автором психологічної теорії діяльності. Діяльність – це форма активної цілеспрямованої взаємодії людини з навколишнім світом (беручи до уваги й інших людей), що відповідає потребам, які викликали цю взаємодію, як «нестаток», «необхідність» у чому-небудь (С.Л. Рубінштейн). Потреба є передумовою, енергетичним джерелом діяльності. Однак сама по собі потреба не визначає діяльність – її визначає те, на що вона спрямована, тобто її предмет. Мета діяльності виникає у людини як образ результату творчості. Перетворюючий та фундаментальний характер діяльності дозволяє її суб'єкту вийти за рамки конкретної ситуації, вписуючи її у більш широкий контекст суспільно-історичного буття. Діяльність не обмежується перетворенням наявної дійсності за вже сталими культурними нормами, вона постійно переборює існуючі в її основі «програми». Таким чином, вона являє собою форму історично-культурної творчості. Загальна структура діяльності в категоріях психології така: потреба – мотив – задача – засіб (вирішення задачі) – дії – операції.

Доброзичливість – ставлення до людини, обумовлене установкою на сприяння її благу, на здійснення добра. Важлива риса для будь – якого

викладача вищої школи. Суб'єктивно виявляється в прихильності та симпатії до студентів у освітньому процесі. Протилежність доброзичливості – себелюбність, як вираження уваги і піклування людини про власні інтереси, потреби і бажання.

Доказ у навчанні – логічна дія, у процесі якої визначається істинність судження. Можливі три форми доказів у навчанні: 1) використання доказу педагогом чи укладачем підручника при викладі навчального матеріалу; 2) самостійний доказ студентами, що одержали від викладача пряму пропозицію довести ту чи іншу тезу; 3) постановка педагогом задач, які вимагають у ході вирішення самостійної діяльності студентів. З погляду самостійності й усвідомленості здійснюваних дій більш високий рівень мають докази, обумовлені потребою вирішити проблему, що актуальна для студентів в даний момент.

Документи організації навчального процесу. До числа основних документів навчального процесу у вищій школі належать наступні. *Навчальний план*, розробляється на основі діючої освітньо-професійної програми і структурно-логічної схеми підготовки бакалаврів і магістрів. Це основний нормативний документ освітньої установи, що здійснює навчальний процес у рамках класно-урочної системи і предметної структури навчання. *Навчальний предмет* – основна структурна одиниця навчально-виховного процесу; один із засобів реалізації змісту освіти в системі загальних освітніх і професійних навчальних закладів. Перелік і взаємозв'язки навчальних предметів, їхній розподіл по роках навчання чи за окремими періодами навчального року визначаються навчальним планом відповідного навчального закладу. Навчальний план складається з графіка і плану навчального процесу з різними рівнями підготовки. Зараз це бакалавр, бакалавр-магістр і магістр (Болонський процес припускає перехід до рівнів тільки бакалавра і магістра). *Графік навчального процесу* визначає терміни і розподіл за часом теоретичного навчання, практичної підготовки, екзаменаційних сесій, дипломування, державної атестації і канікул студентів. *План навчального процесу* відбиває перелік нормативних дисциплін і час на їхнє засвоєння; перелік вибіркових дисциплін (на вибір вузу) і час на їхнє вивчення; перелік вибіркових дисциплін (на вибір студента) і час на їхнє вивчення. А також розподіл предметів за циклами навчання; види навчальних занять; обсяг часу на викладання (аудиторне навантаження студентів); обсяг часу на самостійну роботу; форми підсумкового контролю і форми державної атестації.

Домашні завдання – форма самостійної роботи студентів. Організуються викладачем з метою закріплення і поглиблення знань, отриманих на занятті, для підготовки до сприйняття нового навчального матеріалу, а іноді і для самостійного вирішення посиленої пізнавальної задачі; є складовою частиною процесу навчання.

Доповідь студентів – вид самостійної роботи, використовується в ході навчальних занять. У процесі підготовки доповіді в студентів формуються навички дослідницької роботи.

Досвід педагогічний – сукупність практичних знань, умінь і навичок, що здобуваються педагогом у ході повсякденної навчально-виховної роботи; також одне з джерел розвитку педагогічної науки.

Дослідження в педагогіці – процес і результат наукової діяльності, спрямований на одержання суспільно значимих нових знань про закономірності, структуру, механізм навчання і виховання, теорію й історію педагогіки, методика організації навчально-виховної роботи, її зміст, принципи, методи та організаційні форми. Припускає наявність суб'єкта дослідження (дослідника) і об'єкта дослідження – деякого явища, що залишило свій «слід» і може бути вивчено. Процес дослідження, також як і схожі за характером дій обстеження в медицині або розслідування у слідчій практиці – діяльності розуміння, відновлення змісту й особливостей події, реконструкції її частин і встановлення властивих явищ та закономірностей. Тому педагогічне дослідження ґрунтується на фактах, що допускають їхню емпіричну перевірку, характеризується цілеспрямованістю, систематичністю, взаємозв'язком всіх елементів, процедур і методів, спирається на розроблену теорію, будується в рамках логіко-конструктивних схем, елементи яких можна однозначно витлумачувати і використовувати в науково-практичній діяльності. Наукове дослідження відрізняється від стихійно-емпіричного способу пізнання вимогами до точності поняттєво-термінологічного апарата.

Е

Екскурсія навчальна, (лат. *excursio* – поїздка, прогулянка) – форма організації навчально-виховного процесу, що дозволяє проводити спостереження і вивчення різних предметів і явищ у природних умовах чи у музеях, на виставках та ін.

Експеримент (лат. *experimentum* – досвід, проба) – у педагогіці й психології один з основних (поряд зі спостереженням), методів наукового пізнання, за допомогою якого в контрольованих і керованих умовах досліджуються явища дійсності. У психолого-педагогічних дослідженнях експеримент спрямований на виявлення змін у поведінці людини при планомірному маніпулюванні визначаючими цю поведінку факторами (перемінними). Правильно поставлений експеримент дозволяє перевіряти гіпотези про причинно-наслідкові відносини, не обмежуючись констатацією зв'язку (кореляції) між перемінними. Процедура експерименту полягає у спрямованому створенні і підборі таких умов, що забезпечують надійне виділення досліджуваного фактора, і в реєстрації змін, пов'язаних з його дією. Найчастіше в психолого-педагогічному експерименті мають справу з двома групами: експериментальною, у яку включається досліджуваний фактор, і контрольною, у якій він відсутній. За формою проведення виділяють лабораторний і природний експеримент. За цілями розрізняють експеримент, як той, що констатує і той що формує. Ціль того, що констатує – вимір наявного рівня розвитку особистості. Формуючий (перетворюючий, навчальний) експеримент ставить своєю метою не просту констатацію рівня сформованості тієї чи іншої діяльності, розвиток тих чи інших сторін психіки, але активне

формування чи виховання учнів і студентів. Теоретичною основою формуючого експерименту є концепція провідної ролі навчання та виховання в психічному розвитку.

Електронний підручник. Такий підручник виконується у форматі, що допускає гіперпосилання, графіку, анімацію, мову диктора, реєстраційні форми, інтерактивні завдання, мультимедійні ефекти. Електронні підручники мають істотні переваги перед їх паперовими попередниками. Так на одному компакт-диску (CD-Rom) обсягом 650 Мб містяться тексти книг у кількості близько 4000 томів, що відповідає великій домашній бібліотеці. Педагог, що має навчальну інформацію зі своєї дисципліни в електронному вигляді, може досить швидко перекомпонувати її та просто розмістити матеріал на веб-сайті для одночасного доступу до нього всіх учнів. Електронні підручники практично вічні, займають мало місця і дуже мобільні. Електронний підручник варіативний у виконанні: йому можна надати будь-яку зручну для читання форму – колір тла, розмір тексту, розмір шрифту; при необхідності за допомогою принтера можна роздрукувати частину підручника чи видати його необхідним тиражем цілком, оформивши на свій розсуд (з дотриманням авторських прав). Простими у виготовленні й експлуатації є підручники, виконані у форматі html – основному форматі мережі Інтернет. Це дозволяє використовувати електронний підручник і його окремі матеріали для розміщення на шкільному чи вузівському освітньому сервері. Інший варіант – розміщення підручника на компакт-дисках, у тому числі і перезаписуваних. Матеріал з електронного підручника педагог може доповнити, виправити, відіслати учню по електронній пошті, записати на компакт-диск чи помістити на освітній веб-сайт для одночасного доступу до нього студентів. Електронний підручник забезпечує режим самонавчання, можливість самоконтролю. Він надає великі можливості і для особистої творчої роботи. Педагог і студенти можуть брати участь у складанні власного електронного підручника, у додаванні до нього матеріалів чи завдань без істотних витрат на перевидання, як у випадку зі звичайним підручником. У «паперових» підручниках така можливість не передбачена, конструювання студентами особистісного змісту утруднено. Максимально, що може зробити студент, це залишити на полях «паперового» підручника свої позначки. Електронний підручник надає можливість внесення до нього змін педагогом. Згадаємо численні посібники, вирізки й інші матеріали, які викладачам доводиться збирати і приносити в лекційну аудиторію, коли вивчається та чи інша тема. Тут же педагог може швидко додати в підручник свіжі дані чи ті матеріали, що він знайшов в інших електронних бібліотеках чи у мережі Інтернет. Форма такого електронного підручника – блокова. Це означає, що окремі блоки можуть замінюватися, чи додаватися, змінюватися в ході навчання. На відміну від «паперових» підручників, заміна електронних блоків не сполучена з істотними витратами на перевидання. Істотна єдина проблема, що виникає при видозміні електронного підручника – це проблема авторських прав. Вирішувати її поки необхідно юридичним шляхом за допомогою

складання відповідного договору між авторами підручника і його наступними користувачами, шляхом розробки спеціальної інструкції чи офіційної постанови про дії користувачів з електронними виданнями. Той самий електронний підручник може мати різні версії для педагога й студентів. З погляду педагога, електронний підручник з визначеної дисципліни постійно доповнюється новими тестами студентів і фахівців у виді додаткових додатків. З роками підручник «зростає» в обсязі для всіх наступних учнів, у кількості своїх додатків, пов'язаних між собою гіперпосиланнями. Через якийсь час окремі його частини і додатки переробляються. Для студента ж його підручник доповнюється особистими роботами, роботами його однолітків і текстами першоджерел, що він вибирає для себе. Такий підручник залишається в архіві студента і супроводжує його особисту освіту протягом усіх років навчання. В результаті у кожного студента створюється особиста освітня бібліотека, що зберігається у комп'ютері чи на CD-Rom.

Емоції (лат. *emoveo* – потрясаю, хвилюю) – переживання людиною її відносин до навколишнього світу і самої себе. Емоції виявляються у вигляді задоволення, радості, страху і т.п. Будучи тісно пов'язані з потребами, емоції відбивають у формі безпосередніх переживань значимість для суб'єкта явищ і ситуацій, і є одним з головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки, спрямованим на задоволення актуальних потреб. Являються важливою складовою, поруч із змістом освіти, навчально – виховного процесу. Позитивні емоції, що продукує і підтримує в аудиторії викладач, важлива умова формування творчого відношення студента до оволодіння тонкощами навчальної дисципліни і майбутньої професії взагалі.

3

Забування – процес, що призводить до втрати чіткості і зменшення обсягу закріпленого у пам'яті матеріалу, неможливості відтворити, а в крайніх випадках навіть пригадати те, що було відомо з минулого досвіду. Забувається в першу чергу те, що не застосовується, не повторюється, до чого немає інтересу, що перестає бути для людини істотним. Деталі забуваються швидше. Довше зберігаються в пам'яті загальні положення і висновки. Матеріал, який закріплюється механічно, без достатнього розуміння й особистісного ставлення, забувається швидше.

Завдання навчальне – вид доручення викладача студентам, у якому міститься вимога виконати які-небудь навчальні (теоретичні і практичні) дії. Систематичне виконання завдань сприяє засвоєнню навчального матеріалу.

Задача діяльності – мета діяльності, що поставлена у певних умовах і може бути досягнута в результаті визначеної *структури діяльності*, до якої входить:

– *предмет діяльності (праці)* – те, що суб'єкт має до початку своєї діяльності і що підлягає трансформації у кінцевий продукт;

– *засіб діяльності (праці)* – об'єкт, через який відбувається вплив суб'єкта на предмет діяльності, чи на те, що звичайно називають

«знаряддям праці», і стимули, які використовуються, наприклад, у діяльності керівництва;

– *процедура діяльності (праці)* – технологія (спосіб, метод) одержання бажаного продукту. Інформація про спосіб діяльності фіксується у вигляді програми чи алгоритму на яких-небудь матеріальних носіях;

– *умови діяльності (праці)* – характеристика оточення суб'єкта в процесі діяльності (температура, склад повітря, рівень акустичних шумів, пристосованість приміщення до праці, меблі, а також соціальні умови та час);

– *продукт діяльності (праці)* – те, що отримано в результаті трансформації предмета в процесі діяльності.

Задача пізнавальна – навчальне завдання, що припускає пошук нових знань, способів (умінь) і стимуляцію активного використання в навчанні зв'язків, відносин і доказів. Система задач супроводжує весь процес навчання, що складається з послідовних, таких, що поступово ускладнюються за змістом та способами розв'язання, пізнавальних задач.

Заклади вищої освіти (ЗВО) – надають вищу освіту особам, що навчаються за програмами різного рівня для задоволення освітніх потреб і професійної підготовки в різних галузях економіки, культури, охорони здоров'я, науки; ведуть дослідницьку роботу, перепідготовку і підвищення кваліфікації фахівців.

Закони і закономірності навчання. Закон – необхідне, суттєве, стійке, повторюване відношення між різними явищами. Під закономірностями навчання в сучасній педагогіці маються на увазі об'єктивні, істотні, стійкі, повторювані зв'язки між складовими частинами та компонентами процесу навчання. Закономірності навчання виступають проявом основних законів дидактики, знаходять своє конкретне вираження в дидактичних принципах і педагогічних правилах, що впливають з них. Закономірності, закони і принципи навчання – основні нормативні елементи дидактики як науки. До числа основних *законів навчання* належать наступні. *Закон соціальної обумовленості* цілей, змісту, форм і методів навчання. Соціальний лад і суспільно-економічні відносини впливають на основні елементи домінуючих у педагогічній практиці дидактичних систем. *Закон взаємозв'язку творчої самореалізації учня й освітнього середовища.* Ступінь реалізації творчого потенціалу учня залежить від умов, засобів і технологій, що включаються в забезпечення освітнього процесу. Вибір студентом мети навчання, відкритий зміст освіти, новітні технології навчання, можливість індивідуальної траєкторії, темпу і форм навчання – ці умови підвищують його творчу самореалізацію. *Закон взаємозв'язку навчання, виховання та розвитку.* Будь-яка діяльність, спрямована на навчання, сполучена з розвитком в студентові його особистісних якостей, з його вихованням як члена суспільства. Результативність позначеного у законі взаємозв'язку визначається наявністю в освітньому процесі спеціальних цілей виховання і розвитку, а також наявністю вимірювачів щодо діагностики й оцінки їхнього досягнення. *Закон обумовленості результатів навчання*

характером освітньої діяльності учнів. Найбільший вплив на результати навчання студентів мають застосовувані технології, форми та методи навчання. *Закон цілісності та єдності освітнього процесу.* Даний закон встановлює необхідність внутрішнього узгодження між собою всіх елементів навчання у співвідношенні з відповідними педагогічними і дидактичними компонентами освітньої системи. Наприклад, неможливо домогтися ефективних результатів навчання, якщо розглядати в якості його основи тільки зміст освіти окремо від мети, технологій і засобів навчання. Закономірності навчання виявляються, як правило, емпіричним шляхом як результат рефлексивного аналізу зв'язків між темпом навчання та суспільних процесів (зовнішні закономірності), а також між різними компонентами самого освітнього процесу (внутрішні закономірності). Так, продуктивність навчання залежить від суспільних та економічних чинників – це зовнішня закономірність навчання; чим більше педагог враховує бажання та цілі студента в організації занять, тим більш активною та продуктивною виявляється його навчальна діяльність – внутрішня закономірність. *Закономірності цілей навчання* можуть бути представлені так:

- ефективність освітнього процесу визначається гармонією і збалансованістю цілей різних рівнів: загальнолюдських, державних, суспільних, національно-регіональних, установ освіти, педагогічних, студентських, батьківських та ін.;

- освітня продуктивність студентів зростає, якщо вони свідомо беруть участь у визначенні цілей навчання, виборі його технологічних елементів, у створенні особистісного компонента змісту освіти;

- цілі кожного нового етапу навчання визначаються рівнем досягнення цілей попереднього етапу й особистісних особливостей студентів, динаміки їхнього розвитку.

Закономірності змісту навчання:

- ефективність навчання визначається способами структурування змісту освіти. Наявністю концентрів, співвідношенням і взаємозумовленістю їхніх частин, чергуванням інтеграційних елементів з детальним розглядом їх складових, а також наявністю в цілісній системі компонентів індивідуального студентського змісту освіти;

- зміст вищої освіти, який відіграє роль середовища, великою мірою визначає можливість індивідуальної освітньої траєкторії студентів, ніж зміст, який розуміється як переданий для засвоєння навчальний матеріал;

- включення в навчальний процес предметного змісту освіти виводить студента за межі навчального предмета і приводить до встановлення ним особистісно-значущих зв'язків з іншими освітніми областями, що визначають цілісність змісту його освіти;

- особистісне пізнання студентом фундаментальних освітніх об'єктів (дисциплін та їх окремих розділів) закономірно призводить до побудови особистісної системи знань, адекватної досліджуваній дійсності й освітнім стандартам;

– освітні результати студентів залежать не від обсягу досліджуваного ними матеріалу, але від змісту створеної ними освітньої продукції (розвинутих здібностей, знань, умінь та навичок).

Закономірності технологій, форм і методів навчання:

– ефективність навчання залежить від відповідності видів і способів діяльності, вікової та інших індивідуальних особливостей студента;

– первинність одержання студентом особистого освітнього продукту стосовно аналогічних зовнішніх освітніх стандартів веде до підвищення навчальної мотивації і продуктивності освіти;

– збільшення в навчальному процесі частки відкритих завдань, що не мають однозначно визначених рішень і відповідей, збільшує інтенсивність і ефективність розвитку креативних якостей студентів;

– рівень освітньої продукції студентів визначається їхніми індивідуальними здібностями та ступенем освоєння ними технологій освітньої діяльності.

Закономірності використання засобів навчання:

– використання як засобів навчання реальних об'єктів пізнання (прилади, експонати і т.п.) забезпечує ефективний характер навчання, який виявляється для студентів більш доступним та ефективним, ніж пізнання, яке починається з теоретичних абстракцій;

– побудова підручників на практичній основі, коли передбачені в них види діяльності відповідають комплексу спеціально підібраних особистісних якостей студента, припускає посилення розвиваючого компонента навчання;

– інтерактивний характер комп'ютерних програм, електронних гіпертекстових підручників на базі CD-Rom, а також телекомунікаційні засоби мережі Інтернет (чати, веб-форуми, телеконференції) значною мірою підвищують продуктивність навчання в порівнянні з технічними засобами без організації зворотного зв'язку (відеофільми, діапозитиви і т.п.).

Закономірності системи контролю й оцінки результатів навчання:

– динаміка творчих досягнень студентів випереджає динаміку підвищення рівня засвоєння базових освітніх стандартів;

– творча результативність навчання в більшій мірі впливає на розвиток особистісних якостей студентів, ніж на рівень засвоєння ними освітніх стандартів;

– зміни зовнішніх освітніх продуктів студента відбивають його внутрішні освітні зміни – розвиток креативних та когнітивних якостей особистості;

– діагностика особистісного освітнього зростання студента робить вплив на якість освіти більш ефективним, ніж діагностика і контроль його освітніх результатів стосовно із зовні заданих стандартів.

Закріплення знань, умінь і навичок студентів – діяльність педагога, спрямована на міцне засвоєння знань. Проводиться на всіх етапах навчання. Закріплення умовно можна розділити на наступні види: відтворююче запам'ятовування (студенти вдруге осмислюють відомий їм навчальний матеріал і можуть його переказати, письмово оформити й

узагальнити); тренувальне запам'ятовування (спочатку набуті уміння та навички доводяться до необхідної досконалості); творче запам'ятовування (студенти не тільки відтворюють і удосконалюють знання, уміння та навички, але й розкривають нові сторони досліджуваних питань, повному ставлять і вирішують їх).

Занедбаність педагогічна – стійкі відхилення від норми в моральній свідомості і поведінці дітей, підлітків і юнацтва, обумовлені негативним впливом середовища та помилками у вихованні. Розрізняють поняття «занедбаність педагогічна» та «складність у вихованні».

Заохочення – вид моральної санкції; позитивний вплив авторитетної особи, якого-небудь державного чи суспільного органа на людину з метою закріплення досягнутих нею результатів (дії, поведінки, позиції і т.п.) і публічного схвалення. Заохочення виявляється у визнанні (як правило, публічному) заслуг. У вихованні заохочення – це метод, який стимулює розвиток юнака. У практиці заохочення дає набагато більш сильний ефект, ніж покарання. Заохочення викликає позитивні емоції, сприяє формуванню почуття власної гідності, дисциплінованості, відповідальності та ін. Заохочення здійснюється в різних словесних формах (подяка, схвалення та ін.), нагородах, подарунках залежно від віку особи, інтересів, схильностей, цілей виховання та конкретних ситуацій.

Запам'ятовування – один з основних процесів пам'яті, який полягає у закріпленні відчуттів, образів сприйняття, представлень, думок, дій і переживань. Запам'ятовування – основа накопичення, збереження та відтворення людиною свого досвіду. Розрізняють логічне та механічне запам'ятовування, випадкове та довільне. Необхідною умовою випадкового запам'ятовування яких-небудь об'єктів є дія з ними. Найбільш продуктивне довільне (навмисне) запам'ятовування. Його продуктивність визначається гостротою мотивів і цілей, особливостями мнемічних (мислительних) дій. Запам'ятовуванню сприяє диференціація мнемічних дій (запам'ятати головне у матеріалі, запам'ятати повно, точно, надовго і т.п.).

Засвоєння – процес прийому, переробки та збереження отриманих знань і застосування їх у нових ситуаціях вирішення практичних і теоретичних задач. Тобто використання знань у формі уміння на основі цих знань вирішувати нові задачі. За визначенням С.Л. Рубінштейна, «процес міцного засвоєння знань – центральна частина процесу навчання. За своїм механізмом це психологічно дуже складний процес. Він аж ніяк не зводиться до пам'яті чи до міцності запам'ятовування. До нього входять сприйняття матеріалу, його осмислення, його запам'ятовування і те оволодіння ним, яке дає можливість вільно ним користатися в різних ситуаціях, по-різному ним оперуючи». Представляє собою основний шлях набуття індивідом суспільно історичного досвіду. У процесі засвоєння людина опановує соціальні значення предметів і явищ та способи дій з ними, моральні підстави поведінки та форми спілкування з іншими людьми. Процес засвоєння є психологічною стороною навчання, що показує, як педагогічні впливи відбиваються у свідомості у студентів, у їх навчальній і практичній діяльності, якою мірою навчання служить цілям

всесвітнього розвитку і виробленню в них наукового світогляду. За своєю внутрішньою структурою процес засвоєння представляє аналітико-синтетичну діяльність і похідні процесів абстракції, узагальнення та конкретизації. Наприкінці правильно побудованого процесу засвоєння аналіз і синтез носять згорнутий характер. Виконання окремих розумових операцій, які входять до складу складної дії, перестає усвідомлюватися студентами як самостійна задача; застосування знань, оперування поняттями перестають вимагати розгорнутих міркувань – відбувається автоматизація розумових дій. У результаті раціонально організованого процесу засвоєння вони опановують систему знань, яка відбиває реальні зв'язки і залежності предметів і явищ дійсності, опановують матеріал на рівні узагальненого понятійного мислення.

Засоби навчання – обов'язковий елемент оснащення освітнього процесу, який складає разом зі змістом освіти його інформаційно-предметне середовище. Поряд із цілями, змістом, формами і методами навчання засоби навчання є одним з головних компонентів дидактичної системи. До основних груп засобів навчання належать натуральні об'єкти, зображення і відображення, описи предметів і явищ, технічні засоби навчання (див. Технічні засоби навчання). Система засобів навчання – сукупність предметів навчального устаткування, яка відзначається визначеною цілісністю, автономністю та призначена для вирішення освітньо-виховних задач. Структурно-компонентний склад системи засобів навчання за окремими навчальними предметами має свої особливості, обумовлені специфікою змісту, методів, формами організації занять і їх функціональних можливостей. Натуральні об'єкти (оригінали) у залежності від освітнього напрямку включають зразки і колекції мінералів, гірських порід, опудала тварин, гербарії, консервовані вологі препарати, мікропрепарати, реактиви, матеріали й ін. До цієї групи відносять технічні засоби й інструментарій для демонстраційного і лабораторного відтворення явищ, їхньої якості і кількості, а також для дослідження (посуд і приналежності, верстати, машини, технічні пристосування, апарати й установки, які також є об'єктами вивчення). Зображення і відображення складають групу, до якої входять моделі, муляжі, таблиці, ілюстративні матеріали (малюнки, фотоматеріали, картини, портрети) та екранно-звукові засоби (діафільми, серії діапозитивів, кінофільми, транспаранти, відео- і звукозаписи, радіо- і телепередачі). Існують також описи предметів і явищ умовними засобами (слова, знаки, графіки), які включають текстові таблиці, схеми, діаграми, плани, карти і навчальні книги. Дидактична роль і функції кожного засобу навчання закладаються в них на етапі проектування і виготовлення. Основні дидактичні функції засобів навчання: компенсаторність, інформативність, інтегративність та інструментальність. Компенсаторність – полегшення процесу навчання, зменшення витрат часу, сил та здоров'я педагога й студентів. Інформативність – передача необхідної для навчання інформації. Інтегративність – розгляд досліджуваного об'єкта чи явища окремо і в цілому. Інструментальність – безпечне і раціональне забезпечення визначених видів діяльності студентів і педагога. У вузі, на кафедрах

повинна існувати відповідна система засобів навчання – сукупність предметів навчального устаткування, яке відзначається цілісністю, автономністю і призначене для вирішення освітніх задач.

Застосування знань, умінь та навичок – найважливіша умова підготовки студентів до життя, шлях встановлення зв'язку теорії з практикою у навчально-виховній роботі. Застосування стимулює навчальну діяльність, викликає впевненість у своїх силах. Знання стають засобом впливу на предмети і явища дійсності, а уміння й навички – знаряддям практичної діяльності тільки в процесі їхнього застосування. Найважливіша функція застосування – одержання за його допомогою нових знань, тобто перетворення їх в інструмент пізнання. У цій якості застосування може іноді означати лише уявне перетворення деяких вихідних моделей дійсності з метою одержання нових, більш повних. Характерний приклад такого застосування – так зване уявне експериментування. Здатність використовувати засвоєні знання для одержання нових знань називають інтелектуальними уміннями і навичками. Застосування – один з етапів засвоєння знань, умінь і навичок. Його можна педагогічно організувати шляхом виконання вправ, лабораторних робіт, практичної діяльності. Особливо глибоким за своїм впливом є застосування знань до вирішення дослідних та навчально-дослідних задач. Застосування знань підсилює мотивацію до навчання.

Звичка – автоматизована дія, виконання якої у визначених умовах стало потребою. Формується в результаті кількаразового виконання дії на тій стадії засвоєння, коли при її виконанні вже не виникає яких-небудь труднощів вольового чи пізнавального характеру. При цьому вирішальне значення набуває спричинене самим функціонуванням дії фізичне та психічне самопочуття, яке створює позитивний емоційний тон. Утворення багатьох звичок починається в ранньому віці, причому велику роль відіграє наслідування старшим. Від їхнього поведіння в значній мірі залежить, які звички набуде дитина. Звички можуть виникати в будь-якій сфері діяльності й охоплювати різні сторони поведінки людини. Наприклад, студентам, що створюють власну сім'ю, треба знати велику роль спільних фізкультурних занять батьків з дітьми, активного відпочинку і рекреаційних заходів – усі вони можуть стати звичкою особистості дитини, яка формується, до здорового способу життя. Варто розрізняти корисні і шкідливі звички. Формування корисних звичок і боротьба зі шкідливими звичками – найважливіші задачі виховання. Звички додають стійкість системі виховання, є важливою частиною становлення особистості в цілому.

Здатність – психічний і фізичний стан індивіда, завдяки якому він готовий до успішного виконання визначеного виду продуктивної діяльності. Здібності – індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання визначеної діяльності. Розрізняють загальні і спеціальні здібності. Загальні здібності – це властивості розуму, що лежать в основі різноманітних спеціальних здібностей, виділених відповідно до тих видів діяльності, у яких вони виявляються (техніці, музиці, художні здібності і т.п.). Визнаючи

вирішальну роль діяльності і виховання в розвитку здібностей, неправомірно недооцінювати їхньої природної основи. Ефективним може бути лише те виховання, яке враховує своєрідність природних особливостей людини та її обдарованість. Високий ступінь обдарованості, що є передумовою видатних досягнень у діяльності, називається талантом. Геніальність – вищий ступінь обдарованості; вона виявляється у творчості, що має історичне значення для суспільства.

Злочинність неповнолітніх – складова частина злочинності, одне з джерел формування злочинності дорослих. Рівень злочинності неповнолітніх розглядається як один з показників морального здоров'я суспільства. Злочинність неповнолітніх має свої особливості. За характером злочинів підлітки частіше роблять крадіжки, розбої та зґвалтування, рідше наносять тяжкі тілесні ушкодження та вбивства. Насильницькі злочини підлітків (особливо зроблені в групі) відрізняються особливим цинізмом. У групах вони скоюють до 70-75% злочинів. Основну частину неповнолітніх злочинців складають особи чоловічої статі (90-95%). Найбільша питома вага серед неповнолітніх правопорушників у підлітків 16-17 років, але більшість з них ще до досягнення віку кримінальної відповідальності (14 років) характеризувалися провинами кримінального характеру, вживали спиртні напої, тікали від батьків, виховних установ, рано починали сексуальне життя. Дійсне число підлітків-наркоманів, на думку фахівців, у 4-5 разів більше, ніж офіційно перебувають на обліку у правоохоронних органах і медичних установах. Серед неповнолітніх злочинців кількість, не зайнятих роботою, та учнів ПТУ складає 60-70 відсотків. Простежується тенденція зростання кількості злочинів серед учнів технікумів, а також студентів.

Зміст освіти – педагогічно адаптована система знань, умінь і навичок, а також досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до світу, засвоєння якої забезпечує розвиток особистості. Зміст загальної освіти забезпечує участь школярів у соціальній, непрофесійній діяльності; формує їхній світогляд, систему цінностей та ідеалів, що обумовлюють громадянську позицію кожного індивіда, його ставлення до світу і визначення свого місця в ньому. Фахова освіта дає людині знання й уміння, необхідні в конкретній галузі діяльності. В даний час виділяється кілька рівнів розгляду і формування змісту освіти. На теоретичному рівні зміст освіти фіксується у вигляді узагальненого системного уявлення про склад (елементи), структуру і суспільні функції переданого підростаючому поколінню соціального досвіду в його педагогічній інтерпретації. На рівні навчальної дисципліни представлені визначені частини змісту освіти, які виконують специфічні функції в загальній структурі освіти. Сукупність навчальних предметів із відведеним на них навчальним часом представляє навчальний план, а до складу кожного навчального предмета чи курсу входять знання, алгоритмізована діяльність по засвоєнню умінь, завдання різного типу на творче застосування знань і умінь, емоційна діяльність, що формує ціннісні відносини до об'єктів засвоєння. Все це реалізується на рівні навчального матеріалу, у якому даються конкретні, зафіксовані у підручниках і навчальних посібниках елементи змісту освіти, що входять

до курсу навчання. Таким чином, зміст освіти розкривається у навчальних програмах, навчальних планах і підручниках. Головним фактором при конструюванні змісту освіти є потреби суспільства та цілі, які воно ставить перед навчанням. Зміст освіти репрезентує світогляд суспільства, спрямований на формування у тих, кого навчають, не тільки загальної картини світу, але й відношення до світу (інтелектуального, ціннісного та емоційно-ціннісного). Так, для визначення змісту освіти важливо розкрити роль фундаментальних знань як принципів пізнання світу (через фізику, хімію, біологію, суспільствознавство і т.д.), реалізації відносин (літературу, історію, музику і живопис) і соціальної діяльності (історію, суспільствознавство, економічну географію і позакласну роботу). На різних рівнях формування змісту освіти світогляд відбивається по-різному: на теоретичному рівні – як обґрунтування підходу до складу змісту освіти; на рівні навчального предмета – як певні ідеї, що підлягають засвоєнню; на рівні навчального матеріалу – як добір видів знань. Головні принципи формування змісту освіти: відповідність у всіх його елементах і на всіх рівнях потребам суспільства; єдність змістовної і процесуальної сторін навчання; структурна єдність змісту освіти на різних рівнях її формування при русі від загальних до більш часткових і, у кінцевому рахунку, – до конкретних форм його реалізації в процесі навчання. Загальним принципом добору змісту освіти є співвідношення знань, способів діяльності, функцій громадянина і системи суспільних цінностей, що підлягають засвоєнню, з урахуванням задоволення специфічних потреб індивіда і права його на вибір розмаїтості предметного змісту. Відповідно до поглядів представників гуманістичної освіти, критеріями конструювання змісту освіти повинні служити прагнення до самовизначення, спілкування й особистісної незалежності учнів.

Знання – результат процесу діяльності пізнання, перевірене суспільною практикою і логічно оформлене його відображення у свідомості людини. Знання – категорія, що відбиває зв'язок між пізнавальною і практичною діяльністю людини. Знання виявляються в системі понять, суджень, уявлень та образів, орієнтованих дій та ін., що має визначений обсяг і якість. Знання можна ідентифікувати за умови їх прояву у вигляді умінь виконувати відповідні розумові чи фізичні дії. Наукові знання можуть бути передані шляхом організованого цілеспрямованого навчання і характеризуються осмисленням фактів у системі понять даної науки. Саме тому знання неправомірно ототожнювати з інформацією. Наукові знання, засвоювані в процесі навчання, повинні бути систематичними, охоплювати все основне в досліджуваній області, бути взаємозалежними, мати визначену логічну структуру і засвоюватися у визначеній послідовності. Основою засвоєння знань є активна розумова діяльність студентів, яка скеровується викладачами. Істотна роль у цьому процесі приділяється запам'ятовуванню. Практичне застосування знань у процесі їх «присвоєння» і закріплення, а одна з головних особливостей знань полягає в тому, що ними можна користуватися як знаряддям – найбільш дієвий засіб подолання формалізму в їхньому засвоєнні. Особливо це стосується

засвоєння фундаментальних знань (загальних положень, принципів, закономірностей).

Знання фундаментальні – знання про соціальні та професійні норми діяльності особистості, основа її освіти та професійної підготовки. Фундаментальні знання формують здатність особистості опанувати нові знання, орієнтуватися в існуючих проблемах, вирішувати ті задачі діяльності, що прогноуються як можливі. Фундаментальні знання є інваріантними у відносинах напрямків підготовки у визначеній галузі освіти.

Зона найближчого розвитку – розбіжності між рівнем актуального розвитку (він визначається ступенем труднощів задач, розв'язуваних студентом самостійно), і рівнем потенційного розвитку (якого студент може досягти, вирішуючи задачі під керівництвом викладача й у співробітництві з однолітками). Зона найближчого розвитку – наслідок становлення вищих психічних функцій, що формуються в студента спочатку у співробітництві з іншими людьми і поступово стають внутрішніми психічними процесами суб'єкта. Це важливий спосіб діагностики й оцінки потенційних можливостей студентів, який дозволяє обґрунтовано індивідуалізувати процес їхнього навчання та виховання.

I

Ідеал (франц. *ideal*, від грец. *idea* – ідея, прототип) – образ досконалості, найбільш коштовного і величного, у культурі, мистецтві, відносинах між людьми, моральна й абстрактна підстава морального боргу, критерій поділу добра і зла. Зміст ідеалу часто складається як альтернатива дійсності, як внутрішній протест проти існуючого порядку речей. Відіграє важливу роль у навчально – виховному процесі як важливий моральний орієнтир для педагога і студентів.

Імпровізація педагогічна, (лат. *improvisus* – несподіваний, раптовий) – діяльність педагога, здійснювана в ході педагогічного спілкування, без попереднього осмислення, обмірковування. Метою педагогічної імпровізації є пошук нового рішення в конкретних умовах навчання і виховання. Сутність імпровізації складає швидке і гнучке реагування на виникаючі педагогічні задачі.

Індивідуалізація навчання – організація навчального процесу з врахуванням індивідуальних особливостей студентів; дозволяє створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного студента. Індивідуалізація навчання здійснюється в умовах колективної навчальної роботи в рамках загальних задач і змісту навчання.

Індивідуальна освітня траєкторія – це результат реалізації особистісного потенціалу студента в освіті через здійснення відповідних видів діяльності. Невід'ємна складова кредитно-модульної системи навчання. Організація особистісно-орієнтованої освіти має на меті реалізувати наступні права та можливості студентів:

– право на вибір чи виявлення індивідуального змісту і цілей у кожному навчальнім курсі, темі, уроці;

- право на особисті трактування та розуміння фундаментальних понять і категорій;
- право на складання індивідуальних освітніх програм по досліджуваним курсам чи на чверть року;
- право вибору індивідуального темпу навчання, форм і методів вирішення освітніх задач, способів контролю, рефлексії і самооцінки своєї діяльності на основі знання своїх індивідуальних особливостей;
- індивідуальний добір досліджуваних предметів, творчих лабораторій і інших типів занять з тих, котрі відповідно до навчального плану за фахом визначені вузом як предмети на вибір;
- перевищення (чи поглиблення) засвоєного змісту навчальних курсів; індивідуальний вибір додаткової тематики та творчих робіт із предметів;
- право на формування індивідуальної картини світу й індивідуальні обґрунтовані позиції у різних областях освіти.

Основні елементи індивідуальної освітньої діяльності студента: зміст діяльності (навіщо я це роблю), постановка особистої мети (передбачуваний результат), план діяльності, реалізація плану, рефлексія (усвідомлення власної діяльності), оцінка, чи коректування постановки нових цілей. Умовою досягнення цілей і задач особистісно-орієнтованого навчання є збереження індивідуальних особливостей учнів, їхньої унікальності та різноплановості. Для цього застосовуються наступні способи:

- індивідуальні завдання студентам на занятті;
- організація парної та групової роботи;
- формулювання студентам відкритих завдань, що припускають їхнє індивідуальне виконання («Моє розуміння професії інженера», «Моє розуміння творчості», «Моє розуміння професійної кар'єри» і т.п.);
- пропозиція студентам скласти план заняття для себе, вибрати зміст свого домашнього завдання, тему реферату чи курсової роботи, індивідуальну освітню програму по предметам на семестр.

Індивідуальний підхід у вихованні – здійснення педагогічного процесу з врахуванням індивідуальних особливостей студентів (темпераменту та характеру, здібностей та схильностей, мотивів, інтересів та ін.), у значній мірі впливають на їх поведінку в різних життєвих ситуаціях. Індивідуальний підхід застосовується як виховна система з гуманістичною орієнтацією.

Індивідуальні завдання по окремих дисциплінах (реферати, розрахункові, графічні, курсові, дипломні проекти чи роботи і т.п.). Передбачаються навчальним планом і видаються студентам у терміни, встановлені програмою навчального предмета. Допускаються випадки виконання комплексної тематики декількома студентами. Курсові проекти (роботи) виконуються з метою закріплення, поглиблення й узагальнення знань, засвоєних студентами в період навчання та їх наступного застосування в процесі вирішення конкретної задачі за фахом. Тематика курсових проектів повинна відповідати навчальним цілям предмета, які обумовлені виконанням завдань за фахом. Керівництво курсовими

проектами здійснюють найбільш кваліфіковані викладачі. Захист курсового проекту проводиться перед комісією в складі двох-трьох викладачів кафедри за участю керівника курсового проекту.

Дипломні (кваліфікаційні) проекти (роботи) виконуються на заключному етапі навчання студентів і передбачають:

- систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань за фахом і вживанням їх у процесі вирішення конкретних наукових, технічних, економічних, виробничих задач;

- розвиток навичок самостійної роботи, оволодіння методикою дослідження й експерименту, пов'язаних з темою проекту.

Студенту надається право вибрати тему дипломного проекту, з переліку, запропонованого випусковими кафедрами, чи запропонувати свою, обґрунтувавши доцільність розробки. Керівниками дипломних проектів призначаються професори і доценти (викладачі) вищого навчального закладу, а також висококваліфіковані фахівці виробництва.

Індивідуальність – неповторна своєрідність окремої людини, сукупність тільки їй притаманних якостей.

Інженерна психологія – галузь психології, що вивчає психічні процеси, стани і властивості людини з метою вирішення інженерних задач, а також розробки технічних засобів трудової діяльності, засобів пізнання та спілкування.

Ініціатива (франц. initiative, від лат. initium – початок) – почин, внутрішнє спонукання до нових форм діяльності, що відіграє провідну роль у якій-небудь дії. Ініціатива являє собою різновид суспільної активності, соціальної творчості, яка ініціюється особою чи групою. Ініціатива виражається у добровільній діяльності (на благо суспільства, в особистих інтересах), у творчому відношенні до праці і сформованим способам поведінки (звичаям, вдачам, традиціям). У моральному сенсі ініціатива характерна тим, що людина бере на себе більшу міру відповідальності, чим цього вимагає просте дотримання загальноприйнятих норм. З погляду на сприяння загальному благу необхідно відрізнити корисну ініціативу, від ініціативи асоціальної, яка виявляється у поведінці, що відхиляється, і спрямованої, як правило, на задоволення приватних потреб. Для будь-якої соціальної групи, як і суспільства в цілому, однаково небезпечними можуть бути як несприйнятливність до благої ініціативи, так і нездатність нейтралізувати шкідливу. Ініціатива – важлива умова успішної самостійної роботи студента, яка не може бути повністю детермінована настановами викладача-предметника.

Ініціативність – здатність особистості до самостійних суспільних починань, ініціативи, активності і заповзятливості.

Інноваційні дидактичні системи. Відповідно до домінуючої орієнтації навчання ці системи підрозділяють на наступні групи: особистісно-орієнтовані, природні, культурні, креативні, інтенсивні, організаційні та ремісничі. Їх поширення характерне для загальноосвітніх шкіл різних типів. *Особистісно-орієнтовані системи навчання.* Найбільш помітні представники – Ш.А. Амонашвілі, Є.М. Ільїн, М.М. Палтишев.

Увага педагога до особистості учня допомагає йому краще виявити себе стосовно досліджуваного предмета. При цьому область самовираження і технологічних засобів надаються учневі викладачем. Як наслідок, завдяки поважному і гуманному ставленню, учні більш повно розкривають свої творчі здібності. Що і як при цьому вони вивчають, для педагога другорядне, оскільки основою методу виступає не рух «з предметом до учнів», а «з учнями до предмета». Формування загальнолюдських якостей домінує над вузькими цілями навчальних курсів, що виступають засобом розвитку особистості.

Природні системи навчання. Спираються на педагогічні ідеї Я.А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Л.М. Толстого про первинну роль внутрішньої сутності дитини у навчанні. Психолого-педагогічна основа природних систем близька до особистісно-орієнтованих. Принцип природності у тій чи іншій мірі виявляється в багатьох дидактичних системах і школах. У той же час даний принцип у значній мірі протилежний принципу культурності.

Культурні системи навчання. Для педагогів цього напрямку (яскраві представники І.Ф. Гончаров, С.Ю. Курганов, В.С. Біблер) навчання трактується у широкому сенсі – як формування Людини Культури. Мета навчального предмета, який вони викладають - забезпечити можливість виконання призначення їх учня стосовно тієї чи іншої культури, або до їх сукупності. Творчість дітей має яскраво виражену внутрішню світоглядну спрямованість, тобто будь-які продукти навчання розглядаються й оцінюються з позиції особистісного культурного само творення учня.

Креативні системи навчання. До даної категорії відносяться прихильники проблемного навчання, що ставлять задачу пошуку та вирішення наукових проблем досліджуваної дисципліни. Творча орієнтація навчання полягає у поглибленому вивченні матеріалу: учням потрібно «зріти в корінь», вирішувати складні проблеми. Це навчання розвиває інтелектуальні та творчі здібності учнів, готує їх до предметних олімпіад і наукових конференцій. Цілісна система креативної освіти та самоосвіти виникає на основі принципів евристичного навчання. Творча діяльність учня розширюється з предметної області досліджуваних курсів до охоплення всього освітнього процесу, включаючи і його організацію: постановку цілей, конструювання змісту освіти, вибір траєкторії навчання. До групи креативних систем входять методики і технології розвитку в учнів винахідницької культури (Г.С. Альтшуллер, А.В. Бичков). Однією з найбільш цілісних і загальновідомих систем навчання є теорія вирішення винахідницьких задач.

Організаційні системи навчання. До даного типу відносяться методологічно орієнтовані системи навчання (Г.П. Щедровицький, Ю.В. Громико). Педагог у даній системі навчання спирається на розробки методології, його задачею є формування в учнів навичок та рефлексії в ході розгортання освітньої практики по своєму предмету. Цей підхід змінює площину традиційних навчальних дисциплін на навчальну діяльність за предметним планом. Учні в колективних і ігрових комунікаціях досліджують культурно-історичні зразки, норми і засоби здійснення діяльності в структурі досліджуваних областей. До даного типу дидактичних систем відносяться різні варіанти розвиваючого

навчання (В.В. Давидов, Л.В. Занков). До організаційних систем навчання відносяться також комунарські та подібні до них методики, які багато з педагогів переносять у навчальний процес школи. Колективні, групові, парні форми навчання вивільняють приховані потреби в активному спілкуванні учнів. Через зовнішню вмотивовану діяльність учнів забезпечується високий рівень комунікативної творчої самореалізації учнів. *Інтенсивні системи навчання.* Представники даного підходу В.Ф. Шаталов, С.М. Лисенкова, М.А. Зайцев. Суть підходу полягає у ефективному вирішенні педагогом соціальної задачі на інтенсифікацію, прискорення і випередження освітніх процесів. Учні в одиницю часу засвоюють більше інформації, чи швидше за інших навчаються певним діям (наприклад, читанню), випереджають державні шкільні освітні стандарти та типові програми. Примітно, що для таких систем навчання характерна позиція диктату з боку педагога. Містяться вимоги щодо виконання вказівок, алгоритмів, етапів, які задаються тільки вчителем (С.М. Лисенкова). В.Ф. Шаталов організував поетапне керування пізнавальною діяльністю школярів з опорою на асоціації. Мета подібних методик – «дати якнайбільше знань за меншу кількість часу». Застосовуються спеціальні прийоми, що формують потребу учнів підкорятися волі, авторитету та знанням педагога. Учні, які потрапляють у зовнішній освітній процес, не мають можливості впливати на нього. *Ремісничі системи навчання.* Цей підхід характеризується опорою діяльності учнів на знання та досвід учителя. Наприклад, І.П. Волков вважає, що знання є фундаментом творчості. Звідси творча діяльність учня не може вийти за межі наявних у нього знань. До творчості дитину треба підводити поступово, ґрунтуючись на інформації, яку учитель уже повідомив їй та яку треба закріпити на практиці. Творча продукція учнів є в основному модифікацією вчительських зразків і їх різних сполучень. Ремісничий підхід властивий «традиційним новаторам» – учителям різних предметів, що досягли традиційних навчальних цілей завдяки високому професійному рівню володіння предметом і його трансляції учням. До ремісничих систем навчання відносяться і методики вчителів-репетиторів. Схильні до інтелектуальної діяльності учні за допомогою репетиторів, заняті у спецшколах інтенсивно поглиблюють свої знання з досліджуваного предмета. Розвиваються у такий спосіб здібності. Продукти праці цих учнів стосуються звичайно досить вузької освітньої галузі. Підкреслимо умовний характер проведеного поділу дидактичних систем на названі групи. Маючи розходження в значеннєвій орієнтації, багато з названих систем навчання мають загальні методичні і технологічні елементи. Крім того, кожна із систем у ході свого розвитку доповнюється, коригується та видозмінюється.

Інструктаж (лат. *instruire* – навчати, наставляти) – вид пояснення та пред'явлення завдання викладачем на початку практичного (лабораторного) заняття. Включає елементи бесіди, показу прийомів роботи, порядку дій, демонстрацію предметів праці, технологічних процесів, а також продуктів праці (готових виробів, деталей), наочного приладдя та ін.

Інтелект (лат. intellectus – розум, розуміння, розум) – сукупність здібностей індивіда, які забезпечують раціональне пізнання, мислення та дію. Сьогодні переважає думка, що інтелект поєднує основні складові духовного буття людини (розум, волю, совість, честь та ін.); направляє розумові і психофізіологічні ресурси особистості на пізнання, творчість, вироблення життєвих цінностей. Інтелект – це розумовий потенціал, внутрішнє джерело творчості. Неодмінними доповненнями інтелекту є моральні якості – духовний фундамент будь-якої інтелектуальної активності.

Інтенсифікація навчання – це передача більшого обсягу навчальної інформації тому, кого навчають, при незмінній тривалості навчання без зниження вимог до якості знань.

Інтерес (лат. interest – має значення, важливо) – прагнення до пізнання об'єкта чи явища, до оволодіння тим чи іншим видом діяльності. Інтерес носить вибіркового характер, виступає одним з найбільш істотних стимулів набуття знань, розширення світогляду, запорукою справді творчого відношення до роботи. При наявності інтересу знання засвоюються ґрунтовно, міцно; при його відсутності навчальний матеріал засвоюється важко, часто формально. В основі інтересу лежать потреби людини. Стійкі інтереси, закріплюючись, стають рисами особистості.

Інформаційні технології дистанційного навчання. Їх можна розділити на три групи: не інтерактивні (машинописні, аудіовізуальні носії), комп'ютерні (включаючи мультимедійні засоби), розвинуті засоби телекомунікації (у тому числі відео конференції). Засоби комп'ютерного навчання і телекомунікації дають якісно нові можливості розвитку дистанційної форми навчання. Створюються електронні підручники та технології обміну текстовою інформацією за допомогою асинхронної електронної пошти. Використовуються супутникові канали зв'язку і передача пакованого відео зображення за допомогою комп'ютерних мереж. Відеокасети – зручний засіб дистанційного навчання будь-якому предмету. Зберігаючи записи різних типів навчальних занять, проведених провідними викладачами, вони використовуються як носії навчального матеріалу, частково замінюючи лекції і деякі інші форми аудиторних занять. Електронна пошта – економічно та технологічно найбільш зручний спосіб передачі навчальних курсів і забезпечення зворотного зв'язку студента з викладачем. Якщо студенти не лише денної, але й заочної форми навчання та екстернату мають постійний доступ до персонального комп'ютера з модемом і телефонним каналом, електронна пошта дозволяє реалізувати гнучкий і інтенсивний процес передачі інформації й індивідуальних консультацій. У той же час вона дає обмежений педагогічний ефект внаслідок неможливості організувати повноцінний діалог педагога і студентів, характерний для традиційної форми їхнього спілкування. Прямий доступ до світових інформаційних ресурсів дозволяє інтерактивно звертатися до віддалених баз даних, інформаційно-довідкових систем і бібліотек. Режим доступу on-line дозволяє протягом декількох секунд здійснювати одержання необхідного

навчального матеріалу за допомогою таких комп'ютерних систем, як GOPHER, WWW, VERONICA з великих науково-педагогічних центрів і з локальних вузлів мережі Internet. Відеоконференції з використанням комп'ютерних мереж дозволяють організовувати відеозв'язок з мінімальними фінансовими витратами. Даний вид конференцій може бути використаний для проведення семінарів, індивідуальних консультацій і обговорення робочих питань у ході дистанційного навчання. Крім передачі звуку і відео зображення, комп'ютерні відео конференції забезпечують можливість спільного керування зображенням на дисплеї: створювати креслення, малюнки та схеми на відстані, а також передавати фото- і рукописні матеріали. Відеоконференції по цифровому супутниковому каналі з використанням відео компресії відрізняють висока якість переданого відео зображення з відносно невисокою вартістю, що на порядок-два нижче вартості звичайного телевізійного каналу. Ця технологія може виявитися ефективною у випадку невеликого обсягу лекційного курсу (100-300 годин на рік) і значної кількості включених у дистанційну форму навчання (1000-5000 студентів) для проведення оглядових лекцій, колективних обговорень у ході освоєння окремих курсів і програм.

Іспити (екзамени) (лат. examen – зважування, іспит) – одна з традиційних форм перевірки знань учнів. Вперше з'явилися у Китаї близько 200 років до н.е. – 200 років н.е. і застосовувалися для добору чиновників. У Європі іспити були введені в середньовічних університетах при іспиті на ступінь бакалавра і магістра. З XIX ст. система іспитів використовувалася у всіх європейських країнах. Студенти вузів здають экзамени по закінченні кожного семестру чи курсу. Випускники складають державні іспити.

К

Кваліфікаційні роботи. Дипломний проект – кваліфікаційна робота, присвячена вирішенню виробничих задач, більшість з яких віднесено в освітньо-кваліфікаційній характеристиці (ОКХ) до проектних і проектно-конструкторських професійних функцій магістра. Передбачається виконання технічного завдання, ескізного та технічного проектів, робочої, експлуатаційної, ремонтної документації й ін. Дипломна робота – кваліфікаційна робота, присвячена вирішенню виробничих задач з організації технологічного процесу (технічна підготовка, забезпечення функціонування, контроль) на підприємстві чи власне технологічним процесам. Програми дипломних робіт регламентуються визначеними професійними функціями і задачами відповідно до ОКХ певних освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Кваліфікація (лат. gualis – який за якістю і facio – роблю) – рівень розвитку здібностей працівника, який дозволяє йому виконувати трудові функції визначеного ступеня складності у конкретному виді діяльності. Кваліфікація визначається обсягом теоретичних знань і практичних навичок, якими володіє працівник, і є його найважливішою соціально-економічною характеристикою. Кваліфікація відбиває ступінь розвитку

особистості у найважливішій сфері життєдіяльності – у праці, визначає її соціальний статус. Економічна значимість кваліфікації виявляється в тім, що складна праця більш кваліфікованого працівника створює в одиницю часу продукт більшої вартості.

Колектив (лат. *collectivus* – збірний) – соціальна спільність людей, об'єднаних на основі суспільно значимих цілей, загальних ціннісних орієнтацій, спільної діяльності та спілкування. У соціології вивчають переважно трудовий колектив, у психології – контактні групи людей, у педагогіці – організовані спільності дітей та дорослих (студентів та викладачів), що беруть участь у процесах виховання та навчання.

Колоквіум (лат. *collocvium* – розмова, бесіда) – одна з форм навчальних занять, бесіди зі студентами для з'ясування знань. Колоквіум виконує контрольну-навчальну функцію. Він особливо доречний, коли дисципліна читається 2-3 семестри, а підсумковий контроль передбачений один. Його можна призначати замість семінару на підсумковому практичному занятті. Колоквіум дає можливість виконати діагностику засвоєння знань, виконує організаційну функцію, активізує студентів і може бути рекомендований у викладацькій практиці як дієва форма зворотного зв'язку.

Компетентність – необхідний обсяг і рівень знань, а також досвід у визначеному виді діяльності.

Комплексна система навчання (лат. *complexus* – зв'язок, сполучення) – спосіб побудови змісту освіти та організації процесу навчання на основі єдиного сполучного стрижня (наприклад, знайомства з визначеним колом явищ життєдіяльності, вивчення структури господарювання в регіоні). Комплексна система навчання складалася спочатку в теорії та практиці початкового навчання на противагу роз'єднаності навчання окремим навчальним предметам, у яких зв'язки між окремими фрагментами навчального матеріалу будуються на формально-логічній основі.

Конкретизація (лат. *concretus* – згущений, ущільнений, сформований) – включення досліджуваного явища (поняття, події і т.п.) через абстрактне поняття в різноманіття дійсних зв'язків і відносин; один із прийомів пізнання. На відміну від абстракції, конкретизація припускає відтворення повного знання про реальний предмет. Застосування конкретизації в навчанні ґрунтується на єдності конкретного й абстрактного в пізнанні. За допомогою конкретизації розкривається зміст наукових абстракцій шляхом включення їх у систему реальних фактів і відносин. Конкретизація відрізняється від ілюстрації та приклада, які пояснюють яке-небудь правило стосовно окремого випадку.

Конспектування (лат. *conspetus* – огляд, нарис) – короткий письмовий виклад статті, книги, лекції, що включає в себе основні положення та їхнє обґрунтування фактами, прикладами та ін.

Конструювання (лат. *construo* – створюю) – процес створення моделі, машини, споруди, технології з виконанням моделей і розрахунків. Розрізняють конструювання: розумове – система розумових операцій,

графічне, предметно – маніпуляційне моделювання чи створення дослідного зразка.

Конструювання системи занять. У традиційному навчанні організаційні форми конструюються на основі встановленого змісту освіти. При конструюванні занять особистісно-орієнтованого типу пріоритет віддається цілям самореалізації студентів, потім – формам і методам навчання, що дозволяє організувати їхню продуктивну діяльність, а наостанку – змісту навчального матеріалу. Організаційні форми і методи особистісно-орієнтованого навчання мають пріоритет перед змістом навчального матеріалу, активно впливають на нього, можуть його видозмінювати та трансформувати. Такий підхід підсилює особистісну спрямованість навчання, оскільки переносить акцент із питання «чому учити» на питання «як учити». *У центрі уваги педагога виявляється не навчальний матеріал, а сам студент, його навчальна діяльність.*

Контекстне навчання. Одержує все більше поширення у вищій освіті. У цьому виді навчання інформація подається у вигляді навчальних текстів («знаково»), а сконструйовані на основі інформації задачі, що містяться в них, задають контекст майбутньої професійної діяльності (А.О. Вербицький). Предметний та соціальний зміст майбутньої професійної діяльності моделюється в навчальному процесі всіма дидактичними способами та методами, серед яких одне з головних місць посідає ділова гра. Ділова гра – це важлива форма активного навчання. У процесі контекстного навчання вона припускає визначення цілей (власне ігрових і педагогічних, дидактичних і виховних), змісту гри і наявність ігрової та імітаційної моделей. Взагалі ж ділова гра являє собою досить розповсюджену форму сучасної вузівської та після вузівської освіти. Існують інноваційні, позиційні, навчальні, організаційно-навчальні, організаційно-розумові ігри та ін. У концепції А.О.Вербицького гра – це форма знаково-контекстного навчання, у якій учасники здійснюють «квазіпрофесійну діяльність, що несе у собі риси як навчання, так і праці». Даний напрямок навчання, реалізуючи принципи системності, активності, виконує основне призначення вищої освіти – глибинну професійно-предметну та соціальну підготовку фахівців.

Контроль якості вищої освіти – система заходів, яку здійснює третя сторона з метою перевірки характеристик якостей особистості випускника вищого навчального закладу. А також їхнє порівняння з установленими вимогами та визначення відповідності кінцевим цілям вищої освіти (змістові вищої освіти).

Контрольні заходи. Поточний контроль у вузі здійснюється під час проведення практичних, лабораторних і семінарських занять та вирішує задачу перевірки підготовленості студента до виконання конкретних аспектів майбутньої роботи фахівця. Перевіряються не тільки знання, але також сформовані на основі їхнього застосування уміння та навички. Форма проведення поточного контролю в період навчальних занять і система оцінювання визначаються відповідною кафедрою. Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання на визначеному освітньо-кваліфікаційному рівні чи на окремих його етапах

(семестрах). Підсумковий контроль включає семестровий контроль та державну атестацію студентів. Семестровий контроль здійснюється у формі семестрового іспиту, диференційованого чи звичайного заліку з конкретного предмету в терміни, установлені навчальним планом. Семестровий іспит – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного розділів навчальної програми з окремого навчального предмета. Семестровий диференційований залік – це форма підсумкового контролю, яка полягає в оцінці засвоєння студентами навчального матеріалу з конкретної дисципліни, включаючи результати виконаних індивідуальних завдань викладача (розрахунково-графічних робіт, рефератів і т.п.). Семестровий диференційований залік не передбачає обов'язкової присутності студентів і планується при відсутності модульного контролю й екзамену з відповідного навчального предмета. Семестровий залік – це форма контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентами навчального матеріалу, включаючи результати практичних, семінарських чи лабораторних занять. Семестровий залік планується при відсутності модульного контролю й іспиту і не передбачає обов'язкову присутність студентів. Студент вважається допущеним до семестрового контролю з конкретного предмета, якщо він виконав усі види робіт, передбачених навчальним планом на семестр з даної дисципліни. Іспити здаються студентами в період екзаменаційних сесій, передбачених навчальним планом. Вуз може встановлювати студентам індивідуальні терміни здачі заліків та екзаменів. Іспити проводяться відповідно до розкладу, який повідомляється викладачам і студентам не пізніше, ніж за місяць до початку сесії. Порядок і методика проведення заліків та іспитів встановлюється вищим навчальним закладом. При використанні модульного контролю іспити можуть не проводитися. Студенти, що одержали в період сесії більше двох незадовільних оцінок, відраховуються з вищого навчального закладу. Студентам, які мають одну-дві незадовільні оцінки, надається можливість ліквідувати академічну заборгованість до початку наступного семестру. Повторна задача іспитів допускається не більше двох разів з кожного навчального предмета: один раз викладачу, другий - комісії, створеній деканом факультету. Студенти, які не з'явилися на екзамен без поважних причин, вважаються такими, котрі одержали незадовільну оцінку. Державна атестація. На державну атестацію виноситься весь нормативний зміст підготовки бакалавра чи магістра. У випадку позитивних підсумків державної атестації випускникам вручаються дипломи: про одержання базової вищої освіти та кваліфікації бакалавра за відповідним напрямком підготовки; про одержання повної вищої освіти та кваліфікації магістра по відповідній спеціальності. Особи, які мають не менше 75 % відмінних оцінок за всіма навчальними предметами та практичній підготовці, оцінки «добре» з інших дисциплін та оцінки «відмінно» за підсумками державної атестації одержують дипломи з відзнакою. Студенти, що одержали при складанні державного іспиту чи захисті кваліфікаційної роботи незадовільну оцінку, відраховуються з вузу й одержують академічні довідки про здані дисципліни.

Креативність – творчий початок людини, її винахідливість; продуктивна оригінальність інтелекту; суб'єктивна сторона творчості. Визначення «креативні» (знання, технології і т.д.) служить синонімом поняття «творчі». Креативність виявляється в здатності до створення нового у всіх сферах свого життя, у тому числі й у заняттях мистецтвом. Вона повсякденно виявляється у здатності вільно і відповідально виходити за межі усталеного, починаючи від допитливості, і закінчуючи соціальними новаціями. Вона виявляється також у непередбачуваності поведінки не тільки окремих людей, але й соціальних груп та цілих націй (див. Творчість).

Кредит – інформаційний обсяг навчального матеріалу, який з урахуванням термінів засвоєння студентами окремих навчальних елементів (відповідно психофізіологічним нормам засвоєння при використанні оптимальних форм, методів і засобів навчання та контролю), може бути засвоєний за 54 години навчального часу (сума годин аудиторної і самостійної роботи студента протягом тижня в умовах України). Як зазначено у додатку 1 Конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про визнання кваліфікації у вищій освіті в європейському регіоні, кредит – оцінена і кваліфікована мінімальна, умовна одиниця виміру «вартості» якої-небудь частини програми вищого навчального закладу, виконаної (засвоєної) студентом під час навчання.

Кредитно-модульна система, основні терміни та поняття і їхнє визначення у кредитно-модульній системі організації навчального процесу. Суть модульного навчання полягає у тому, що студент більш самостійно, ніж за умов традиційного навчання, працює над запропонованою йому програмою засвоєння навчальної дисципліни. І в цьому сенсі студент «вимушено» переводиться кредитно-модульною системою в позицію справжнього суб'єкта освітнього процесу. При досягненні поставлених навчальних цілей він періодично звітує щодо своїх знань перед викладачем. Звідси, функція педагога в процесі модульного навчання змінюється з переважно консультативно-інформаційної на контрольню-координуючу.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу – організована на основі приведених у відповідність з національними і міжнародними вимогами і нормами інформаційного та методичного забезпечення навчального процесу у вузі. В процесі такого навчання реалізується адаптований навчальний план і кредитно-модульна система навчання, які виводять якість підготовки фахівців на рівень світових стандартів і вимог. За рахунок цього забезпечується академічне визнання випускних документів вузу.

Адаптований навчальний план спеціальності – нормативний документ, розроблений на основі адаптованих до національних та європейських вимог освітньо-професійних програм і структурно-логічних схем. Він може зберігати структуру типового навчального плану, але розробляється по роках навчання в залікових кредитах. Один рік навчання містить 60 залікових кредитів.

Кредитно-модульна система навчання – сплановане по роках навчання, яке ґрунтується на переважно самостійному засвоєнні кожним студентом числа кредитів, які відповідають змісту кредитно-модульних програм навчальних предметів і вимогам проходження практик. Вона дозволяє індивідуалізувати навчально-пізнавальну діяльність студентів за змістом, методами та засобами навчальної роботи, темпами просування до заданого відповідними світовими стандартами рівня та якості освіти на різних етапах його навчання у вузі. Кредитно-модульна система навчання реалізується з урахуванням принципів модульного навчання й організації системи навчального процесу у вузі, яка забезпечує академічну сумісність дисциплін.

Кредитно-модульна програма, погоджена із системою безупинного різнорівневого, рейтингового контролю, програмами вивчення окремої дисципліни чи проходження конкретної практики кожним студентом. Кредитно-модульна програма включає два та більше кредитних модулів. Кожний з них являє собою самостійну дидактичну одиницю дисципліни, яка у процесі модульного навчання підлягає обов'язковому засвоєнню студентом.

Модульне навчання – це такий тип навчання, у якому реалізація змісту навчальної дисципліни, подача інформації і керування процесом пізнання з боку педагога, а також її засвоєння студентом, відбувається за допомогою модулів. Модулі забезпечують свідоме самостійне досягнення кожним студентом визначеного (установленого) рівня освіти.

Кредитний модуль – закінчений блок (обсяг) інформації, який повинен засвоїти студент, чи навчальна діяльність, яку потрібно виконати студенту у кредитному модулі. Кредитний модуль, у залежності від мети, характеру дисципліни і матеріального (інформаційного) забезпечення, може виступати основним засобом навчання, чи вміщувати в себе ознаки організаційної форми, або поєднувати те й інше. Модуль декомпонується на окремі навчальні елементи (модулі та міні-модулі). Кредитний модуль охоплює наступне: цільову програму дій; змістовний модуль, що через систему навчальних елементів (міні-модулів) розкриває зміст, передбачений для засвоєння студентом; операційний модуль, у якому нормами кредиту та видами навчальних дій розкривається навчальне навантаження студента у кредитному модулі; резюме, що завершує (підсумовує) етап оволодіння студентом цим кредитом. Кредитний модуль забезпечує гармонію між обсягом та якістю навчальної роботи студента.

Кредит – числове вираження навантаження, що відповідає одиницям навчальної дисципліни (виду діяльності) студента. Відбиває відносний обсяг навчальної роботи студента при вивченні конкретної навчальної дисципліни, відносно усього обсягу, передбаченого кредитно-модульною програмою. Фіксується у ціні та нормі кредиту.

Ціна кредиту – виражене у академічних годинах навантаження студента в конкретному вузі (за конкретною спеціальністю). Фіксує обсяг виконання студентом навчального навантаження (трудомісткість).

Норма кредиту – виражається в балах чи інших показниках. Це максимально можлива кількість балів, яку може набрати студент,

виконуючи своє навчальне навантаження в кредитному модулі. Визначає якість залікового кредиту у прийнятій вузом системі оцінювання.

Академічна сумісність навчальних дисциплін – вимагає узгодження програми і науково-інформаційного забезпечення (бібліографії) курсу, вихідної підготовки студента. А також узгодження мети, задач і кредитної ваги курсу (числа предметів у курсі, основних методів викладання і навчання, форм самостійної роботи студента і відмінностей на національному та міжнародному рівнях).

Академічне (професійне) визнання – забезпечується академічною сумісністю навчальних дисциплін, що визначають професійний рівень фахівця. А також рівнем організації навчального процесу і практик, які виражаються у кредитах, та міжнародному визнанні випускних документів вузу (дипломів і сертифікатів).

Заліковий кредит – це одиниця навчального навантаження, що вимірюється у кредитах (національний кредит – 54 академічних години, кредит ECTS – 36 академічних годин).

Змістовний модуль – це сукупність навчальних елементів, що поєднана за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові та подана в освітньо-професійній програмі підготовки фахівців (ОПП).

Модуль це структурно – логічний, самостійний розділ навчальної дисципліни, який включає частину теоретичного курсу разом із відповідними практичними, лабораторними й семінарськими заняттями і визначеним обсягом різноманітної самостійної роботи студента.

Заліковий модуль – це задокументована сукупність змістовних модулів, що реалізується відповідними формами навчального процесу та підлягає модульному контролю.

Навчальна дисципліна – сукупність залікових модулів, що підлягає підсумковому контролю. Трудомісткість дисципліни визначається заліковими кредитами.

За прикладом провідних західних університетів, у НГУ впроваджується *кредитно – модульна система*, у якій вдало поєднуються всі основні вище вказані форми організації навчального процесу. Модульна форма організації навчання передбачає поділення матеріалу дисципліни на навчальні модулі – самостійні розділи або теми з відповідною організацією навчання, методичного забезпечення та контролю навчального процесу. Чітке визначення частки навчального матеріалу, обсягу індивідуальних завдань, вимог до знань та вмінь, які студенти мають отримати та продемонструвати після завершення роботи над модулем, чітка регламентація навчального процесу – все це сприяє систематичній та ритмічній роботі студентів, планомірному засвоєнню матеріалу дисципліни.

Для планування та організації контрольних заходів кредитно – модульної системи зміст дисципліни, що подається у робочій програмі, розподіляється на залікові модулі, якість засвоєння яких оцінюється кожної чверті відповідно до графіка навчального процесу.

Кількість залікових модулів і модульних контролів за чверть визначається автоматично – їх кількість дорівнює кількості видів занять.

Наприклад, для дисципліни, яка містить лекційні та лабораторні заняття та викладається дві чверті, загальна кількість залікових модулів чотири, а кожен модуль підлягає контролю один лекційний та один лабораторний залікові модулі. Трудомісткість залікових модулів визначається загальним часом на їх засвоєння (аудиторна і самостійна робота). Якщо заліковий модуль не входить до складу дисципліни (курсний проект, практика тощо), він підлягає контролю якості засвоєння окремо.

Студенти повинні знати, що на початку викладання дисципліни лектор мусить надати студентам склад залікових модулів, розподіл часу на їх засвоєння, строки викладання та контрольних заходів, методичні матеріали щодо технології модульного та підсумкового контролів з конкретної дисципліни, критерії оцінювання результатів модульного та підсумкового контролів.

Він же, повинен своєчасно інформувати студентів про результати поточних контрольних заходів, роз'яснювати студентам допущені помилки та відповідність оцінки визначеним критеріям. А наприкінці вивчення дисципліни, визначити підсумкову оцінку за результатами модульного контролю.

Особливості модульної системи організації навчання зводяться до наступного. Кожний модуль забезпечується методичними розробками, склад яких визначається особливостями конкретної навчальної дисципліни. Наприклад, обов'язковим компонентом є коментований перелік літератури, який дає студенту орієнтир у наявній в бібліотеці навчальній та науковій літературі; комплект методичних розробок до самостійної роботи студентів; бланк завдань для індивідуальної роботи, який містить типові завдання для опрацювання окремих частин навчального матеріалу; підсумкові завдання проблемного характеру, виконання яких вимагає комплексного використання теоретичних знань та практичних вмінь і навичок, набутих при засвоєнні матеріалу даного модуля.

Нова організація роботи студентів вимагає і нових підходів до оцінки їхніх знань. Найбільш доцільною нині вважається **рейтингова методика оцінки знань**, яка дає змогу враховувати досягнення студентів на кожному кроці їх навчання, сприяє зацікавленості студентів у здобутті високих показників у навчанні, активізує їхню самостійну роботу. Використання викладачами ПК дає змогу накопичувати відомості й спостерігати успіхи кожного студента, враховуючи результати тестування та отримані оцінки, виставлені за певні види роботи. Ран жувати студентів відповідно до їх результатів у навчанні, оперативно надавати до інститутів та деканатів інформацію, необхідну для управління навчальним процесом.

Студентам важливо знати, що практична реалізація рейтингової методики оцінки знань, яка притаманна модульній системі, пов'язана з великою попередньою роботою по обґрунтуванню визначеної кількості балів за кожний передбачений контрольний захід. Це вимагає від викладача глибокого аналізу матеріалу дисципліни, встановленню між предметних зв'язків, врахування ролі кожного навчального елемента дисципліни. При визначенні додаткових рейтингових балів доцільно,

наприклад, враховувати виконання студентами наукових робіт, оцінювати їх участь в олімпіадах, конкурсах, конференціях, наукових семінарах тощо.

Кожний модуль починається оглядово – установчою лекцією. Такого роду лекція визначає, у чому важливість обговорюваних у даному модулі ідей і положень, над чим студенти мають працювати самостійно, які завдання чи практичні роботи мусять виконати, які з порушуваних у модулі питань мають особливе теоретичне і практичне значення. Водночас визначається графік консультацій із встановленням їх місця й часу проведення. Обговорюється право студента зарахувати засвоєний матеріал модуля достроково, якщо він цього бажає. Встановлюється, що після кожного блоку матеріалу студенти виконують тестові завдання.

Студентам можуть надаватись роздруковані «Модулі до навчальної дисципліни» з розкриттям загальної методики організації навчання. Як наслідок всіх вказаних заходів, студенту стає відома загальна перспектива його навчання до кінця семестру та особливості організації навчання з конкретної дисципліни.

До обов'язкових контрольних заходів, пов'язаних із засвоєнням студентом окремої навчальної дисципліни, належать поточний, модульний та підсумковий види контролю.

Поточний контроль – оцінювання засвоєння студентом навчального матеріалу під час проведення кожного аудиторного навчального заняття (наприклад, опитування студентів на лекціях, перевірка та прийом звітів з виконання лабораторних робіт, тестування тощо). Засоби поточного контролю визначаються викладачем.

Модульний контроль – оцінювання якості засвоєння навчального матеріалу залікових модулів. Види залікових модулів та форми контролю подані в таблиці 1.

Підсумковий контроль – оцінювання якості засвоєння навчального матеріалу дисципліни на підставі результатів модульних контролів або проведення екзамену.

Результати підсумкової оцінки за результатами модульних контролів доводяться до відома студентів. При незадовільній оцінці з будь – якого залікового модуля студент має складати екзамен з дисципліни. Студенти, які бажають підвищити підсумкову оцінку за результатами модульного контролю, також, мають право складати екзамени.

Таблиця 1

Види залікових модулів	Форми контролю
Лекційний	Лекційна контрольна модульна робота
Лабораторний	Захист лабораторного модуля
Семінарський	Реферат, аналітичний огляд
Практичний	Захист індивідуального завдання Практична контрольна модульна робота
Курсовий	Захист курсового проекту (роботи)
Виробничий	Захист світу про виробничу практику
Науково – дослідницький	Захист звіту про НДР

Заліки здійснюються за результатами модульного контролю.

Здача та перездача лабораторних, практичних, семінарських, курсових, науково – дослідних модулів здійснюється на поза аудиторних консультаціях та за розкладом аудиторних занять.

Якість засвоєння модулів усіх дисциплін, незалежно від форми підсумкового контролю, оцінюється за національною шкалою та шкалою ECTS (таблиця 2).

Таблиця 2

Національна шкала	Шкала ECTS
5 – відмінно	A
4 – добре	BC
3 – задовільно	DE
2 – незадовільно	FX
	F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)
Зараховано	
Не зараховано	

Підсумкова оцінка з дисципліни, що передбачає екзамен, визначається як середньозважена за часом на засвоєння окремих модулів:

$$O = \frac{\sum_{i=1}^n O_i T_i}{T}, \text{ бали,}$$

де n – число залікових модулів, що формують склад навчальної дисципліни;

O_i – бал за i -й модуль за національною шкалою;

T_i – час на засвоєння i -того модуля (аудиторне навантаження та самостійна робота);

T – загальний обсяг дисципліни (час на засвоєння).

Середньозважений бал округлюється до найближчого цілого значення, оцінки 3,5 та 4,5 округлюються до 4 та 5 відповідно.

Наприклад, дисципліна загальним обсягом 216 годин викладається один семестр із чотирма модульними контролями та підсумковим контролем «екзамен». Студент за результатами модульних контролів отримав 4, 3, 5 та 3 бали. Обсяг модулів – 81, 27, 54 та 54 години відповідно. Середньозважений бал становить:

$$O = \frac{(4 \times 81) + (3 \times 27) + (5 \times 54) + (3 \times 54)}{216} = 3,875 = 4.$$

Таким чином, студент отримує оцінку «добре» за національною шкалою та «BC» за шкалою ECTS.

Для дисциплін з аналогічними параметрами і підсумковою формою контролю «залік» при середньозваженому балі модульного контролю 4 за національною шкалою виставляється «зараховано», а за шкалою ECTS – «BC». Оцінка «не зараховано» виставляється, якщо будь – який модуль оцінено незадовільно.

Студенти мусять знати, що вони повинні:

– забезпечувати необхідний рівень засвоєння програми підготовки з дисципліни;

проходити відповідні контрольні випробування у визначені терміни.

Одночасно, їм надане право:

- отримувати інформацію щодо оцінок рівня засвоєння навчального матеріалу;
- передавати модулі, що отримали незадовільну оцінку;
- скласти екзамен з метою підвищення підсумкової оцінки, що отримана за результатами модульного контролю.

Кафедри все частіше використовують і додаткову рейтингову оцінку успішності студента. Максимальна сума балів рейтингу за дисципліну, за звичай, 100 балів. *Рейтинг успішності студента* – це загальний бал, який отримав студент при виконанні всіх завдань і реалізації всіх його можливостей, передбачених програмою навчальної дисципліни.

Рівень підготовки студента з окремого блоку модуля оцінюється певною кількістю балів за різними формами контролю. Значна увага приділяється при цьому рівню теоретичної підготовки, якості виконання практичних і лабораторних робіт, засвоєнню термінології, умінню «читати» відповідні схеми, креслити графіки, активності на заняттях тощо. Рейтинг студента з кожного модуля визначається сумою балів, які студент набрав за блок модуля.

Сумарний рейтинг за вивчення дисципліни, який враховує суму балів з кожного окремого блоку дисципліни, переводиться у 5 – бальну систему оцінювання. Так, рейтинг у 60 – 78 балів може дорівнювати згідно національної шкали оцінці «задовільно», у 79 – 89 балів – «добре», 90 – 100 балів – «відмінно».

Комбінована *модульно-рейтингова система* вивчення дисципліни передбачає можливість звільнення студентів від екзамену в період сесії і зводиться до автоматичного отримання ними відповідної оцінки. Але якщо загальний рейтинг студента буде менший за 60 балів, у цьому випадку студент складатиме екзамен. Студент має право, також, відмовитись від запропонованої йому задовільної оцінки за результатами рейтингу і претендувати на її підвищення на екзамені. У такому випадку оцінка, отримана на екзамені, є остаточною незалежно від попередньої, рейтингової.

Модульно-рейтингова система підвищує мотивацію студентів до вивчення дисципліни через постійний контроль їхніх знань і вмінь, гласність результатів навчання, змагальність і систему заохочень активності у засвоєнні навчального матеріалу. Навчальний процес з такої дисципліни стає повністю відкритим для студентів і має демократичний характер, що дає змогу кожному самовизначатись у навчанні (планувати кроки для досягнення бажаної оцінки) та спосіб отримання підсумкової оцінки з дисципліни, постійно контролювати свій рівень підготовки, вносити своєчасні корективи у процес навчання.

Культура мови – володіння людиною мовними нормами вимови, наголосами та слововживанням, а також уміння використовувати виразні мовні засоби за різних умов спілкування відповідно до його мети та змісту.

Культура поведінки – сукупність сформованих, соціально значимих якостей особистості, повсякденних вчинків людини в суспільстві, заснована на нормах моральності, етики та естетичної культури. У значній

мірі являється метою і результатом навчально-виховної діяльності у різних закладах системи освіти, включаючи вищі навчальні заклади.

Л

Лабораторні заняття, лабораторні роботи (лат. labor – праця, робота) – один з видів самостійної практичної роботи та досліджень студентів у вищій школі з метою поглиблення та закріплення теоретичних знань, розвитку навичок самостійного експериментування. Вони інтегрують теоретико-методологічні знання, практичні уміння та навички студентів у єдиному процесі діяльності навчально-дослідницького характеру. Включають підготовку необхідних для досліду (експерименту) приладів, устаткування, реактивів та ін., складання схеми-плану досліду, його проведення й опис.

Лекція (лат. lectio – читання) – систематичний, послідовний, монологічний виклад вчителем (викладачем, лектором) навчального матеріалу, як правило, теоретичного характеру. Вузівська лекція – головна ланка дидактичного циклу навчання. Важлива організаційна форма й один з методів навчання, традиційна для вищої школи, де на її основі формуються курси з багатьох дисциплін навчального плану. Одна з головних вимог до лекції – цілісний і систематичний виклад матеріалу. Методично правильна побудова лекції (повідомлення плану, проблемність викладу змісту, елементи діалогу зі слухачами і т.п.) забезпечує її високу результативність у навчально-виховному процесі. Так, експериментально доведено, що лекція за попередньо повідомленим планом забезпечує запам'ятовування матеріалу на 10-12% більш повне, ніж та ж лекція, але без оголошеного плану. У навчальному процесі складається ряд ситуацій, коли лекційна форма навчання не може бути замінена ніякою іншою. Наприклад, при відсутності належної кількості підручників з нових предметів лекція є основним джерелом знань, або якщо новий навчальний матеріал з конкретної теми поки ще не відбитий у відповідних підручниках, а деякі його розділи застаріли, або ж окремі теми важкі для вивчення та є потреба у «живому слові» лектора. Лекція незамінна в тих випадках, де особливо важливим є особистий, емоційний вплив лектора на студентів з метою формування їхніх поглядів. Особливо дієва авторська лекція, коли студенти йдуть не стільки на навчальний предмет, скільки на «лектора». Переваги лекції: творче спілкування лектора з аудиторією, співтворчість, емоційна взаємодія; лекція є дуже ощадливим способом одержання основ знань; лекція активізує розумову діяльність, тому задача лектора – розвивати активну увагу студентів, викликати рух їхньої думки слідом за міркуваннями викладача. Вимоги до лекції різноманітні та різнопланові. Так, звертається увага на моральний бік викладання, науковість та інформативність, доказовість та аргументованість, наявність достатньої кількості яскравих, переконливих прикладів, фактів і обґрунтувань, посилення на документи та наукові докази, емоційність форми викладу, прийоми активізації мислення студентів, включаючи постановку питань для міркування, на чітку структуру і логіку розкриття питань, які послідовно викладаються. На методичну обробку – виведення

головних думок і положень, підкреслення висновків, повторення їх у різних формулюваннях, на виклад змісту лекції доступною і ясною мовою, роз'яснення термінів, які вводяться, на використання викладачем аудіовізуальних дидактичних матеріалів. Структура лекції залежить від її мети та місця в структурі навчальної дисципліни. Як відзначалося, лекція повинна починатися з повідомлення її плану. Найчастіше в план включаються назви основних вузлових питань навчальної дисципліни, що потім будуть використані при складанні екзаменаційних білетів. На початку корисно нагадати зміст попередньої лекції, пов'язати його з новим навчальним матеріалом, визначити місце і призначення останнього у даному предметі, у системі суміжних дисциплін. При розкритті теми застосовується індуктивний метод: приклади, факти, що підводять до наукових висновків, а також дедуктивний метод: спочатку роз'яснюються загальні положення, що уточнюються й ілюструються наступними прикладами. По кожному з розглянутих положень варто зробити висновки, акцентуючи на них увагу повторенням та інтонацією. Наприкінці лекції необхідно підвести загальний підсумок, уточнити наступне розкриття навчального матеріалу на лабораторних, практичних, семінарських та інших заняттях, дати доручення для самостійної роботи студентів. На проблемній лекції, на відміну від лекції інформаційної, де подається готова інформація, яка підлягає запам'ятовуванню, нове знання уводиться як невідоме, котре викладачем має бути «відкрито» разом зі студентами. Завдання викладача полягає у тому, щоб, створивши проблемну ситуацію, спонукати студентів до пошуків вирішення проблеми, крок за кроком підводячи їх до певної мети. Для цього новий теоретичний матеріал представляється у формі проблемної задачі. У ході її вирішення як результат студенти здобувають у співробітництві з викладачем нове потрібне знання. Так процес пізнання наближається до пошукової, дослідницької діяльності. Важливо реалізувати принцип проблемності при доборі й обробці лекційного матеріалу, його розгортанні на лекції у формі діалогічного спілкування.

Ліцензування освітньої діяльності, акредитація напрямків, спеціальностей і вищих навчальних закладів. Ліцензування освітніх установ здійснюється з метою проведення єдиної державної політики у галузі освіти, державного регулювання умов освітнього процесу, а також захисту прав громадян на одержання освіти, створення правових гарантій для діяльності та розвитку освітніх установ різних організаційно-правових форм. Освітня діяльність на території України здійснюється вищими навчальними закладами на підставі ліцензій, що видаються в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України. Ліцензування освітньої діяльності вузу здійснюється перед початком підготовки фахівців зі спеціальності. Ліцензування – процедура визнання можливості й права ЗВО визначеного типу розпочати освітню діяльність, пов'язану з одержанням вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої школи, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення. Міністерство освіти і науки України на підставі заяви вузу про проведення ліцензійної

експертизи у двомісячний термін приймає рішення про видачу ліцензії чи відмову у її видачі. Обов'язковою умовою видачі ліцензії ЗВО є наявність у них необхідної матеріально-технічної, науково-методичної й інформаційної бази, бібліотеки та науково-педагогічних кадрів за нормативами, установленими МОН України. Закладу вищої освіти, який успішно пройшов ліцензійну експертизу, видається ліцензія на право освітньої діяльності, як правило, на час завершення циклу підготовки фахівців за спеціальністю, але не менше, ніж на три роки. Продовження терміну дії ліцензії здійснюється в порядку, установленому для її одержання. З дня ухвалення рішення про ліквідацію ЗВО видана ліцензія втрачає свою силу. ЗВО, що мають ліцензії, вносяться МОН України до Державного реєстру вищих навчальних закладів. Наприкінці терміну дії ліцензії через процедуру акредитації встановлюється відповідність рівня підготовки фахівців, що випускаються, за ліцензованими спеціальностями. Акредитація – процедура надання ЗВО визначеного типу права здійснювати освітню діяльність, пов'язану з одержанням вищої освіти та кваліфікації, відповідно до стандартів вищої освіти, а також державним вимогам щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення. Акредитація спеціальності проводиться в період чи після закінчення терміну навчання студентів. ЗВО не має права видавати документ про вищу освіту державного зразка за не акредитованими спеціальностями чи напрямками. Акредитаційна справа готується випусковими кафедрами та розглядається на засіданні Вченої ради ЗВО. Звіт підписується завідувачем випускової кафедри, а справа в цілому – ректором вишу. Після одержання справи МОН проводить попередню експертизу і, за умови її відповідності нормативно-правовим актам, формує експертну комісію, яка проводить акредитаційну експертизу діяльності заявленої до акредитації спеціальності безпосередньо у ЗВО. За результатами акредитаційної експертизи експертна комісія МОН готує мотивований висновок про можливість акредитації спеціальності та направляє його в експертну раду Державної атестаційної комісії (ДАК). Експертна рада ДАК проводить аналіз матеріалів акредитаційної справи та висновків експертної комісії та вносить пропозиції на засідання ДАК, яке і приймає рішення про акредитацію чи відмову у ній. ЗВО відмовляється в акредитації, якщо:

- показники його діяльності не відповідають вимогам ДАК;
- з моменту одержання ліцензії у його діяльності виявлені порушення організації та проведення навчально-виховного процесу, не усунуті в період акредитації;
- у поданих на акредитацію документах виявлена інформація, що не відповідає дійсності.

У випадку негативного рішення ДАК можливе повторне проведення акредитації за умови усунення недоліків, але не раніше, ніж через рік після прийняття такого рішення. ЗВО, які успішно пройшли акредитацію спеціальності, одержують сертифікат про акредитацію, термін дії якого не може перевищувати 10 років. Продовження дії сертифіката здійснюється в порядку, установленому при його одержанні.

Людина – особливий рід суцього, вищий ступінь розвитку живих організмів на Землі, суб'єкт соціального прогресу, творець культури й історії. У своїй тілесній організації людина належить до ссавців. Людина – біопсихосоціальна істота (представник виду *Homo sapiens*), генетично пов'язана з іншими формами життя, що виділилася з них завдяки здатності робити знаряддя праці, яка володіє членороздільною мовою, мисленням, свідомістю та морально-естетичними якостями. Сьогодні очевидно, що сутність людини неможливо зрозуміти, виходячи тільки з природних передумов.

М

Методика роботи з підручником – повинна враховуватися студентом як у ході навчального процесу у вузі, так і вдома. Щоб ця робота була ефективною, враховуються наступні дидактичні умови:

- самостійна та колективна робота з підручником – необхідні елементи аудиторних занять, а не тільки домашньої роботи;
- для організації діяльності студентів на занятті необхідно ретельно підбирати як фрагменти підручника, так і методи роботи з ними. Час, що відводиться на роботу з підручником, залежить від підготовленості студента.

Важливо пам'ятати, що навчити студентів аналізувати та структурувати зміст тексту підручника, виділяти в ньому головне, – це більш важливо, ніж завчити його положення напам'ять;

- підручник – не тільки текст. Важлива ефективна робота з іншими його елементами (поясненнями таблиць, аналізом графіків, відповідями на поставлені для контролю питання і т.п.);

– необхідно також застосування активних методів і прийомів роботи з підручником (складання своїх питань до тексту підручника, зображення схем-концептів за матеріалами глав, завдання типу «Знайдіть у підручнику»).

Один з найважливіших прийомів роботи з підручником – виділення головного. Ця робота вимагає від студента аналізу внутрішньої логіки тексту, виділення його основи знань й узагальнення змісту, переосмислення матеріалу. Назвемо види діяльності, що розвивають уміння виділяти головне в тексті: підбір епіграфів і заголовків до тексту; складання плану, тез і конспекту розділів; створення знакових моделей, схем; дидактичні ігри, конструювання висновків і узагальнень. Після читання фрагмента підручника педагог може сформулювати питання та завдання: «Про що мова йде в цьому параграфі? Виділіть ключові терміни тексту? Які тези в ньому є головними, а які – другорядними? Чому саме ці пункти виділені як головні?».

Методика навчального предмета – різновид дидактики, теорія навчання визначеному навчальному предмету.

Методична робота — частина безупинної освіти викладачів і вихователів, наприклад, кураторів академічних груп. Мета методичної роботи: засвоєння найбільш раціональних методів і прийомів навчання та виховання учнів; підвищення рівня загальної дидактичної і методичної

підготовленості педагога до організації і ведення навчально-виховної роботи; обмін досвідом між членами педагогічного колективу кафедри і вузу в цілому, виявлення та пропаганда актуального педагогічного досвіду. Методична робота орієнтована на досягнення та підтримку високої якості навчально-виховного процесу.

Методи виховання – сукупність найбільш загальних способів вирішення виховних задач і здійснення виховних взаємодій. Загальноприйнята систематика методів виховання на даний час відсутня.

Методи дослідження в педагогіці - прийоми, процедури й операції теоретичного й емпіричного пізнання і вивчення явищ дійсності. Основну їхню частину складають наступні методи. Вивчення літератури, документів і результатів педагогічної діяльності. Опитування – організовується з метою виявлення індивідуальних особливостей особистості, її мотивів і позицій. Вивчення й узагальнення педагогічного досвіду. Науково-педагогічні експедиції дозволяють одержати матеріал для вивчення особливостей навчально-виховної роботи у різних вузах. Між теоретичними й експериментальними методами дослідження немає чіткої межі, їхніми складовими частинами є абстракція і конкретизація, аналіз і синтез, порівняння, індукція і дедукція, моделювання.

Методи навчання – це способи спільної діяльності педагога й студентів, спрямовані на досягнення ними освітніх цілей. Метод є частиною виду діяльності педагога чи студента, одиницею виробленої дії. Метод може бути не тільки способом діяльності, але й способом організації діяльності, тобто позначати метод, який характеризує діяльність іншого роду. Метод навчання - система послідовних взаємозалежних дій педагога й студентів, які забезпечують засвоєння змісту освіти. Метод навчання характеризується трьома ознаками: відображає мету навчання, спосіб засвоєння, характер взаємодії суб'єктів навчання. У класифікації, розробленій Ю.К. Бабанським, виділяються три групи методів навчання: організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, її стимулювання і мотивації; контролю і самоконтролю. Складовою частиною методу є прийом. Окремі прийоми навчання можуть входити до складу різних методів навчання. Наприклад, прийом формулювання питання на з'ясування причин може входити як у метод дослідження об'єкта, так і у метод пояснення. Залежно від ситуації прийоми можуть відігравати роль повноцінного методу, і, навпаки, метод може стати окремим прийомом у рамках іншого, більш загального методу. Роль і місце методів у навчанні визначається їх видами та функціями. Історично, першими методами навчання вважаються методи вчителя (розповідь, показ, пояснення), методи учня (вправа, самостійна робота), а також методи їхньої спільної роботи (бесіда). За джерелом передачі знань виділяють вербальні, наочні й практичні методи (вправи, лабораторні та практичні роботи, дидактичні ігри). Існують також інші класифікації методів навчання. Наприклад, В.А. Онищука, який запропонував за основу класифікації взяти дидактичні цілі та відповідні до них види діяльності та згрупував їх у такий спосіб: комунікативний метод, пізнавальний метод, освітній метод, систематичний метод, контрольний метод. В окрему групу

виділяються евристичні методи навчання. Евристичні методи – це система евристичних правил діяльності педагога (методи викладання) і діяльності студента (методи навчання), розроблені з урахуванням закономірностей і принципів педагогічного керування та самоврядування з метою розвитку інтуїтивних процедур діяльності студентів при вирішенні творчих задач.

Методи організації навчання Представлені достатньою кількістю окремих методів, які об'єднані в групи. Методи учнівської цілеспрямованості (наприклад, вибір студентами цілей із запропонованого викладачем набору; конструювання студентами цілей за допомогою заданих алгоритмів і т.п.). Методи учнівського планування, методи створення освітніх програм студентів, методи нормотворчості, методи самоорганізації навчання, методи рецензій, методи контролю, методи рефлексії та методи самооцінки.

Міждисциплінарні зв'язки у навчанні – відбивають комплексний підхід до виховання та навчання, дозволяють виокремлювати як головні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами. Для формування системного знання та розробки інтегрованих курсів необхідно виділити й активізувати наступні типи між предметних зв'язків: навчально-міжпредметні прямі зв'язки; дослідницько-між предметні прямі зв'язки; ментально-опосередковані зв'язки; опосередковано-прикладні зв'язки. Навчально-міжпредметні прямі зв'язки виникають у тому випадку, коли засвоєння однієї дисципліни базується на знаннях іншого, попереднього предмета. Такі зв'язки характерні для предметів, що входять в один блок. При їхньому вивченні необхідно, насамперед, визначити структуру системних зв'язків всього блоку та базисні знання з кожної дисципліни. Дослідницько-міжпредметні прямі зв'язки існують у тому випадку, коли дві та більше дисциплін мають загальні проблеми чи об'єкти досліджень, але розглядають їх у різних аспектах чи на основі різних предметних підходів. У цьому випадку постає задача визначити коло загальних проблем і на основі порівняльного аналізу синтезувати багатомірне бачення основної проблеми та комплексний підхід до її вирішення. Ментально – опосередковані зв'язки виникають, коли засобами різних навчальних предметів формуються ті самі компоненти (знання) та інтелектуальні вміння, необхідні фахівцю у його професійній діяльності. У контексті інженерної освіти це можуть бути логічні методи аналізу й умовиводів, просторова уява, образно-інтуїтивне мислення й ін. Опосередковано-прикладні зв'язки формуються у випадку, коли поняття однієї науки (навчального предмета) використовуються при вивченні іншої. Вони виникають у процесі гуманізації, фундаменталізації, екологізації освіти. Найбільш ефективним шляхом формування інтегрального типу пізнання за існуючої предметно-блокової системи формування навчальних планів можуть бути інтегровані курси. Методи їхньої розробки та побудови різні та залежать від цілеспрямованості, ступеня інтегрованості дисциплін у загальне проблемне коло питань, характеру між предметних зв'язків (прямі, опосередковані) і, нарешті, від авторської індивідуальності.

Міркування – розумовий процес, спрямований на обґрунтування якого-небудь положення чи одержання нового висновку з декількох посилок. Мислення приймає форму міркування зазвичай у тих випадках, коли потрібно довідатися про щось нове, аналізуючи вже відомі факти чи положення, а також тоді, коли істинність якого-небудь судження викликає сумнів і потрібно підтвердження, доказ чи спростування цього судження. Процес міркування має складну структуру: виділення мети міркування, аналіз ситуації, відділення істотних моментів від несуттєвих, побудова загального плану міркування та його здійснення. Базою для міркування є накопичені знання, зміст і рівень яких впливають на глибину міркування. Здійснюється міркування у формі суджень і умовиводів: дедуктивних, індуктивних і гіпотетичних (див. Гіпотеза), за аналогією. Важливу роль у міркуванні виконують розумові операції: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстракція та конкретизація. Як і інші розумові процеси, міркування розвивається й удосконалюється у процесі навчання. При цьому структура міркування змінюється. Спочатку воно дуже розгорнуте, загальне, поступово окремі ланки опускаються і міркування стає більш стиснутим.

Міцність засвоєння знань – один із принципів навчання. Результатом міцного засвоєння знань є утворення у студентів стійких структур знань, що відбивають об'єктивну реальність; студенти вміють актуалізувати та використовувати одержані знання. Перевантаження пам'яті різними теоретичними та практичними знаннями та тривалі вправи з їхнього запам'ятовування не завжди призводять до міцних знань. Опора тут робиться переважно на механічне запам'ятовування, без глибокого усвідомлення внутрішніх закономірностей і логічної послідовності в системі засвоєваних знань – це одна з причин формалізму в навчанні. Запам'ятовування і відтворення залежать не тільки від об'єктивних зв'язків матеріалу, але і від ставлення особисто до нього. На це ставлення впливають, зокрема, зацікавленість студента та значення, яке має для нього досліджуваний матеріал. Хоча у певних умовах випадкове запам'ятовування може виявитися більш продуктивним, ніж довільне. Навчальний процес повинен бути організований так, щоб у студентів виникла потреба довгостроково зберігати засвоєвані знання, сформовані вміння та навички, а також прийоми їхнього застосування на практиці. Основою міцних знань є їх систематичність, послідовність та необхідність.

Мислення – активний процес відображення суб'єктом навколишнього світу, здатність цілеспрямовано, опосередковано й узагальнено пізнавати істотні зв'язки, відношення між предметами та явищами; створювати нові ідеї, прогнозувати події та дії. Вихідний рівень пізнання – безпосереднє почуттєве відображення у формі відчуття, сприйняття, представлення та ін. Стосовно них мислення виступає як якісно інша форма відображення, вищий рівень пізнання. У процесі мислення людина виходить за межі почуттєвого пізнання, тобто здатності пізнавати такі об'єкти, властивості та відносини, які не дані безпосередньо у відчутті та сприйнятті. Мислення з'являється у зв'язку з виникненням потреби у пізнанні та перетворенні тих чи інших умов життя людей, в міру

того, як у ході їхньої попередньої активності з'являються труднощі, протиріччя, несподіванки й ін. Переборення подібних труднощів складає мету мислення. Мотиви мислення нерозривно пов'язані з емоціями, що виступають у ролі регуляторів розумової діяльності. Джерело мислення – проблемна ситуація. Мислення починається з аналізу проблемної ситуації і формулювання її у вигляді задачі. Тим самим вимальовується майбутнє рішення задачі. У цьому сенсі мислення являє собою прогнозування відносно розглянутого явища. Мислення людини здійснюється у формах: поняття, судження та умовиводу. У реальному мисленні істотну роль можуть відігравати не тільки сутність, але й образи, психіка людини, її інтуїція та ін.

Моделювання. 1) Метод дослідження об'єктів за допомогою моделей-аналогів визначеного фрагмента природної чи соціальної реальності; 2) побудова та вивчення моделей реально існуючих предметів і явищ та абсолютно нових об'єктів.

Модуль – логічно завершена частина навчального матеріалу, яка обов'язково передбачає контроль знань та умінь студентів. Основу для формування модулів складає робоча програма дисципліни. Число модулів залежить як від особливостей самого предмета, так і від частоти контролю навчання. Модульне навчання пов'язане з рейтинговою системою контролю. Чим важливіше модуль, тим більше число рейтингових балів йому присвоюється. Модуль містить пізнавальну й навчально-професійну частини. Перша формує теоретичні знання, друга – професійні уміння та навички на основі здобутих знань. Співвідношення теоретичної та практичної частин модуля повинно бути оптимальним, що вимагає професіоналізму і високої педагогічної майстерності викладача. Модульний контроль звичайно проводиться 3-4 рази у семестр і враховується під час заліку чи екзамену з курсу.

Мотив (лат. moveo – рухаю) – усвідомлене чи неусвідомлене спонукання до діяльності. Властивість, яку набуває у конкретній ситуації матеріальний чи ідеальний предмет (об'єкт), на який спрямована діяльність і заради якого вона здійснюється.

Мотиви (франц. motif, від лат. moveo – рухаю) – спрямовуючі чинники діяльності, які складаються під впливом умов життя суб'єкта і визначають спрямованість його активності. У ролі мотивів можуть виступати потреби та інтереси, зацікавлення та емоції, установки та ідеали. Мотиви навчальної діяльності мають специфічний характер. Навчальна діяльність спрямована на оволодіння узагальненими способами дій у сфері адаптованих до змісту освіти наукових понять. Вона повинна спонукатися адекватними мотивами. Ними можуть бути лише мотиви, безпосередньо пов'язані з її змістом, тобто мотиви набуття узагальнених способів дій, мотиви самовдосконалювання.

Н

Навичка – дія, яка виконується під час здійснення визначеної діяльності, яка завдяки багаторазовим повторенням стає автоматичною та виконується без контролю свідомості. Навичка - дія, у складі якої окремі

операції стали автоматизованими в результаті вправ. Будь-яка діяльність людини завжди здійснюється свідомо. Але окремі операції, що входять до її складу, в результаті тренування перестають мати потребу у свідомому контролі. Свідомість у такому випадку спрямовано лише на загальне керівництво діяльністю. При виникненні яких-небудь труднощів у здійсненні операцій свідомість знову починає контролювати їх.

Навчальна дисципліна у вищому навчальному закладі – педагогічно адаптована система понять про явища, закономірності, закони, теорії, методи у будь-якій галузі діяльності (чи сукупності різних галузей діяльності). При цьому у ній визначено необхідний рівень сформованості встановленої сукупності знань, умінь і навичок учнів.

Навчальна діяльність – розглядається як специфічний вид діяльності і може бути визначена як діяльність щодо оволодіння узагальненими способами дії, саморозвитку спеціально поставлених викладачем навчальних задач. Вона спрямована на самого студента, як її суб'єкта – удосконалювання, розвиток, формування його як особистості завдяки усвідомленому, цілеспрямованому засвоєнню ним соціокультурного досвіду у різних видах і формах суспільно корисної, пізнавальної, теоретичної і практичної діяльності. Навчальна діяльність не тотожна засвоєнню, хоча вона є її основним змістом. У той же час через те, що навчальна діяльність спрямована на зміну самого суб'єкта (студента); засвоєння опосередковує суб'єктні зміни як в інтелектуальному, так і в особистісному плані, що також входить у предмет навчальної діяльності. Діяльність студента спрямована на засвоєння глибоких системних знань, відпрацьовування узагальнених способів дій та їх адекватне і творче застосування у різноманітних ситуаціях. Це один з основних видів діяльності людини, спрямованих на засвоєння теоретичних знань у процесі вирішення навчальних задач. Систематичне здійснення навчальної діяльності сприяє інтенсивному розвитку у її суб'єктів теоретичної свідомості та мислення, основними компонентами якого є змістовні абстракції, узагальнення, аналіз, планування та рефлексія. Відзначаються три основні характеристики навчальної діяльності, що відрізняють її від інших форм навчання. 1) Вона спеціально спрямована на оволодіння навчальним матеріалом та вирішення навчальних задач. 2) У ній засвоюються загальні способи дій і наукові поняття (у порівнянні з життєвими, засвоєваними до і поза навчанням). 3) Загальні способи дії випереджають вирішення задач. 4) Навчальна діяльність веде до змін у самому суб'єкті, що є основною її характеристикою. 5) Веде до змін психічних властивостей і поведіння студента залежно від результатів своїх власних дій. У структурі навчальної діяльності виділяється потреба, задача, мотиви, дії й операції. До складу навчальних дій входять наступні. Прийняття студентами чи самостійна постановка ними навчальної задачі; перетворення умов навчальної задачі з метою виявлення деякого загального відношення досліджуваного предмета чи явища; моделювання виділеного відношення. Перетворення моделі цього відношення для вивчення його властивостей у «чистому вигляді»; побудова системи окремих задач, розв'язуваних

загальним способом; контроль щодо виконання своїх дій; оцінка засвоєння загального способу як результату вирішення навчальної задачі. Засвоєння теоретичних знань у формі навчальної дії відбувається при спрямуванні думки студентів за принципом «від загального – до часткового». У той час, як засвоєння емпіричних знань при ілюстративно-пояснювальному методі навчання відбувається при спрямуванні думки «від часткового до загального». Продуктом навчальної діяльності є структуроване й актуалізоване знання, яке покладене в основу уміння вирішувати задачі у різних галузях науки та практики. Продуктом також є внутрішні психічні реакції діяльності у мотиваційному та ціннісному планах. Продукт навчальної діяльності входить основною, органічною частиною до індивідуального досвіду. Від його структурної організації, системності, глибини та міцності багато в чому залежить подальша діяльність людини, зокрема, успішність її професійної діяльності та спілкування. В студентські роки навчальна діяльність набуває власне дослідницького характеру й може бути названа навчально-пізнавальною діяльністю.

Навчальна книга – інформаційна модель визначеної педагогічної системи та одночасно автономний засіб навчання, покликаний брати участь у керівництві навчальним процесом. Основна вимога до навчальної книги – гарантія адекватного засвоєння знань її читачем для досягнення поставленої мети навчання. Для іншої книги, покликаної бути лише джерелом знань, така гарантія не обов'язкова, тому що обсяг і ступінь їхнього засвоєння підготовленим читачем тут не регламентується у часі. Навчальна книга - модель, що відбиває етапи майбутнього реального навчального процесу; модель педагогічної системи, де педагогічний процес завжди здійснюється у межах конкретної системи керівництва з боку викладача; інформаційна модель педагогічної системи, що представлена у виді деякого опису інформації. Навчальні книги завжди адресовані студентам, що мотивовані до навчання і бажають вчитися. Одержали поширення такі види навчальних книг: інструкція – офіційне чи інформаційне виробничо-практичне видання правил регулювання навчальної, виробничої та суспільної діяльності й / чи послуг; текст лекції – навчальне видання з викладом матеріалу відповідних розділів окремого предмета; конспект лекцій – навчальне видання стислого викладу курсу лекцій чи окремих розділів навчального предмета; курс лекцій – навчальне видання повного викладу тем предмета, передбачених навчальною програмою; методичні рекомендації (методичні вказівки) – навчальне /виробничо-практичне видання пояснень до окремих тем, розділів чи питань навчальної дисципліни; наочне приладдя – видання, зміст якого представлено переважно наочними засобами; посібник – видання на допомогу практичній діяльності при оволодінні навчальним предметом. Практикум – навчальне видання з практичними завданнями і вправами для сприяння засвоєнню знань, умінь та навичок. Практичне видання – роз'яснення визначених тем, розділів чи питань навчальної дисципліни, виду практичної діяльності, методики виконання окремих завдань, конкретних видів робіт і заходів. Практичний посібник – виробничо-

практичне видання, адресоване практичним працівникам для поповнення знань, умінь і навичок при виконанні якої-небудь роботи, операції, процесу. Самовчитель – видання, розраховане на самостійне оволодіння якими-небудь виробничо-практичними навичками. Підручник – навчальне видання, що відповідає навчальній програмі й офіційно затверджене. У ньому систематично викладаються основи знань у визначеній галузі на рівні сучасних досягнень науки та культури. Це основний вид навчальної літератури. Для кожного ступеня освіти та виду навчальних закладів, а також для самоосвіти створюються підручники, що відповідають цілям і задачам навчання, виховання та розвитку визначених вікових і соціальних груп. Теорія підручника розвивається на стику педагогіки, психології, базових (спеціальних) наук і мистецтв, книгознавства і покликана встановити закономірності і правила створення посібника оптимальної форми для зафіксованого соціальним замовленням обсягу змісту освіти, що підлягає засвоєнню відповідно до навчальної програми. Основним критерієм оцінки підручника є його відповідність базисному навчальному плану, а також державному освітньому стандарту. Навчально-методичний посібник – навчальне видання за методикою викладання предмета (розділу, частини предмета) чи методикою виховання. Навчальний наочний посібник – навчальне образотворче видання матеріалів на допомогу навчанню чи вихованню. Навчальний посібник – у сучасній педагогічній класифікації це всі матеріальні засоби навчання, використовувані у навчально-виховному процесі і призначені для розширення, поглиблення і кращого засвоєння знань, передбачених навчальною програмою і викладених у підручнику. Офіційно затверджене навчальне видання, що доповнює чи частково заміняє підручник. Хрестоматія – збірник літературно-художніх, історичних та інших уривків з них, що відповідно до програми стали предметом вивчення. Усі дидактичні навчальні книги містять діагностичне поставлені навчальні цілі та дидактично оформлений текст. Під діагностичністю розуміється точне формулювання навчально-виховної мети, що передбачає вимірювання та оцінку ступеня сформованості визначених якостей чи рис особистості. Під дидактичністю розуміємо підбір адекватного цілям навчального матеріалу та його представлення у вигляді, який забезпечує його засвоєння з максимальною швидкістю при використанні визначених організаційних форм і ТЗН. Разом з тим, ряд видань, зазначених вище, які вийшли друком, «не дотягують» до дидактичних вимог, висунутих до навчальної книги. Декларативні навчальні книги – відрізняються діагностичністю поставлених цілей, але без дидактичності.

Навчальна мотивація – окремий вид мотивації, включеної до навчальної діяльності. З віком відбувається розвиток потреб і мотивів, зміна домінуючих потреб. Інтерес до педагога, до навчання (як емоційного переживання, задоволення пізнавальної потреби) – важливий компонент навчальної мотивації. Найважливішою передумовою створення інтересу до навчання є виховання широких соціальних мотивів діяльності. Розуміння її змісту, усвідомлення важливості досліджуваних процесів для власної діяльності. Необхідна умова для створення у студентів інтересу до

змісту навчання і до самої навчальної діяльності – можливість виявити в навчанні розумову самостійність та ініціативність. Чим активніше методи навчання, тим легше зацікавити студентів. Основний засіб виховання стійкого інтересу до навчання – використання таких питань і завдань, вирішення яких потребує від студентів активної пошукової діяльності. Велику роль у формуванні інтересу до навчання відіграє створення проблемної ситуації, зіткнення студентів із труднощами, які вони не можуть подолати за допомогою наявного у них запасу знань. Зіткнувшись із труднощами, вони переконуються у необхідності одержання нових знань чи застосування старих у новій ситуації. Цікава тільки та робота, яка вимагає постійної напруги. Легкий матеріал, що не вимагає розумової напруги, не викликає інтересу. Подолання труднощів у навчальній діяльності – найважливіша умова виникнення інтересу до неї. Однак труднощі навчального матеріалу і навчальної задачі призводять до підвищення інтересу тільки тоді, коли ці труднощі посилені, переборні, у протилежному випадку інтерес швидко зникає. Один із прийомів порушення у студентів пізнавального інтересу – відсторонення, тобто показ ними нового, несподіваного, важливого у звичному і повсякденному. Новизна матеріалу – найважливіша передумова виникнення інтересу до нього. Істотний фактор виникнення інтересу до навчального матеріалу – його емоційне забарвлення, живе слово педагога.

Навчальний час студента – визначається кількістю облікових одиниць часу, відведеного на оволодіння освітньо-професійною програмою підготовки. Облікові одиниці навчального часу студента: академічна година, навчальний день, тиждень, семестр, курс, рік. Академічна година – це мінімальна облікова одиниця навчального часу. Тривалість академічної години складає, як правило, 45 хвилин. Навчальний день – складова частина навчального часу студента тривалістю не більше 9 академічних годин, включаючи аудиторні і самостійні заняття. Навчальний тиждень – складова частина навчального часу студента тривалістю не більше 54 академічних годин, включаючи самостійні заняття - 1 кредит. Навчальний семестр – складова частина навчального часу студента, яка закінчується підсумковим семестровим контролем. Тривалість семестру визначається навчальним планом. Навчальний курс – завершений період навчання студента протягом навчального року. Період перебування студента на навчальному курсі включає час навчальних семестрів, підсумкового контролю та канікули. Сумарна тривалість канікул протягом навчального курсу, крім останнього курсу, складає не менше 8 тижнів. Початок і закінчення навчання студента на конкретному курсі оформляється відповідними (перевідними) наказами. Навчальний рік триває 12 місяців. Він починається, як правило, першого вересня, і для студентів складається з навчальних днів, днів проведення підсумкового контролю, екзаменаційних сесій, вихідних, святкових і канікулярних днів. Навчальні дні та їхня тривалість визначаються річним графіком навчального процесу, що розробляється на навчальний рік з урахуванням переносу робочих і вихідних днів, узгоджується і затверджується в порядку, встановленому у вузі. Навчальні

заняття проводяться за розкладом і тривають, як правило, дві академічних години з перервою (або без перерви) між ними. Розклад повинен забезпечити виконання навчального плану в повному обсязі щодо передбачених навчальних занять. Допускається в порядку, установленому вузом, вільне відвідування студентами лекційних занять (для третього і наступних курсів). Відвідування інших видів навчальних занять (крім консультацій) є обов'язковим для студентів. Забороняється відволікати студентів від навчальних занять і контрольних заходів, установлених розкладом, крім випадків, передбачених чинним законодавством.

Навчальні заняття. Основні види навчальних занять у вищих навчальних закладах: лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття, а також консультація. Лекція – основна форма занять у вузі, призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Лекції проводяться професорами і доцентами (викладачами), а також провідними вченими чи запрошеними фахівцями – досвідченими практиками. Лекції проходять у відповідно обладнаних аудиторіях для однієї чи декількох академічних груп студентів. Викладач, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру представити на кафедру розроблений ним конспект лекцій (авторський підручник, навчальний посібник), контрольні завдання для проведення контрольних заходів щодо оцінки якості засвоєння матеріалу, що передбачені навчальним планом. Викладач, який вперше претендує на читання курсу лекцій, може бути зобов'язаний завідувачем кафедри провести пробні лекції у присутності викладачів і наукових співробітників кафедри. Лектор не обмежується в питаннях трактування навчального матеріалу, формах і засобах повідомлення його студентам. Лабораторне заняття – форма навчального заняття, у ході якого студент під керівництвом викладача особисто проводить натурні чи імітаційні експерименти з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни. При цьому він набуває практичних навичок у роботі з лабораторним устаткуванням, обчислювальною технікою, вимірною апаратурою і методикою експериментальних досліджень у конкретній галузі. Лабораторні заняття проводяться в спеціально обладнаних навчальних лабораторіях з використанням устаткування, пристосованого до умов навчального процесу (лабораторні макети, установки і т.п.). В окремих випадках лабораторні заняття можуть проводитися в умовах реального професійного середовища. Кількість студентів на лабораторних заняттях не повинна перевищувати половини академічної групи. Перелік тем лабораторних занять визначається програмою навчального предмета. Лабораторне заняття включає проведення поточного контролю підготовленості студентів до виконання конкретної лабораторної роботи, виконання завдань за темою заняття, оформлення індивідуального звіту про виконану роботу та її захист. Виконання лабораторної роботи оцінюється викладачем. Підсумкова оцінка виставляється в журналі обліку виконання лабораторних робіт. Оцінки, отримані студентами за виконання лабораторних робіт, враховуються при підсумковому оцінюванні якості засвоєння навчального

матеріалу з даного предмета. Практичне заняття – форма навчального заняття, при якій викладач організує детальний розгляд окремих теоретичних положень навчального предмета і формує уміння та навички їхнього практичного застосування на основі індивідуального виконання студентом визначених викладачем завдань. Організовується, як правило, з однією академічною групою. Перелік тем практичних занять визначається програмою дисципліни. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі – тестах для виявлення ступеня оволодіння студентами необхідними теоретичними положеннями, а також наборі завдань різної складності для їхнього виконання студентами. Зазначені методичні засоби готуються викладачем, якому доручене проведення практичних занять, за узгодженням з лектором даної навчальної дисципліни. Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановку загальної навчальної проблеми та її обговорення, виконання завдань, вирішення контрольних задач, їх перевірку й оцінювання. Оцінки, отримані студентом за окремі практичні заняття, враховуються при підсумковому оцінюванні засвоєння матеріалу навчального предмета.

Семинарське заняття – форма навчального заняття для академічної групи, при якій викладач організує дискусію навколо попередньо виділених тем, до яких студенти готують тези виступів на основі самостійно виконаних завдань (рефератів). Семинарські заняття проводяться в аудиторіях чи навчальних кабінетах. Перелік тем семінарських занять визначається програмою даної навчальної дисципліни. На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені студентами реферати, їх виступи, активність участі в дискусії, уміння формулювати і відстоювати свою позицію і т.п. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття вносяться у відповідний журнал. Доцільно, щоб семінари проводив лектор даного навчального курсу, що дозволить йому, як потенційному екзаменатору, вивчити особистості своїх студентів, більш об'єктивно оцінити засвоєння ними різноманітного змісту матеріалу. Отримані студентом оцінки за окремі семінарські заняття враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчального предмета. Індивідуальне навчальне заняття проводиться з окремими студентами для підвищення рівня їхньої підготовки і розкриття індивідуальних здібностей. Індивідуальні заняття організовуються відповідно до графіка з урахуванням індивідуального навчального плану студента і можуть охоплювати частину чи повний обсяг занять за однією або декількома навчальними дисциплінами. Види індивідуальних занять, їхній обсяг, форми і методи проведення, форми контролю досягнення навчальних цілей визначаються індивідуальним навчальним планом студента.

Консультація – форма навчального заняття, у ході якої студент одержує відповідь від викладача на конкретні питання чи пояснення визначених теоретичних положень чи аспектів їхнього практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною чи проводитися для групи студентів, незалежно від того, консультиє викладач студентів з питань, пов'язаних з виконанням індивідуальних завдань, чи з

теоретичних питань навчального предмета. Вона зазвичай проводиться напередодні екзамену з відповідної навчальної дисципліни.

Навчання – спільна та цілеспрямована діяльність педагога та студентів, у ході якої здійснюється розвиток особистості, її навчання та виховання. Дидактика навчання виявляється в єдності викладання як діяльності педагога з навчанням. Тобто як діяльність осіб, що навчаються, при передачі останнім соціального досвіду у формі змісту освіти. Єдність освітня, яка виховує та розвиває функції навчання, виступає як принцип педагогічної діяльності.

Навчання вмінню визначати мету (рос. целєполаганию). Відомі загальні умови виконання студентом процедури визначення мети. У тому числі: наявність пізнавального прагнення студента; визначення ним предмета своєї мети; уміння студента визначити свій зв'язок із предметом мети; представлення ним образу передбачуваного результату своєї діяльності стосовно предмета мети; вербальне (словесне) формулювання мети; передбачення і прогнозування того, як буде досягатися мета; наявність засобів для досягнення мети; співвідношення одержуваних результатів з метою; коректування поставленої мети. Особистісне визначення мети студента належить до освітніх галузей і освітніх технологій. Постановка особистої освітньої мети в освітній галузі вимагає наступних процедур. По-перше, вибудовування особистісного ставлення студента до об'єкта (речі, поняття, процесу, явища, фундаментального освітнього об'єкту), яке виявляє й актуалізує його особистісні якості, що відносяться до об'єкта. Наприклад, інтерес до майбутньої професії після вступу до вищого навчального закладу. По-друге, встановлення особистісного змісту і (чи) образу фундаментального освітнього об'єкта, тобто позначення в об'єкті того, чим він пов'язаний, з особистістю його суб'єкта, який пізнає. По-третє, вибір типу чи відносин виду діяльності для взаємодії з об'єктом. Наприклад, прийняття як важливого для себе успішного навчання за обраним фахом. Інший тип цілей студента – визначення мети стосовно освітніх технологій.

Навчання і розвиток. Під розвитком студента розуміємо процес внутрішніх якісних змін його фізичних, психологічних і духовних сил, що забезпечують його самореалізацію. Нервова система, психіка, особистісні якості студента змінюються кількісно та якісно протягом його життя та певним чином пов'язані з навчанням. Останнім часом знайшло поширення поняття «розвиваюче навчання», засноване на ідеї Л.С. Виготського про те, що навчання повинно передбачати розвиток, спираючись не тільки на дозрілі функції дитини, але й на ті, котрі ще тільки дозрівають. Це пов'язано з уведеним ним поняттям зони актуального розвитку.

Навчання студентів – вплив на психіку та діяльність з метою озброєння їх знаннями, уміннями та навичками. Однак останні не вичерпують результатів навчання. У ході навчання на основі його змісту розвиваються різні сторони психіки студентів, формується особистість майбутнього фахівця в цілому. Навчання має безпосереднє значення для

удосконалювання наукового світогляду, моральності, розвитку інтелектуальних і професійних якостей.

Напрямок підготовки у закладі вищої освіти – група спеціальностей зі спорідненим змістом вищої освіти та професійної підготовки.

Настрій – відносно стійкий психічний стан, що характеризується наявністю загального емоційного тла, яке визначає виникнення та протікання різних переживань і значною мірою впливає на поведінку людини. Настрій визначається специфічним сполученням зовнішніх умов життєдіяльності людини та їхньою відповідністю його потребам. Залежно від того, сприяють чи перешкоджають які-небудь події задоволенню життєвих потреб, настрій може бути як позитивним, так і негативним. Однак, на відміну від ситуативно виникаючих емоцій, настрої визначаються не якою-небудь конкретною подією чи явищем, а довгостроковим сполученням зовнішніх умов, які впливають на задоволення головних життєвих потреб. У цьому полягає відносна стабільність настрою, а також його помірна інтенсивність. Настрій позначається, безумовно, і на результатах навчальної діяльності студента. Отже, він повинен бути предметом уваги і контролю як викладача, так і самого студента.

Неуспішність – більш низький, у порівнянні з передбаченим навчальною програмою, рівень засвоєння учнями змісту освіти. Неуспішність стоїть на перешкоді подальшого навчання. Оскільки до змісту освіти входять не лише знання, уміння та навички, але й також досвід творчої діяльності та сформованості відносин особистості, які не підлягають формальній оцінці, але мають відношення до неуспішності, - неуспішність не можна ототожнювати з незадовільними оцінками. Неуспішність являє собою явище більш широкого плану, пов'язане з істотними недоліками загальної культури та вихованості студентів.

Нормативна частина змісту навчання – обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики у змістовні модулі, із вказівкою їхнього обсягу та рівня засвоєння, а також форм державної атестації.

Нормативний термін навчання – термін навчання за денною (очною) формою, необхідний для засвоєння особою нормативної та вибіркової частин змісту навчання, установлений стандартом вищої освіти.

Нормоконтроль проекту складової частини стандартів вищої освіти – вид перевірки проекту складової частини стандартів вищої освіти на його відповідність вимогам нормативних документів, які визначають розробку, побудову, оформлення і виклад його змісту.

О

Область (галузь) освіти – це група напрямів підготовки, споріднених за ознаками спільності галузей знань, що є фундаментом вищої освіти та професійної підготовки.

Об'єкт діяльності – процеси, явища, чи матеріальні об'єкти, на які спрямована діяльність фахівця. *Узагальнений об'єкт діяльності фахівця з*

вищою освітою – розвинута природна чи штучна система. Характерні етапи цього розвитку визначають цикл взаємодії фахівця і системи.

Онтогенез (від грец. *on*, род. падіж *ontos* – суще і *genesis* – народження, походження) – процес розвитку індивідуального організму від його зародження до смерті. Багато в чому повторює історію виду. У переднатальному періоді свого життя людина повторює біологічний, а в дитинстві – соціокультурний шлях людства. Не будучи зовсім незалежним від філогенезу, онтогенез у той же час являє собою дещо інший процес. У процесі індивідуального розвитку етапи дозрівання, соціалізації, самоздійснення й ін. тісно пов'язані між собою. Більш того, численні складові онтогенезу взаємозалежні, взаємно регулюють один одного. Сучасна наука все більше схиляється до того, що, по-перше, розвиток – це діалектична єдність прогресивних і регресивних перетворень. По-друге, людина в процесі свого індивідуального розвитку (утім, як і у процесі філогенезу) не стає ні гірше, слабкіше та ін., ні краще, досконаліше та ін. – вона стає принципово іншою. По-третє, результатом онтогенезу є усе зростаюча індивідуалізація кожної людини. І, нарешті, розвиток відбувається протягом усього життя людини, починаючи з переднатального періоду і до останнього дня.

Освіта – процес педагогічно організованої соціалізації, здійснюваної в інтересах особистості і суспільства. В освіті поєднуються навчання та виховання, які забезпечують культурну наступність поколінь і готовність людини до виконання соціальних і професійних ролей. Навчання і виховання – сторони єдиного процесу освіти. Навчання в освіті припускає засвоєння знань, умінь і навичок, що дозволяють тому, хто навчає, і тому, хто навчається, говорити однією мовою об'єктивних значень елементів культури. Виховання припускає засвоєння моральних цінностей і норм суспільної поведінки. Але таке засвоєння неможливе без навчання. У той же час, розуміння освіти як становлення, саморух особистості й індивіда сформувалося ще у ХІХ ст. у двох державах Європи, а саме у Росії та Німеччині, що досягли найбільших успіхів у справі освіти. Гегель першим, і як філософ, і як педагог, проаналізував освіту інакше, ніж систему суспільних інститутів, що виконують соціальне замовлення. Він показав, що спосіб пізнання органічної єдності у природі, суспільстві та мисленні є одночасно способом формування самого суб'єкта, що пізнає, іншими словами – освіта індивіда. Така принципово відкрита для майбутнього освіта вимагає особливої логіки пізнання, що народжується тільки в акті взаємодії об'єкта пізнання та суб'єкта. Так улаштоване освоєння світу, яке формується та розвивається особистістю, включеною в процеси навчання та виховання, і є дійсна освіта індивіда.

Освіта як процес – припускає, по-перше, розмежування двох його сторін: навчання та на учення. По-друге, з боку навчання освітній процес представляє собою завжди єдність навчання і виховання. По-третє, сам процес навчання включає з позиції студента засвоєння знань, практичних дій, виконання навчальних дослідницько-перетворюючих, пізнавальних

задач, а також особистісні та комунікативні тренінги, що сприяють його всебічному розвитку.

Освіта як результат, може розглядатися в двох планах. Перший – сформований образ того результату, який має бути отриманий конкретною освітньою системою, і образ, зафіксований у формі освітнього стандарту. Другий план існування результату освіти – це сама людина, що пройшла навчання у визначеній освітній системі. Її досвід, як сукупність сформованих інтелектуальних, особистісних, поведінкових якостей, знань та умінь дозволяє їй адекватно діяти на цій основі у будь-якій ситуації. Результатом освіти в цьому плані є освіченість, яка може бути загальною і професійно-змістовною. Так, школа формує загальну освіченість випускника. Випускник же будь-якого вузу на цій основі характеризується професійною фаховою освітою. Широка та системна освіта, яка робить людину освіченою, закладає основу почуття власної гідності, впевненості та конкурентноздатності у мінливих умовах життя.

Освіта як система – включає різні елементи і зв'язки між ними: необхідно існуючі окремі підсистеми, керування, організацію, кадри та ін. Ця система характеризується метою, змістом, структурованими навчальними програмами та планами, у яких враховуються попередні рівні освіти та прогнозуються наступні. Системною складовою освіти є її мета, тобто відповідь на питання, якого людина вимагає й очікує у суспільства на даному етапі його історичного розвитку. Освіта як система містить у собі ряд понять педагогічної системи і як система може розглядатися у трьох вимірах, у якості яких виступають наступні. Соціальний масштаб розгляду, тобто освіта у світі, окремій країні, регіоні та ін. Тут же розглядається система державної, приватної, суспільної, світської, клерикальної освіти. Ступінь освіти – на даний час, дошкільний, шкільний з його внутрішньою градацією на початкову, неповну середню і повну середню школу; вища з різними рівнями: бакалаврат і магістратура; аспірантура і докторантура; установи підвищення кваліфікації. Профіль освіти - загальна, професійна (гуманітарна, природничо наукова, математична та ін.) і додаткова.

Освітні рівні вищої освіти – характеристика вищої освіти на основі ознак ступеня сформованості інтелектуальних властивостей особистості, достатніх для одержання кваліфікації, що відповідають визначеному освітньо-кваліфікаційному рівню. Освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти (нині, молодший спеціаліст, спеціаліст, бакалавр і магістр) – характеристика вищої освіти на основі ознак ступеня сформованості знань, умінь і навичок особистості, що забезпечують її здатність виконувати завдання, обов'язки професійної діяльності визначеної складності. У найближчому майбутньому: бакалавр, магістр та доктор філософії (наук). Рівні професійної діяльності – характеристика професійної діяльності відповідно до ознак оволодіння особистістю визначеною сукупністю знань, умінь і навичок. У нашій країні в сфері праці розрізняють наступні рівні професійної діяльності. Стереотипний рівень (рівень користування) – знання призначення об'єкта і його основних (характерних) особливостей; уміння використовувати налагоджену систему (об'єкт діяльності) при

виконанні визначених задач. Операторський рівень - знання принципу (основних особливостей) пристрою та принципу дії системи на структурно-функціональному рівні; уміння готувати (налагоджувати) систему й експлуатувати її при виконанні визначених задач діяльності. Експлуатаційний рівень – знання методів аналізу функціонування системи, пошуку й усунення ушкоджень; уміння при виконанні визначених задач діяльності тестувати та аналізувати роботу системи з метою виявлення й усунення ушкоджень. Технологічний рівень – «знання-уміння» методів синтезу і технологій розробки систем і способів їхнього моделювання; уміння при виконанні визначених задач діяльності здійснювати розробку систем, що відповідають заданим характеристикам (властивостям). Дослідницький рівень – знання методики дослідження систем і методів оцінки ефективності їхнього застосування при вирішенні конкретних задач; уміння проводити дослідження систем з метою перевірки їх відповідності заданим властивостям, уміння вибирати з багатьох систему, яка дозволяє найбільш ефективно вирішувати задачі діяльності. Молодший спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти, особа, яка на основі повної загальної середньої освіти одержала неповну вищу освіту: спеціальні знання й уміння, достатні для здійснення виробничих функцій визначеного рівня професійної діяльності, передбачених для первинних посад у конкретному виді виробничої й економічної діяльності. Особа, яка має базову загальну середню освіту, може одночасно навчатися за освітньо-професійною програмою підготовки молодшого спеціаліста й одержувати повну загальну середню освіту. Бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти, особа, яка на основі повної загальної середньої освіти одержала базову вищу освіту. А також функціональні і спеціальні знання й уміння щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання задач і обов'язків (робіт) визначеного рівня професійної діяльності, передбачених для первинних посад у визначеному виді виробничої й економічної діяльності. Підготовка за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра може також проводитися на основі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста. Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти, особа, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра одержала повну вищу освіту, спеціальні знання й уміння, достатні для виконання професійних задач і обов'язків (робіт) інноваційного характеру визначеного рівня професійної діяльності, передбачених для первинних посад у визначеному виді виробничої й економічної діяльності. Перелік напрямків, за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою відповідно до різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, зразки документів про одержання освіти та визначеної кваліфікації і порядок їх отримання затверджує Кабінет Міністрів України. Напрямок підготовки поєднує декілька споріднених спеціальностей. Програми підготовки бакалаврів кожного напрямку мають загальну нормативну частину. Діючим є перелік напрямків і спеціальностей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 1997 р. за № 507. Спеціальність – це категорія, яка характеризує у сфері освіти спрямованість і зміст навчання при підготовці

випускника. Визначається відповідно до об'єкта майбутньої діяльності і функції фахівця і відбиває, насамперед, вид його діяльності та сферу застосування праці. У сфері праці характеризує спрямованість і специфіку роботи у межах професії (зміст задач професійної діяльності, які відповідають кваліфікації). Кваліфікація – здатність особистості виконувати задачі й обов'язки відповідної роботи (кваліфікація вимагає визначеного освітньо-кваліфікаційного рівня і визначається через назву професії).

Освітній веб-сайт. Сайт навчального закладу у мережі Інтернет – новий засіб навчання, педагогічні основи створення і застосування якого встановлені поки що лише загальною. Вважається, що основою розробки освітнього сайту є цілісна педагогічна концепція навчального закладу, а не тільки одна її частина чи напрямок, наприклад, інформаційні технології. Педагогічна концепція навчального закладу (школи, вузу) і її основні структурні елементи визначають базову структуру сайту і знаходять своє відображення на його титульній сторінці. Головні принципи конструювання освітнього сайту – його адресність, інтерактивність і продуктивність у відношенні передбачуваних відвідувачів – учасників процесів, які організовуються навчальним закладом за допомогою сайту.

Освітній процес – педагогічно обґрунтована, послідовна, безупинна зміна станів суб'єктів навчання у спеціально організованому середовищі з метою досягнення ними освітніх результатів. Під освітніми результатами розуміються зовнішні та внутрішні продукти діяльності учасників освітнього процесу (студентів, викладачів, адміністрації, батьків і т.п.). Зовнішні освітні продукти можуть бути виражені у формі вирішених задач, рефератів, продуктів колективної праці. Внутрішні – це особистісні збільшення знань, умінь і навичок, засвоєні способи дій і розвинуті здібності особистості. Освітні результати спрямовані на особистісне зростання студентів з метою забезпечення їхньої ефективної життєдіяльності у соціумі.

Освітня діагностика – це процес визначення результатів освітньої діяльності студентів і педагога з метою виявлення, аналізу, оцінювання і коректування навчання. Містить у собі контроль, перевірку, облік, оцінювання, накопичення статистичних даних, їхній аналіз і рефлексію, виявлення динаміки освітніх змін і особистісного зростання студента, перевизначення цілей, уточнення освітніх програм, коректування ходу навчання та прогнозування подальшого розвитку подій. Основою для оцінювання є результати перевірки. Оцінка має різні способи вираження – усні судження педагога, письмові та якісні характеристики та систематизовані за визначеними параметрами аналітичні дані. Оцінка найчастіше завершується оцінкою – умовною позначкою успішності у вигляді числа, букви, кодових сигналів. Функції оцінки: мотиваційна, діагностична, виховна й інформаційна. Оцінці підлягає у першу чергу рівень досягнення студентом освітніх стандартів. Оцінюванню підлягають також ті напрямки та результати діяльності студентів, що визначені в робочій програмі педагога та в індивідуальних освітніх програмах. Оцінка

– частина освітнього процесу, у якому студент є рівноправним суб'єктом. Одна з задач педагога – навчання навичкам самооцінки. З цією метою він кожен раз виділяє і пояснює критерії оцінки, вчить своїх учнів формулювати ці критерії залежно від поставлених цілей і особливостей освітнього продукту. Оцінювання необхідно відрізнити від оцінки. Оцінювання – це процес, діяльність чи дія по оцінюванню; оцінка – результат цього процесу. Традиційною є чотирьохбальна система оцінок, що збереглася у вузах: володіє повною мірою (відмінно); володіє досить (добре); володіє недостатньо (задовільно); не володіє (незадовільно). Очевидно, що дана шкала не дає уявлень про повноту і різноманітність освітніх результатів. Тому її розширюють, уводячи до балів додатково знаки «+» та «-», причому, у вузах вже починають використовувати 12-бальну шкалу оцінки.

Освітня ситуація – це ситуація освітньої напруги, що виникає спонтанно чи спеціально завдяки педагогу, яка вимагає свого розв'язання через спільну діяльність всіх її учасників. Її метою є породження студентами освітнього результату (ідей, проблем, гіпотез, версій, схем, дослідів, текстів) у ході спеціально організованої навчальної діяльності. Цикл освітньої ситуації містить у собі: мотивацію діяльності, проблематизацію, особисте вирішення проблеми учасниками ситуації, демонстрацію освітніх продуктів, їхнє зіставлення один з одним і з культурно-історичними аналогами, рефлексію результатів. Початку освітньої ситуації відповідає штучно створена чи природним образом виникла освітня напруженість. У явному вигляді вона створюється через спеціально використовувані екстремальні педагогічні технології. Окремі моменти занять, для яких характерна освітня напруженість, можуть бути такими. Цілеспрямоване виникнення проблеми чи питання, непередбачене протиріччя, невідповідність отриманих результатів очікуванню, утруднення в вирішенні задачі чи при виконанні завдання. Також порушення звичних норм освітньої діяльності, уведення суперечливих культурно-історичних аналогів, різноманіття позицій щодо розглянутого питання та ін. Найбільш «сильною» є та освітня ситуація, у яку включений у ролі учня і сам педагог. Тобто виникла проблема є для нього не навчальною, а реальною, котру йому необхідно вирішувати разом зі студентами. Результати такого навчання виявляються найбільш продуктивними. Невідомість педагогові остаточної істини допомагає йому не тільки вибудувати освітню ситуацію, але й просувати власну освіту у напрямку більш повного оволодіння предметом. Методи пізнання, які педагог демонструє на уроці стосовно самого себе відіграють колосальну навчальну роль для учнів і переймаються ними.

Освітньо-професійна програма (ОПП) – складова частина галузевого стандарту вищої освіти. Визначає нормативний термін і нормативну частину змісту навчання на відповідність напрямку відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня. Встановлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освіти і професійної підготовки випускника. ОПП – державний нормативний документ, який визначає нормативний зміст навчання, встановлює вимоги до змісту, обсягу, рівня освіти та

професійної підготовки фахівців відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня за визначеними напрямками. Використовується при: розробці і корегуванні відповідних структурно-логічних схем підготовки фахівців, навчальних планів і програм навчальних дисциплін; розробці способів діагностики рівня освітньо-професійної підготовки фахівця; визначенні змісту навчання як бази для оволодіння спеціальністю чи кваліфікацією; визначенні змісту навчання в системі післядипломної освіти.

Особистісний підхід – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самостійного суспільного суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії.

Особистість – людина як учасник історично-еволюційного процесу, що виступає носієм соціальних ролей і володіє можливістю вибору життєвого шляху, у ході якого нею здійснюється перетворення природи, суспільства та себе самої. Розвиток особистості забезпечується діяльністю, керованою системою мотивів. Дієво-опосередкований тип взаємин, які складаються у людини з референтною групою (чи особою), є визначальним чинником розвитку особистості. У загальному вигляді розвиток особистості може бути представленим як процес і результат входження людини у нове соціальне середовище й інтеграції у ньому.

Освіченість – індивідуальні показники швидкості та якості засвоєння людиною знань, умінь і навичок у процесі навчання. Навченість людини є одним з основних показників її готовності до навчання, до засвоєння знань чи стихійно цілеспрямоване в умовах якої-небудь освітньої системи. В основі навченості – рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уяви, пам'яті, мислення, уваги та мови), мотиваційно-вольової та емоційної сфер особистості, а також розвиток похідних від них компонентів навчальної діяльності. Навченість визначається не тільки рівнем розвитку активного пізнання (тим, що суб'єкт може пізнати та засвоїти самостійно), але й рівнем «рецептивного» пізнання, тобто тим, що суб'єкт може пізнати та засвоїти за допомогою іншої людини, яка володіє відповідними знаннями й умінями. Тому навченість як здатність до навчання та засвоєння відрізняється від здатності до самостійного пізнання, яка робить значний вплив на розвиток навченості. Навченість співвідноситься з поняттям «навченості» як сукупності всіх характеристик психічного розвитку, що суть результат попереднього навчання. У такому трактуванні навченість співвідноситься з рівнем актуального розвитку, а навченість – із зоною найближчого розвитку. Навченість – це сприйнятливність студента до засвоєння нових знань і нових способів їхнього добування, а також готовність до переходу на нові рівні розумового розвитку.

Оригінальна поведінка (поведінка що відхиляється) – поведінка, яка виявляється у стійкому порушенні соціальних норм. Поведінка, яка відхиляється, виражається не тільки у зовнішній поведінковій стороні, але, насамперед, у змінах ціннісних орієнтацій та уявлень. Тобто, у деформації системи внутрішньої регуляції поведінки особистості. Таким чином, при характеристиці поведінки, яка відхиляється, доцільно виділяти так звані докриміногенний рівень, коли відхилення виявляються у формах, які не

представляють великої суспільної небезпеки (дрібні провини, порушення правил гуртожитку та поведінки та ін.), та криміногенний рівень, коли індивід стає суб'єктом злочинів, які представляють серйозну суспільну небезпеку. У протиправній поведінці найбільш часто зустрічаються відхилення агресивної орієнтації, які виявляються у діях, спрямованих проти особистості (образи, хуліганство, бійки, побої, тяжкі злочини – зґвалтування, вбивства) та ін., а також відхилення корисливої спрямованості, пов'язані з прагненням до кримінального збагачення (крадіжки, розкрадання і т.п.). При цьому оцінити відступи від вимог норм моралі складніше. Неповнолітні підлітки та юнаки, які здійснили аморальні (з погляду дорослих) вчинки, найчастіше не можуть їх визнати такими в силу особливості свого віку. Тому до них не можна підходити з такими ж критеріями, як і до дорослих. Зазвичай важкі підлітки та юнаки однаково позитивно оцінюють сміливість, щедрість, героїзм, нехтують боягузством, жадібністю, зрадництвом і т.п. Разом з тим, ці норми можуть носити груповий характер і поширюватися лише на найближче оточення. Основні зусилля виховно-профілактичної діяльності повинні бути спрямовані на ліквідацію несприятливих умов виховання неповнолітніх та негативні впливи з боку найближчого оточення. Виділяються такі основні фактори антисоціального поведіння: індивідуальний – діючий на рівні психологічних передумов поведінки, що відхиляється, який утруднює соціальну адаптацію індивіда; психолого-педагогічний – виявляється в дефектах шкільного та сімейного виховання; соціально-психологічний – розкриваючи й несприятливі особливості взаємодії неповнолітніх зі своїм найближчим оточенням (родина, вулиця, учнівський колектив та ін.); особистісний – виявляється у активно-вибірчому ставленні неповнолітнього до середовища спілкування, до норм та цінностей свого оточення, до педагогічних впливів, а у ціннісних орієнтаціях - у здатності до саморегуляції; соціальний – визначається соціокультурними та соціально-економічними умовами існування суспільства.

Орієнтована основа дії – система уявлень людини про мету, план і спосіб здійснення дії.

Основні тенденції сучасної освіти, виділені А.О. Вербицьким. Перша тенденція – усвідомлення кожного рівня освіти як органічної складової частини системи безперервної народної освіти. Припускає вирішення проблеми наступності не тільки між школою та вузом, але й між вузом та майбутньою виробничою діяльністю студентів. Друга тенденція – індустріалізація навчання, тобто його комп'ютеризація та супроводжуюча її технологізація, яка дозволяє дієво підсилити інтелектуальну діяльність сучасного суспільства. Третя тенденція – перехід від переважно інформаційних форм до активних форм і методів навчання з включенням елементів проблемності, наукового пошуку, широкого використання резервів самостійної роботи студентів. Четверта тенденція співвідноситься з пошуком психолого-дидактичних умов переходу від жорстко регламентованих контролюючих та алгоритмізованих способів організації навчально-виховного процесу та керування цим процесом до розвиваючого та ігрового. Це припускає

стимуляцію, розвиток, організацію творчої, самостійної діяльності осіб, які навчаються. П'ята та шоста тенденції відносяться до організації взаємодії студента та викладача і фіксують необхідність організації навчання як колективної, спільної діяльності, де акцент переноситься з навчальної діяльності викладача на діяльність студента.

Осудження – вид негативної санкції, що виражається в осуді (як правило, публічному) вчинків чи явищ, які у такий спосіб визнаються морально неприпустимими. Способи вираження осудження різні – від мімічної реакції та вербальної (словесної) оцінки до обурення. Надмірне осудження може стати джерелом несправедливості, фактором обмеження достоїнства людини. У виховній практиці зловживання осудженням, висловлення осудження за вчинок, мотиви й обставини якого не цілком зрозумілі, може призвести до руйнування виховної взаємодії та придушення особистості студента. Тим часом, відомі моральні заповіді прощення образ та стримування від осуду спонукають до жалю й поваги до людини, яка вчинила погано.

Оцінка – констатація цінності (значимості) якого-небудь об'єкта. Висловлення, яке виражає ціннісне відношення до об'єкта: відношення позитивне (схвалення, перевага і т.п.) чи негативне (осуд, неприйняття і т.п.).

Оцінка якості роботи викладача. Нормативною основою для оцінювання якості роботи викладача є кваліфікаційні вимоги до посад професорсько-викладацького складу, а також інші нормативні акти, які регламентують якість праці та рівень оплати викладачів вузів. Оцінювання якості роботи викладача здійснюється:

- при підведенні підсумків виконання ним індивідуального плану (двічі на рік);
- при обранні викладача за конкурсом на черговий термін, який передує висновку трудового договору;
- при встановленні невідповідності займаної посади, при достроковому розриві контракту з ініціативи ректора.

Основним документом, який відбиває результати оцінювання роботи викладача, є висновок кафедри, складений за результатами обговорення письмового звіту викладача на засіданні кафедри, та підписаний завідувачем кафедри. У ньому оцінюються досягнення у навчальній та навчально-виховній роботі. Навчально-методична робота (підготовка та видання підручників, навчальних посібників, методичних вказівок і т.п., доповіді на методичних конференціях). Підвищення науково-педагогічної кваліфікації. Науково-дослідна робота. Організаційно-управлінська та громадська робота. У результаті обговорення роботи викладача кафедра приймає рішення: про результати виконання викладачем індивідуального плану роботи за минулий навчальний рік, про його професійну компетентність, про його ставлення і здібності до роботи. Якщо викладач не погоджується із рішенням кафедри, із рішенням про дострокове розірвання контракту чи трудового договору, створюється комісія для оцінювання якості його роботи.

II

Пам'ять – психофізіологічний процес, що виконує функції закріплення, збереження та наступного відтворення минулого досвіду (у вигляді образів, думок, дій та почуттів). Забезпечує нагромадження вражень про навколишній світ, є основою набуття знань, умінь і навичок та їхнього наступного використання. Збереження досвіду створює можливість для навчання людини і розвитку її психіки (сприйняття, мислення, мови та ін.). Пам'ять служить необхідною умовою єдності психічного життя людини, його особистості. Відповідно до функцій пам'яті розрізняють її основні процеси: запам'ятовування, збереження, відтворення, а також забування. Головний серед них – запам'ятовування, який визначає міцність і тривалість збереження матеріалу, повноту і точність його відтворення. Основні умови продуктивності запам'ятовування пов'язані з тим, чи протікає воно у формі мимовільного чи довільного процесу. Як правило, запам'ятовування більш ефективно, якщо пов'язане зі спеціально організованим довільним запам'ятовуванням. Запам'ятовуванню сприяє незвичайність умов появи інформації. Використання людиною набутого досвіду здійснюється за допомогою відновлення раніше засвоєних знань, умінь і навичок. Найбільш проста його форма – дізнавання, здійснюване в умовах повторного сприйняття об'єктів, що закріпилися раніше у пам'яті. Більш складна форма – відтворення таких об'єктів минулого досвіду, які у даний момент не сприймаються. Забування виявляється по-різному – від окремих помилок у пригадуванні та дізнаванні до неможливості не тільки пригадати, але й довідатися про раніш сприйняте. Забування може бути стійким, тривалим та тимчасовим. Відповідно до типу матеріалу, який запам'ятовується, виділяють вербальну (словесну), образну, рухову й емоційну пам'ять. Існують індивідуальні розходження пам'яті, які виявляються у переважному розвитку одного з видів пам'яті – вербальної, образної, емоційної чи рухової. Відповідно до переважаючого типу пам'яті інформація краще запам'ятовується та відновлюється. В середині зазначених основних типів пам'яті існують окремі підтипи (наприклад, пам'ять на обличчя, на числа і т.п.). Широко відомі індивідуальні розходження пам'яті, обумовлені способом (модальністю) сприйняття інформації: зорова, слухова та ін. Наприклад, особи з більш розвинутою зоровою пам'яттю краще запам'ятовують вербальний матеріал, який сприймається візуально (через таблицю, сторінку тексту). Ті ж, у кого краще розвинута слухова пам'ять, більш легко запам'ятовують той же текст, якщо сприймають його на слух. Пам'ять будь-якої людини індивідуальна, неповторна, тому що вона являє собою відображення унікального «малюнка» діяльності свідомості конкретної людини.

Пам'яті розвиток і шляхи її тренування. Пам'ять дитини приблизно до 4-х років є мимовільною. Якщо в дитини 1-го року враження зберігаються 1-2 тижні, то до кінця 3-х років вони можуть зберігатися до одного року. У дошкільному віці основне місце як і раніше займає мимовільна пам'ять. Поряд з образною пам'яттю у дошкільнят розвивається і словесно-логічна пам'ять. До 5-ти років у дитини

виявляються довільні процеси пам'яті, формуються початкові уміння запам'ятовувати та пригадувати. З метою підготовки дітей до школи необхідно стимулювати в них розвиток довільної логічної пам'яті, використовуючи для цього не лише практичну й ігрову діяльність, але й заняття у дитячому садку. Подальший розвиток пам'яті відбувається в процесі навчання та виховання у школі. При цьому необхідно враховувати, що у молодших школярів установка на запам'ятовування звичайно домінує над установкою на розуміння, тому що розуміння є для них більш важким, ніж запам'ятовування. Мимовільну логічну пам'ять успішно розвивають у результаті систематичного виконання учнями навчальних, пізнавальних задач. Її удосконалювання безпосередньо пов'язане з розвитком у школярів мислення, з формуванням у них аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, порівняння, класифікації та ін. Довільна логічна пам'ять розвивається в результаті виконання мнемічних задач, а її удосконалювання пов'язане з оволодінням способами мислення, які вивчались, як прийоми запам'ятовування і відтворення. Розвиток мислення, будучи безпосередньою умовою розвитку мимовільної пам'яті, служить разом з тим необхідною передумовою розвитку довільної пам'яті. Таким чином, основний шлях розвитку мимовільної і довільної логічної пам'яті (у конкретній та відверненій її формі), полягає у формуванні в учнів процесів розуміння, мислення, спеціально спрямованих пізнавальних дій, доведення їх до узагальнених умінь і навичок та застосування як прийомів запам'ятовування та відтворення. З метою раціонального використання мимовільної та довільної пам'яті у засвоєнні учнями і студентами знань та створення умов для успішного розвитку пам'яті необхідно досягати розуміння ними суті засвоюваного явища, допомагати розібратися у навчальному матеріалі, що допоможе запам'ятати його. Виховання пам'яті необхідно пов'язувати з вихованням усіх сторін особистості школярів і студентів. З вихованням мотивів навчання, почуття боргу і відповідальності, звичок до вольових зусиль і т.п.

Патріотизм (грец. *patris* – батьківщина) – соціально-політичний і моральний принцип, який виражає почуття любові до батьківщини, турботу про її інтереси та готовність до захисту від ворогів. Патріотизм виявляється у почутті гордості за досягнення рідної країни, у гіркоті за її невдачі, у повазі до історичного минулого свого народу, у дбайливому ставленні до народної пам'яті, національно-культурних традицій. Почуття патріотизму, яке виражається, насамперед, у любові до рідних місць, до так званої малої батьківщини, звичному укладові життя, відомо вже із давнини. З розвитком держави патріотизм наповнився політичним змістом, пов'язаним з вимогою стійкості та мужності у війнах, у відстоюванні інтересів батьківщини. З етико-гуманістичної точки зору значення патріотизму обумовлене тим, що він є однією з форм супідрядності особистих і суспільних інтересів, єднання людини та батьківщини. Патріотичні почуття й ідеї тільки тоді піднімають людину та народ, коли сполучені з повагою до інших народів і сприяють зміні

психології національної винятковості й недовіри в бік взаєморозуміння в міжнаціональних і міждержавних відносинах.

Педагогіка (від грец. *paidagogike te'achne*, майстерність, від *país*, род. падіж від *paídos* – дитя, дитина, і *ago* – веду) – галузь науки, яка розкриває сутність, закономірності освіти, роль освітніх процесів у розвитку особистості, яка розробляє шляхи та способи підвищення їхньої результативності. Зміст педагогіки, представлення про її статус та основні категорії змінювалося з розвитком гуманітарних і природничих наук. Розвиваючись як наука про виховання дітей (звідси назва), педагогіка в процесі еволюції шкільної справи, масової загальноосвітньої школи та систем загальної та професійної освіти розширювала свою сферу. Педагогіка сьогодні охоплює проблематику, пов'язану не тільки з дитинством та юністю, але й з іншими віковими періодами життя людини, а також з різноманітними формами організації навчальної, виховної й освітньої діяльності. Оскільки серед теоретиків немає єдиної думки ні щодо повного набору категорій педагогіки, ні щодо їхнього визначення, зазвичай зосереджуються на таких основних для педагогіки поняттях як освіта, виховання, навчання, розвиток і соціалізація. Інші категорії зазвичай розглядаються у галузях педагогіки, наприклад, «навчально-виховний процес» у теорії виховання, «зміст освіти» у дидактиці. Це говорить не про меншу їхню значимість, а про ступінь їхньої спільності для всієї педагогічної науки. Педагогіка вивчає освіту з погляду виявлення її структури та закономірностей, а також розвитку її суб'єктів, цілей, змісту, методів, засобів, форм, результатів, взаємозалежних у безупинному контексті суспільного й індивідуально-особистісного розвитку. Розробляючи найбільш ефективні моделі освітнього процесу, а також способи їхньої практичної реалізації, педагогіка виступає і як наука описово-пояснювальна, і як нормативно-конструктивна. Педагогіка розглядає можливості освіти як ефективної, яка забезпечує реалізацію соціально значущих цілей формотворчого впливу на людину. Осмислення ролі та місця освіти у житті суспільства ставить трактування освіти в пряму залежність від природи людини, пізнання, суспільства. Широкий філолофсько-антропологічний погляд на освіту, який йде від К.Д. Ушинського, переживає своє друге народження. Педагогіка як соціальна наука природно входить у систему гуманітарного знання, оскільки безпосередньо звернена до людини. Але настільки ж правильно стверджувати, що педагогіка є частиною суспільствознавства, оскільки вивчає людину у суспільстві та групах однолітків, а також людину у спілкуванні з людьми, що насамперед спеціально займаються вихованням (батьки, вихователі, вчителі та ін.). У більш широкому плані до предмета педагогіки відноситься і процес соціалізації, який розглядають також соціологія та психологія. Безпосередньо пов'язана педагогіка з психологією і особливо з педагогічною психологією. У загальних інтересах педагогічних досліджень вона зосереджується саме і, насамперед, на їхньому інструментальному боці. Значення для педагогіки має й етика, логіка, анатомія, фізіологія й інші галузі наукового знання.

Педагогіка вищої школи – галузь педагогічної науки, яка вивчає теоретичні і практичні проблеми розвитку особистості студентів і їхньої професійної підготовки у вузі. Предметом педагогіки вищої школи є освітній процес у вищій школі. У рамках педагогіки вищої школи розробляються: теорія навчально-пізнавальної діяльності (іноді називають дидактикою вищої школи); психологія вивчення та розвитку активної розумової діяльності; теорія інформаційних компонентів навчального процесу; загальна методика навчальної та наукової праці; наукова організація та керування навчальним процесом; теорія та методика розвитку та використання технічних засобів навчання (ТЗН); історія вищої освіти та педагогіки вищої школи. У дослідженнях зі своєї проблематики педагогіка вищої школи використовує широке коло загальнонаукових методів. Вона відіграє істотну роль при визначенні змісту вищої освіти, що знаходить відображення у державних стандартах вищої освіти, у навчальних планах і програмах, а також у формуванні змістовної моделі підготовки фахівця. Розробка змісту освіти і моделювання майбутньої діяльності випускника вищої школи вимагають ретельного аналізу спадкоємних зв'язків загальноосвітньої школи, вузу і післядипломного підвищення кваліфікації. Істотним моментом у цьому зв'язку є пошук педагогікою вищої школи можливих шляхів індивідуалізації навчання, диференціації підготовки різних категорій студентів у рамках єдиного освітнього процесу. Актуальною задачею є також дослідження закордонного досвіду діяльності вищої школи. Педагогіка вищої школи покликана забезпечувати реалізацію в навчальному процесі вузів основних принципів вищої освіти: фундаментальність, спеціалізацію, безперервність навчання, високий загальнонауковий і культурний рівень студентів, їх свідому суспільну позицію.

Педагогічна антропологія – напрямок у педагогіці, який виник у Західній Європі після Другої Світової війни. Найбільший розвиток одержала спочатку в Німеччині, що було обумовлено пошуком виходу з кризи системи соціальних і виховних цінностей та необхідністю відповідного осмислення нових педагогічних реалій. Больнов Отто Фрідріх (народився 14.03.1903 у місті Штеттин, нині Щецин, Польща, нім. філософ і педагог), один з родоначальників педагогічної антропології, визначав педагогічну антропологію як особливий спосіб розгляду педагогіки, а не як спеціальну науку. Згідно з Больновим, зміст діяльності вихователя полягає у «проникненні», «тлумаченні», «роз'ясненні» виникаючого у власній практиці досвіду. Така позиція характеризується, як «герменевтика педагогічного досвіду» (див. Герменевтика). Больнов розглядав педагогіку як прикладну філософську науку, у центрі уваги якої постає питання про сутність людини. Основними формами, у яких виражає себе педагогічна атмосфера, є для Больнова «довіра» та «безпека», які виникають на основі відносин любові, надії, подяки й ін. Головну задачу педагогіки він бачив у розкритті і розвитку особистих якостей людини, у «опорі зовнішнім впливам», протидії «масовості». Під впливом Больнова у Німеччині сформувалася т.зв. Тюбінгенська школа. Концепція Больнова одержала підтримку та розвиток спочатку у Японії,

потім у Франції й Англії. Філософське підґрунття у розумінні людини педагогічна антропологія знайшла у філософській антропології. Вперше поняття «педагогічна антропологія» було вжито у 1867 році К.Д. Ушинським у якості особливої точки зору для розгляду людського виховання. Згідно з Ушинським, педагогіка підтримується тільки такими науками, які націлені на пізнання людини.

Педагогічна взаємодія – процес, що відбувається між педагогом і його студентами у ході навчально-виховної роботи та спрямований на розвиток їхньої особистості. Взаємодія – філософська категорія, що відбиває загальний сутнісний зв'язок всього живого. У педагогічній науці педагогічна взаємодія виступає і як одне з ключових понять, і як науковий принцип. Вона являє собою процес розвитку сприятливого становлення особистості вихованця та особистості педагога при неодмінній керівній ролі авторитетного вихователя. Взаємодія цих сторін присутня у всіх видах діяльності: у пізнанні, грі, праці, спілкуванні; її вплив проникає у «ядро» особистісних відносин учасників; вона будить у вихованців готовність бути, за словами В.О. Сухомлинського. Педагогічна взаємодія – складний процес, який складається з багатьох чинників, найбільші з яких – дидактична, виховна та соціально-педагогічна взаємодія. У ньому, в умовах різних видів життєдіяльності дітей та юнацтва на конкретних етапах їхнього вікового розвитку, виявляються закономірності виховного процесу на індивідуальному й іншому рівнях. Педагогічна взаємодія обумовлена й навчально-виховною діяльністю, цілями навчання і виховання. У її основі лежить співробітництво, що є початком соціального життя людей. Взаємозалежна діяльність людей соціальна за своєю сутністю. Вимоги дорослих діти і юнацтво сприймають не завжди як необхідні. Тому педагогічна взаємодія у школі і вузі має потребу у спеціальній організації. Адже вона відіграє найважливішу роль у людському спілкуванні, у т.ч. у відносинах ділових, партнерських, при дотриманні етикету, при прояві милосердя і т.п. Взаємодія стає педагогічною, коли дорослий (батько, педагог) виступає як наставник. Для дорослого участь у педагогічній взаємодії пов'язана з моральними труднощами, тому що у відносинах з дітьми та юнацтвом присутня спокуса скористатися своєю віковою чи професійною перевагою та звести спілкування з ними до авторитарного впливу. Професія педагога іноді сприймається як авторитарна, оскільки в ній уже закладена турбота, опіка, наставництво, прагнення передати свій досвід. Існує дуже нечітка грань, за якою починається моралізування, менторство, насильство над особистістю. Частий приклад із практики вузів звертання до студента на «ти», що, по суті, є не тільки порушенням встановлених у вітчизняній вищій школі правил і етичних норм спілкування, але і демонстрацією переваги викладача. У студентів часто настає зворотна реакція – вони намагаються дистанціюватися від такого вихователя, чинять опір, відкрито чи сховано. Досвідчені, талановиті педагоги мають педагогічне чуття і такт, передбачають можливі ускладнення у педагогічній взаємодії. Крім того, технологічним прийомом педагогічної взаємодії варто вчитися. Педагогічна взаємодія удосконалюється і розвивається в міру ускладнення

духовного спілкування й зростання соціальних та інтелектуальних потреб його учасників. Результат педагогічної взаємодії відповідає меті виховання та навчання – розвитку особистості.

Педагогічна діагностика – сукупність прийомів контролю й оцінки, спрямованих на вирішення задач оптимізації навчального процесу, диференціації студентів, а також удосконалювання навчальних програм і методів педагогічного впливу. Педагогічна діагностика – невід’ємний компонент педагогічної діяльності, тому що здійснення процесів навчання та виховання припускає оцінювання, аналіз та облік результатів цих процесів. Методи педагогічної діагностики емпірично склалися в ході педагогічної практики. Традиційні методи – опитування, контрольні роботи, іспити – потребували від студентів відтворення раніш відомого матеріалу (як правило, у вигляді його фрагментів) чи вирішення визначених задач відповідно до попередньо відомих зразків. Студентами при цьому виконувалася діяльність, яка носила репродуктивний характер і визначався зміст засвоєного матеріалу. З другої половини ХІХ ст., у зв’язку з тим, що шкільне навчання набуло масового характеру, треба було удосконалити методи оцінки, стали розроблятися методи психодіагностики. Більшість психологічних тестів або спеціально створювалися для школи, або швидко адаптувалися для застосування в умовах педагогічного процесу. Головний метод психологічної діагностики – тести і контрольні завдання, використовувані переважно для оцінки рівня оволодіння учнями навчальним матеріалом. Нині центральне місце серед подібних методик належить так званим тестам успішності (тестам досягнень), спеціально створеним саме для оцінки засвоєних знань. Прикладом у вищій школі можуть служити комплексні контрольні роботи (ККР) з фундаментальних і теоретичних предметів і комплексні контрольні завдання (ККЗ) з предметів за обраною спеціальністю. Використання методів педагогічної діагностики в педагогічній практиці сприяє здійсненню швидкої та компактної оцінки різних параметрів засвоєння знань і психічного розвитку учнів.

Педагогічна діяльність – являє собою виховуючий та навчальний вплив викладача на учня, спрямований на його особистісний, інтелектуальний розвиток, який одночасно виступає як основа його саморозвитку та самовдосконалювання. Цей вид діяльності виник в історії цивілізації з появою культури, коли задача створення, збереження та передачі підростаючим поколінням зразків (еталонів) виробничих умінь і норм соціального поведіння виступила в якості однієї з вирішальних для суспільного розвитку. Педагогічна діяльність має ті ж характеристики, що і будь-який інший вид людської діяльності. Це насамперед цілеспрямованість, вмотивованість і предметність. Специфічною характеристикою педагогічної діяльності є її продуктивність. Розрізняють п’ять рівнів продуктивності педагогічної діяльності. Перший – (мінімальний) репродуктивний; педагог вміє переказати іншим те, що знає сам – вважається непродуктивним. Другий – (низький) адаптивний; педагог вміє пристосувати своє повідомлення до особливостей аудиторії – вважається малопродуктивним. Третій – (середній) локально

моделюючий; педагог володіє стратегіями навчання студентів знанням, умінням і навичкам з окремих розділів курсу (тобто формулювати педагогічну мету, усвідомлювати результат і відбирати систему та послідовність включення студентів до навчально-пізнавальної діяльності) – вважається середньо продуктивним. Четвертий – (високий) системно моделюючого знання студентів; педагог володіє стратегіями формування системи знань, умінь і навичок студентів, з предмету в цілому – вважається продуктивним. П'ятий – (вищий) системно моделююча діяльність і поведження студентів; педагог володіє стратегіями перетворення свого предмета в засіб формування особистості студента, його потреб у самовихованні, самоосвіті, саморозвитку – вважається високопродуктивним. Предметом педагогічної діяльності є організація навчальної діяльності осіб, які навчаються, спрямованої на засвоєння ними предметного соціокультурного досвіду як основи й умови розвитку. Засобами педагогічної діяльності є наукові (теоретичні й емпіричні) знання, за допомогою і на основі яких формується тезаурус студентів. У якості «носіїв» знань виступають тексти підручників чи їх представлення, які відтворюються студентом при організованому педагогом спостереженні (на лабораторних, практичних заняттях і т.п.) за освоєваними фактами, закономірностями та властивостями предметної дійсності. Допоміжними є технічні, комп'ютерні, графічні та інші засоби. Способами передачі соціально-культурного досвіду педагогічної діяльності є: пояснення, показ (ілюстрація), спільна робота з студентами з вирішення навчальних задач, безпосередня практика студентів (лабораторна, польова робота) та тренінги. Продуктом педагогічної діяльності є сформований індивідуальний досвід студента у всій сукупності його аксіологічних, морально-етичних, емоційно-знаннєвих, предметних та оцінних складових. Продукт педагогічної діяльності оцінюється на іспитах, заліках, за критеріями вирішення задач, виконання навчально-контрольних дій. Результатом педагогічної діяльності, як виконання її основної мети є особистісний, інтелектуальний розвиток студента, удосконалювання, становлення його як особистості, як суб'єкта навчальної діяльності. Результат діагностується зіставленням якостей студента на початку навчання і після його завершення у всіх планах розвитку людини.

Педагогічна освіта – система підготовки фахівців загальної (дошкільної, початкової, базової та середньої) освіти. З 1997 року в Україні уведена спеціальність «Педагогіка вищої школи», яка своєю метою переслідує підготовку педагогів-магістрів для вузів. До працівників цієї категорії належать викладачі загальноосвітніх предметів професійних навчальних закладів, педагогічний персонал установ додаткової освіти дітей та молоді, соціальні педагоги й ін. У повсякденному слововживанні поняття «Педагогічна освіта» буває більш широким, іноді ним позначається професійна підготовка всіх осіб, причетних до освіти та виховання підростаючого покоління (наприклад, говорять про педагогічну освіту батьків). В міру диференціації педагогічної діяльності самостійними галузями стали дефектологічна й інженерно-педагогічна

освіта. Педагогічна освіта – складова частина системи освіти, одна з ключових ланок, яка визначає рівень і перспективи її розвитку. Специфіка педагогічної освіти визначається підвищеними соціальними вимогами до професійної діяльності та до особистості педагога як суб'єкта педагогічного спілкування та навчально-виховного процесу. Тому педагогічна освіта покликана вирішувати два комплекси взаємозалежних задач. По-перше, сприяти соціальному розвитку особистості майбутнього педагога, його фундаментальній та загальнокультурній підготовці, моральній та цивільній зрілості, які роблять його по праву наставником підростаючих поколінь. По-друге, сприяти професійному становленню та спеціалізації в обраній галузі педагогічної діяльності. Розвиток особистості педагога – мета, основа й умова його ефективної професійної освіти. Реалізація задач професійної підготовки також сприяє і розвитку особистості педагога. Особистісно-орієнтована концепція, нині покладена в основу відновлення педагогічної освіти, спирається на культурно-історичний підхід до процесів онтогенезу та філогенезу людини. На відміну від попередніх формул педагогічної освіти («знай, свій предмет і викладай його ясно», «знай методику викладання та користуйся нею неухильно»), ця концепція пов'язана з орієнтацією на ідею саморозвитку особистості і забезпечення майбутнього педагога відповідними педагогічними методами та засобами. Вивчення предметів стає не самоціллю, а лише засобом розвитку учнів. В установах педагогічної освіти виявляється протиріччя між оволодінням студентом навчальною діяльністю та формуванням його власної педагогічної позиції. Вирішення даного протиріччя можливе за рахунок індивідуального спілкування, конструювання навчальних форм, у яких пов'язуються в одне ціле як освітній процес, так і його осмислення та дослідницька робота. Майбутній педагог під час навчання у вузі проходить стадії «того, якого навчають», «учня» та «вчителя». Викладацька діяльність у майбутніх педагогів також змінюється: від «транслятора» знань та педагогічних технологій через роботу майстра, який організовує спільну діяльність з метою формування у студентів педагогічних здібностей, до позиції «консультанта», який спільно проектує їх власну педагогічну діяльність. Важлива складова частина педагогічної освіти – створення моделі педагога розвиваючої школи, побудованої через визначення його когнітивних і особистісних характеристик (як вимог до фахівця). Зміна цілей підготовки педагогів від орієнтації на знання предмета до створення умов для розвитку особистості учня спричинило за собою відновлення змісту педагогічної освіти. Передбачено три обов'язкових блоки (загальнокультурний, психолого-педагогічний та предметний), кожен з яких сприяє розвитку особистості студента. Предмети *загальнокультурного блоку* сприяють формуванню світогляду, визначенню особистісних і професійних цілей. У процесі засвоєння *психолого-педагогічного блоку* студент усвідомлює себе суб'єктом професійної діяльності й опановує способи самовизначення й аналізу свого професійного досвіду. *Предметний блок* покликаний розкрити особливості повсякденної практичної педагогічної діяльності (наприклад, викладання навчального предмета). Усі блоки пронизані

різноманітними, змістовними зв'язками, завдяки чому виділяються деякі стрижневі проблеми, аналіз яких також входить у зміст педагогічної освіти.

Педагогічна психологія – галузь психології, яка вивчає закономірності розвитку людини в умовах навчання та виховання. Вона тісно пов'язана з педагогікою, дитячою та диференціальною психологією, психофізіологією. У структуру педагогічної психології входять: психологія виховання, психологія навчання, психологія викладача. Предмет психології виховання – розвиток особистості в умовах цілеспрямованої організації діяльності дитини, дитячого колективу. Вона спрямована також на вивчення мотиваційної сфери особистості учня і студента, її спрямованості, ціннісних орієнтацій, моральних установок і т.п.; розходжень у самосвідомості дітей, що виховуються в різних умовах; структури дитячих, юнацьких і студентських колективів та їх роль у формуванні особистості. Предмет психології навчання – розвиток пізнавальної діяльності за умов систематичного навчання. Таким чином, у ній розкривається психологічна сутність навчального процесу. Дослідження у цій галузі спрямовані на виявлення взаємозв'язків зовнішніх і внутрішніх факторів, які обумовлюють розходження пізнавальної діяльності в умовах різних дидактичних систем; співвідношення мотиваційного й інтелектуального планів навчання; можливості керування планами навчання і розвитку дитини; психолого-педагогічних критеріїв ефективності навчання. Предмет психології вчителя – психологічні аспекти формування професійної педагогічної діяльності, а також ті особливості особистості, які сприяють чи перешкоджають успішності цієї діяльності. Серед найважливіших задач цього розділу педагогічної психології – визначення творчого потенціалу педагога та можливостей подолання ним педагогічних стереотипів; вивчення емоційної стійкості педагога; виявлення позитивних особливостей індивідуального стилю спілкування педагога та його учнів. Результати психолого-педагогічних досліджень використовуються при конструюванні змісту та методів освіти, створенні навчальних посібників, розробці засобів діагностики та корекції психічного розвитку учнів і студентів.

Педагогічна технологія (від грец. *techne* – мистецтво, майстерність, уміння і *logos* – наука) – не зводиться до досліджень у сфері використання технічних засобів навчання чи комп'ютерів. Це дослідження з метою виявлення принципів та розробки прийомів оптимізації освітнього процесу шляхом аналізу факторів, які підвищують освітню ефективність, а також шляхом конструювання та застосування прийомів і матеріалів, за допомогою оцінки застосовуваних методів. Сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання та виховання, які дозволяють успішно реалізовувати поставлені освітні цілі. Педагогічна технологія припускає відповідне наукове проектування, при якому поставлені цілі задаються цілком однозначно, і зберігається можливість об'єктивних поетапних вимірів та підсумкової оцінки досягнутих результатів. Педагогічна технологія – відносно нове поняття для

педагогічної науки. У 60-70-х роках ХХ ст. воно ще асоціювалося з методиками застосування технічних засобів навчання (ТЗН). У будь-якій педагогічній системі педагогічна технологія – поняття, взаємодіюче з дидактичною задачею. Дидактична задача виражає мету навчання та виховання, шляхи та засоби їхнього досягнення. При цьому в структурі дидактичної задачі визначені особистісні якості учнів і студентів, які підлягають перетворенню, виступають як цілі навчання та виховання у конкретних умовах і входять до змісту освіти. Педагогічна технологія складається з розпоряджень про способи діяльності (дидактичних процесів), умов, у яких діяльність повинна втілюватися (організаційних форм навчання) та засобів здійснення цієї діяльності (цілеспрямованої підготовки педагога до занять і наявність відповідних ТЗН). З дидактичної точки зору проектування педагогічної технології – це розробка прикладних методик, які описують реалізацію педагогічної системи за її окремими елементами. В основі таких описів лежать теоретичні уявлення про педагогічні явища, які спираються на достовірні дослідницькі дані. У педагогічній технології найбільш складне питання про опис особистісних якостей учнів і студентів. Але коли воно вирішене, на всіх стадіях педагогічного процесу може потім використовуватися обрана концепція бажаної структури особистості. На основі діагностичного ціле утворення (целєполагання) розробляються стандарти освітні (тобто фактично – зміст навчання), навчальні програми та підручники, а також будуються дидактичні процеси, які гарантують досягнення поставлених цілей. При використанні апробованих у педагогічній технології методів змінюються вимоги щодо мистецтва та здатності педагога до імпровізації, а також точного дотримання розпоряджень педагогічної технології.

Педагогічне спілкування – сукупність засобів і методів, які забезпечують реалізацію цілей та задач виховання та навчання і визначальних характеристик взаємодії педагога й учнів. Специфічна між особистісна взаємодія педагога та вихованця (учня, студента), опосередковує засвоєння змісту освіти та становлення особистості у навчально-виховному процесі. Спілкування – невід’ємний елемент педагогічної діяльності; без нього неможливе досягнення цілей навчання та виховання. Традиційне навчання та виховання розглядалися як одnobічно спрямовані процеси, центральним механізмом яких виступала трансляція навчальної інформації від її носія – педагога до одержувача – учня або студента. Педагогічний процес, побудований на основі таких уявлень, за сучасних умов демонструє низьку ефективність. Студент як пасивний учасник цього процесу виявляється здатним лише засвоїти (по суті, запам’ятати) ту обмежену інформацію, яка надається йому у готовому вигляді. У нього не формується здатність самостійно опановувати нову інформацію, використовувати її за нестандартних умов і сполучень, знаходити нові дані на основі вже засвоєних. Одnobічно спрямований навчально-виховний процес практично не досягає основної мети освіти – становлення зрілої, самостійної та відповідальної особистості, здатної до адекватних кроків у суперечливих й мінливих умовах сучасного світу. Особистість під впливом такого авторитарного,

директивного впливу здобуває риси залежності, конформісті. У сучасній науці та практиці педагогіки все більше визнання здобуває концепція педагогічного процесу як діалогу, що передбачає взаємоспрямовану та взаємообумовлену взаємодію учасників цього процесу. У цьому плані педагогічне спілкування виступає як головний механізм досягнення основних цілей навчання і виховання. У психолого-педагогічній літературі відзначається, що спілкування сполучає три основних компоненти: взаємне сприйняття та розуміння людьми один одного (перцептивний аспект спілкування); обмін інформацією (комунікативний аспект); здійснення спільної діяльності (інтерактивний аспект). Перцептивний компонент опосередкований своєрідністю ролей учасників діалогу. У педагогічному процесі здійснюється формування особистості студентів, яке проходить ряд послідовних етапів, що передують оформленню зрілої свідомості та світогляду. На ранніх етапах цього процесу педагог володіє перевагою, тому що він є носієм особистості, яка сформувалася, а також має сформовані уявлення про цілі та механізми формування особистості вихованців. Особливості особистості педагога, його індивідуально-психологічні та професійні якості виступають важливою умовою, яка визначає характер діалогу. Адже до необхідних професійних якостей педагога відносяться вміння відрізнити й адекватно оцінювати індивідуальні особливості дітей і молоді, їхні інтереси, схильності та настрої. Лише з урахуванням цих моментів педагогічний процес може бути ефективним. Комунікативний компонент педагогічного спілкування також багато в чому обумовлений характером взаємин ролей учасників діалогу. На ранніх етапах педагогічної взаємодії дитина ще не має необхідний потенціал рівноправного учасника обміну інформацією, тому що не має достатніх для цього знань. Це, однак, не означає, що педагогічна комунікація навіть на ранніх етапах є одностороннім процесом. За сучасних умов виявляється недостатнім просте повідомлення учасникам інформації. Необхідно активізувати їхні власні зусилля щодо засвоєння знань. Особливу важливість при цьому набувають так звані активні методи навчання, які стимулюють самостійний пошук студентами необхідної інформації та її наступне використання відповідно до різноманітних умов. У міру оволодіння великим масивом даних і формування здатності оперувати ними студент стає рівноправним учасником навчального діалогу, що вносить значний внесок у комунікативний обмін. Своєрідність цілей педагогічного спілкування визначає особливості спільної діяльності педагога й студентів. Одна з цілей педагогічного процесу – повноцінне засвоєння знань і підготовка студентів до виконання суспільно значимих видів діяльності. Взаємодія учасників педагогічного спілкування здійснюється в рамках спільної діяльності по досягненню цієї мети. Педагогічне спілкування здійснюється у різноманітних формах, які залежать, головним чином, від індивідуальних якостей педагога та його уявлення про власну роль у цьому процесі. У психолого-педагогічній літературі ця проблема розглядається, як правило, у зв'язку зі стилем педагогічної діяльності (див. Стиль педагогічної діяльності).

Педагогічне проектування – це попередня розробка основного задуму та деталей майбутньої діяльності студентів і педагогів. Полягає у тому, щоб створювати можливі варіанти майбутньої діяльності та прогнозувати її результати. Є функцією будь-якого педагога, не менш значимою, ніж організаторська, гностична (пошук змісту, методів і засобів взаємодії із студентами) чи комунікативна. Об'єктами педагогічного проектування можуть бути: педагогічні системи, педагогічний процес і педагогічні ситуації. Педагогічний процес для викладача є головним об'єктом проектування. Він являє собою об'єднання в єдине ціле тих компонентів (факторів), які сприяють розвитку студентів і педагогів у їхній безпосередній взаємодії. Педагогічна ситуація як об'єкт проектування завжди існує в рамках якого-небудь педагогічного процесу, а через нього – у рамках визначеної підсистеми. Педагогічна ситуація – складова частина педагогічного процесу, що характеризує його стан у визначений час і у визначеному просторі. Ситуації завжди конкретні, вони створюються чи виникають у процесі проведення уроку, іспиту, екскурсії та, як правило, вирішуються відразу. Проектування педагогічних ситуацій входить у проектування самого процесу. Значення ситуацій величезне, власне, через них і відбувається педагогічний процес. Тоді виявляється, що ця одиниця (ситуація) концентрує у собі всі достоїнства та недоліки як педагогічного процесу, так і педагогічної системи в цілому. Структура педагогічної ситуації зовні проста. До неї входять два суб'єкти діяльності (педагог і студент) та способи їхньої взаємодії. Але ця простота оманлива. Взаємодія учасників педагогічної ситуації будується як реалізація їх складного внутрішнього світу, їхньої вихованості та навченості. Педагогічні ситуації можуть виникати стихійно чи попередньо проектуватися. Але і ті, що виникають стихійно, вирішуються продумано, чи спираючись на набутий педагогом досвід, чи з попереднім проектуванням виходу з них. Педагогічна ж технологія – це послідовний і безупинний рух взаємозалежних між собою компонентів, етапів, станів педагогічного процесу та дій його учасників. Процес розробки конкретної педагогічної технології можна також назвати діяльністю педагогічного проектування. Він буде містити у собі такі кроки. Вибір змісту навчання, передбаченого навчальним планом і навчальними програмами. Вибір пріоритетних цілей, на які повинен бути орієнтованим викладач: які професійні й особисті якості будуть сформовані в студентів у процесі викладання спроектованого навчального предмета. Вибір виду технології, орієнтованої на сукупність цілей чи на одну пріоритетну мету. Розробку власне технології навчання. Проектування технології навчання припускає проектування змісту навчального предмета, форм організації навчально-виховного процесу, вибір методів і засобів навчання.

Педагогічні і науково-педагогічні працівники. Посади працівників цієї категорії можуть займати особи з повною вищою освітою, які пройшли спеціальну педагогічну підготовку. *Основні посади педагогічних працівників вузів першого та другого рівнів акредитації:* викладач, старший викладач, голова предметної (циклової) комісії, завідувач відділенням, заступник директора, директор. *Основні посади науково-*

педагогічних працівників вузів третього та четвертого рівнів акредитації: асистент, викладач, старший викладач, директор бібліотеки, науковець бібліотеки, доцент, професор, завідувач кафедрою, декан, проректор і ректор. На посаду науково-педагогічних працівників проводяться вибори за конкурсом, як правило, осіб, які мають наукові ступені чи вчені звання, а також випускників магістратури, аспірантури та докторантури. Статутом вузу можуть бути встановлені додаткові вимоги до осіб, які приймаються на посади науково-педагогічних працівників. Педагогічні працівники призначаються на посаду керівником вузу та кожні п'ять років проходять атестацію. За результатами атестації визначається відповідність працівників займаній посаді, присвоюються категорії та вчені звання. Позитивне рішення атестаційної комісії може бути основою для підвищення на посаді, а негативне – підставою для звільнення педагогічного працівника з посади в порядку, встановленому законодавством. *Права педагогічних і науково педагогічних працівників*. Відповідно до законодавства вони мають право на захист професійної честі та гідності, вільний вибір методів і засобів навчання в межах затверджених навчальних планів, проведення наукової роботи у вузах усіх рівнів акредитації, індивідуальну педагогічну діяльність (консультування, репетиторство). Окрім того, мають право на участь у суспільному самоврядуванні, участь у об'єднаннях громадян, забезпечення житлом, одержання пільгових кредитів для індивідуального та кооперативного житлового будівництва, одержання службового житла та державних стипендій. Педагогічні та науково-педагогічні працівники мають й інші права, передбачені Законами України та статутом вузу. *Обов'язки науково-педагогічних працівників*. Постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію, забезпечувати високий науково-теоретичний та методичний рівень викладання предметів у повному обсязі освітньої програми за відповідним напрямком. А також дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати честь осіб, які навчаються у вузах, прищеплювати їм любов до України, виховувати у дусі українського патріотизму та поваги до Конституції України; дотримуватися законів України, Статуту та правил внутрішнього розпорядку вузу.

Педагогічні здібності викладача – у найбільш повному, узагальненому вигляді представлені В.А. Крутецьким, який і дав їм відповідні загальні визначення. У найзагальнішому вигляді – це потенційні, найчастіше приховані якості людини, які сприяють її успішній діяльності у тій чи іншій галузі. Як правило, виявляються в момент їхньої потреби. ***Дидактичні здібності*** – це здатність передавати студентам навчальний матеріал, роблячи його доступним для студентів, підносити їм матеріал чи проблему зрозуміло, викликаючи інтерес до предмета, збуджуючи в них активну та самостійну думку. Педагог з дидактичними здібностями вміє у разі потреби відповідним чином реконструювати, адаптувати навчальний матеріал. Важко зробити складне – простим, незрозуміле, неясне – зрозумілим. Професійна майстерність, як ми її розуміємо, включає здатність не просто дохідливо підносити знання,

популярно й зрозуміло викладати матеріал, але й здатність організувати самостійну роботу студентів, самостійне одержання знань, розумно і тонко «диригувати» їх пізнавальною активністю, направляти її у потрібному напрямку. *Академічні здібності* – здатність до відповідної галузі наук (до математики, фізики, біології, літератури і т.д.). Здатний педагог знає предмет не тільки в обсязі навчального курсу, а значно ширше й глибше, постійно стежить за відкриттями у своїй науковій галузі, абсолютно вільно володіє матеріалом, виявляє до нього великий інтерес, веде хоча б скромну дослідницьку роботу. *Перцептивні здібності* – здатності проникати у внутрішній світ свого студента, психологічна спостережливість, пов'язана з тонким розумінням його особистості та тимчасових психічних станів. Здатний викладач за незначними ознаками, невеликими зовнішніми проявами відчуває найменші зміни у внутрішньому стані студента. *Мовні здібності* – здатності ясно та чітко виражати свої думки й почуття за допомогою мови, а також міміки й пантоміми. Мова здатного педагога на занятті завжди звернена до студентів. Чи повідомляє він новий матеріал, чи коментує відповідь студента, чи виражає схвалення чи осудження, мова його завжди відрізняється внутрішньою силою, переконаністю, зацікавленістю у тім, про що він говорить. Вираження думки ясне, просте й зрозуміле. *Організаторські здібності*. Це, по-перше, здатності організувати студентський колектив, згуртовувати його, надихнути на вирішення важливих задач і, по-друге, здатності правильно організовувати свою власну роботу. Організація власної роботи припускає вміння правильно планувати та самому контролювати її. У досвідчених педагогів виробляється своєрідне почуття часу – вміння правильно розподіляти роботу у часі, вкладатися у намічений термін. *Авторитарні здібності* – здатності безпосереднього емоційно-вольового впливу на студентів та вміння на цій основі здобувати у них авторитет (хоча, звичайно, авторитет створюється не тільки на цій основі, а, наприклад, і на основі прекрасного знання предмета, чуйності та такту викладача і т.д.). Також від почуття відповідальності за навчання та виховання студентів, від переконаності педагога у тім, що він правий, від вміння передати цю переконаність своїм вихованцям. *Комунікативні здібності* – здатності до спілкування з юнацтвом, вміння знайти правильний підхід до студентів, встановити з ними доцільні, з педагогічної точки зору, взаємини, наявність педагогічного такту. *Педагогічна уява* (чи прогностичні здібності) – це спеціальна здатність, яка виражається у передбаченні наслідків своїх дій, у виховному проектуванні особистості студентів, пов'язаному з уявленням про те, що з його студента вийде у майбутньому, в умінні прогнозувати розвиток тих чи інших якостей вихованця. Здатність до розподілу уваги одночасно між декількома видами діяльності має особливе значення для роботи педагога. Здатний, досвідчений педагог уважно стежить за змістом і формою викладу матеріалу, за розгортанням своєї думки чи думки студента. У той же час він тримає у полі уваги всіх студентів, чуйно реагує на ознаки стомлення, неувважності, нерозуміння, зауважує усі випадки порушення дисципліни і, нарешті, стежить за власним поведінням

(позою, мімікою та пантомімою, ходою). Як видно з наведених визначень педагогічних здібностей, вони у своєму змісті, по-перше, включають багато особистісних якостей та, по-друге, розкриваються через визначені дії та педагогічні уміння.

Педагогічні уміння – являють собою сукупність дій педагога, які, насамперед, співвідносяться з функціями педагогічної діяльності. Вони значною мірою виявляють індивідуально-психологічні особливості викладача та засвідчують його предметно-професійну компетенцію. У власне дидактичному плані вони, у цілому, зводяться до трьох основних видів умінь. Уміння переносити відомі педагогу знання, варіанти рішення, прийоми навчання та виховання на умови нової педагогічної ситуації. Уміння знаходити для кожної педагогічної ситуації нове рішення. Уміння створювати нові елементи педагогічних знань та ідей, конструювати нові композиції педагогічних знань та ідей, нарешті, конструювати нові прийоми для вирішення конкретної педагогічної ситуації. У найбільш повній мірі уміння педагога представлені А.К. Марковою. Це наступні основні групи умінь. Перша група – уміння бачити у педагогічній ситуації проблему й оформити її у вигляді педагогічних задач; при постановці педагогічної задачі орієнтуватися на студента, як на активного співучасника навчально-виховного процесу, що розвивається та має власні мотиви і цілі. Вивчати і перетворювати педагогічну ситуацію; конкретизувати педагогічні задачі (поетапні й оперативні); приймати оптимальні педагогічні рішення в умовах невизначеності; гнучко перебудовувати педагогічні цілі та задачі у міру зміни педагогічної ситуації. Передбачати близькі та віддалені результати вирішення педагогічних задач. Друга група включає три самостійні підгрупи. Уміння, які відповідають на питання «чому вчити»: працювати зі змістом навчального матеріалу (поінформованість у нових концепціях і технологіях навчання), виділяти ключові ідеї навчального предмета, обновляти навчальний предмет (за рахунок використання понять, термінів і дискусій у відповідній області науки). Інтерпретувати інформацію, яка друкується у газетах і журналах. Формувати у студентів загальнонавчальні та спеціальні уміння та навички, встановлювати між предметні зв'язки. Уміння, які вивчають стан окремих психічних функцій (пам'яті, мислення, уваги, мови й ін.) та цілісних характеристик видів діяльності (навчальної, трудової), навченості та вихованості студентів. Вивчають їхні реальні навчальні можливості, які дозволяють розрізняти успішність та особистісні якості учнів. Виявляють не тільки наявний рівень, але й зону їхнього найближчого розвитку, умови переходу з одного рівня на інший, передбачають можливі та враховують типові труднощі у навчальному процесі; дозволяють виходити з мотивації самих студентів при плануванні й організації навчально-виховного процесу. Проектувати та формувати відсутні в них рівні діяльності. Уміння педагога розширювати поле для самоорганізації студентів, працювати як зі слабкими, так і з обдарованими, пропонуючи для них індивідуальні програми. Уміння, які відповідають на питання «як учити»; відбирати та застосовувати сполучення прийомів і форм навчання та виховання, враховувати витрати сил і часу студентів і

педагога. Порівнювати й узагальнювати педагогічні ситуації та комбінувати їх, застосовувати диференційований та індивідуальний підходи до студентів, організувати їхню самостійну навчальну діяльність; знаходити кілька способів вирішення однієї педагогічної задачі та ін. Ще одну групу складають уміння використовувати психолого-педагогічні знання та поінформованість про сучасний стан психології та педагогіки, передового педагогічного досвіду. Хронометрувати, фіксувати, реєструвати процес і результати своєї праці; співвідносити труднощі студентів з недоліками у своїй роботі. Бачити сильні й слабкі сторони своєї праці, оцінювати свій індивідуальний стиль, аналізувати й узагальнювати свій досвід, співвідносити його з досвідом інших викладачів; будувати плани розвитку своєї педагогічної діяльності. Четверта група умінь – це прийоми постановки широкого спектра комунікативних задач. Головні з цих умінь – створення умов психологічної безпеки та реалізації внутрішніх резервів партнера по спілкуванню. П'ята група умінь – це прийоми, що сприяють досягненню високих рівнів спілкування. До них відносяться уміння зрозуміти позицію іншого, виявити цікавість до його особистості; інтерпретувати та «читати» його внутрішній стан за нюансами поведіння, володіти засобами невербального спілкування (міміка, жести). Здатність прийняти точку зору свого студента («децентрація» педагога). Створити обстановку довіри, терпимості до іншої людини. Володіти засобами, які підсилюють вплив (прийоми риторики); переважно використовувати організуючі впливи у порівнянні з оцінюючими й особливо дисциплінуючими. Використовувати демократичний стиль керівництва. Володіти різними ролями як засобом попередження конфліктів у спілкуванні (наприклад, зайняти позицію студента); бути готовим подякувати студентові, при необхідності вибачитися перед ним; підтримувати рівне відношення до всіх студентів; відмовитися від корпоративного стереотипу «викладач завжди правий»; з гумором ставитися до окремих аспектів педагогічної ситуації, не звертати увагу на деякі негативні моменти, бути готовим до посмішки, володіти тонами та півтонами, слухати і чути студента, не перериваючи його мову та навчальні дії. Впливати на студента не прямо, а побічно, через створення умов для прояву в нього бажаної якості; не боятися зворотного зв'язку із студентами; діяти в обстановці публічного виступу, близької до театрального. Наступна група – це, насамперед, уміння утримувати стійку професійну позицію педагога, який розуміє значення своєї професії, здатного протистояти труднощам в ім'я її соціальної і загальнолюдської цінності. Реалізовувати та розвивати свої педагогічні здібності, включаючи як їх перцептивний (розуміти та вивчати іншу людину, співпереживати їй, сприймати точку зору), так і управлінський компоненти (впливати не тільки на поведіння та вчинки студента, але й на його мотиви, цілі). Керувати своїм емоційним станом, додаючи йому конструктивного, а не руйнівного характеру; сприймати позитивні можливості, свої й студентів, і тим самим сприяти зміцненню своєї позитивної Я-концепції; опановувати еталони роботи (педагогічною майстерністю); здійснювати творчий пошук. Сьома група – уміння

усвідомлювати перспективу свого професійного розвитку. Визначати особливості свого індивідуального стилю, використовуючи все позитивне зі своїх природних даних. Зміцнювати свої сильні сторони, усувати слабкі, використовувати компенсаторні ланки здібностей, бути відкритим пошукові нового, переходити від рівня майстерності до власне творчого, новаторського рівня. Восьма група поєднує уміння визначати характеристики знань учнів на початку та наприкінці навчального року. Визначати стан діяльності, умінь і навичок, видів самоконтролю та самооцінки у навчальній діяльності на початку та наприкінці навчального року. Виявляти окремі показники навченості (активність, орієнтування, кількість дозованої допомоги, необхідної даному студенту для просування), визначати причини відставання та здійснювати індивідуальний та диференційований підхід. Поетапно відпрацьовувати усі компоненти навченості та навченості; стимулювати готовність до самонавчання та безперервної освіти. Дев'ята група умінь співвідноситься з оцінюванням педагогом стану вихованості студентів; розпізнавати за поведінкою студентів, їхні моральні норми та переконання; бачити особистість студента в цілому – у взаємозв'язку того, що він говорить, думає і як поводить. Створювати умови для стимуляції слабо розвинутих рис особистості окремих студентів (наприклад, стимулювати активність одного студента, сприяти зниженню тривожності іншого, підтримати прагнення до лідерства третього). Внутрішній зв'язок понять «педагогічна спрямованість», «педагогічна централізація» та «педагогічна позиція» дозволяє говорити про їхню загальну співвіднесеність з педагогічними діями чи уміннями. В силу цього сукупність професійно-педагогічних дій завжди виявляє позиції (централізації, спрямованості), та навпаки, педагогічні уміння репрезентують як саму особистість педагога, так і його діяльність щодо взаємодії зі студентами.

Первинна посада – посада, яка не потребує від випускників вищого навчального закладу попереднього досвіду професійної практичної діяльності.

Перевиховання – система цілеспрямованих впливів на свідомість, почуття, волю й поведінку вихованця з моральними і правовими відхиленнями для усунення їхньої антисоціальної спрямованості та повернення до прийнятих в суспільстві соціальних норм. Перевиховання організовується як процес взаємодії вихователя та вихованця. Кінцева мета перевиховання – виправлення особистості. Виховний процес стосовно осіб, які здійснили правопорушення, включає перевиховання та виправлення і може здійснюватися в родині, навчальному закладі, громадських організаціях, спеціальних навчально-виховних установах, виховально-трудовах колоніях. Поняття «перевиховання» та «виправлення» близькі за змістом, часто використовуються як синоніми, але з педагогічних позицій мають деякі особливості. Виправлення варто розуміти як усунення людиною «викривлених» морально-правових відносин і повернення до соціальної норми під впливом цілеспрямованої системи зовнішніх впливів і як результат перевиховання. Цілі, задачі, засоби та методи перевиховання визначаються системою виховання

особистості у суспільстві. Об'єктом теорії перевиховання є дослідження соціальних і психологічних відносин, які виникають під впливом зовнішніх, спеціально організованих виховних умов на внутрішні процеси зміни та розвитку морально-психологічних якостей особистості. Конкретна програма перевиховання будується в залежності від балансу позитивних і негативних якостей особистості, визначення її педагогічної та соціальної занедбаності. Фахівці виділяють чотири функції перевиховання: відбудовну, компенсуючу, стимулюючу та виправну. Відбудовна функція спрямована на створення умов, у яких особистість могла б виявити себе з позитивного боку. Компенсуюча дозволяє особистості протиставити своїм недолікам в окремих видах життєдіяльності досягнення в інших. Стимулююча – активізує діяльність вихованця у тій галузі, де краще помітні його позитивні якості та гальмуються негативні. Виправна – допомагає розкритися особистісному потенціалу особистості та включити вихованця у роботу щодо самовиховання. Головний напрямок у перевихованні – прогресуюче формування позитивних властивостей. Зловживання виправною функцією перетворює перевиховання тільки у подолання недоліків, не формуючи активно позитивних якостей особистості.

Перевірка знань, умінь і навичок – ґрунтується на розумінні суті цих новоутворень, які з'явилися в процесі навчання, за рахунок застосування придатних для цього способів. Знання – результат пізнавальної діяльності людини, відбиті у її свідомості у вигляді уявлень, фактів, понять, законів, теорій. Уміння – засвоєні прийоми та способи виконання дій, підсилені знаннями. Навички – дії, окремі операції яких доведені до автоматизму у результаті вправ. Спосіб – прийом, дія, спрямована на досягнення визначеної задачі. Перевірка знань здійснюється такими способами. Уточнюється знання фактів, їхніх причин і розходжень. Знання наукових та інших проблем з досліджуваної теми, наявність уявлень про можливі шляхи їх вирішення. Знання фундаментальних понять за темою, їх визначень (дефініцій); уявлення про обсяг і зміст понять; знання практичних прикладів застосування понять. Знання основних правил, закономірностей і законів, їхніх формулювань, умов та меж прояву, специфіки застосування. Знання теорій та фактів, які послужили основою їх розробки; основних положень, рівнянь, доказів, висновків, практичних додатків і прогностичних можливостей. Перевірка умінь припускає оцінку володіння фактами: встановлення причин тих чи інших фактів, встановлення взаємозв'язків між фактами, виявлення відмінності фундаментальних об'єктів і фактів від другорядних. Володіння проблематикою: формулювання проблем за темою, уміння відшукувати можливі шляхи вирішення проблеми. Володіння поняттями: виокремлення понять, конструювання їхніх визначень; розкриття обсягу понять, характеристика кількісного складу об'єктів, їх класифікація; розкриття змісту поняття, характеристика істотних ознак об'єктів; встановлення взаємозв'язків між поняттями, виділення серед них фундаментальних; практичне застосування понять. Володіння правилами, закономірностями та законами: встановлення правил, закономірностей та

законів. Розкриття змісту правил, закономірностей та законів (характеристика сутності, умов і меж прояву та застосування). Характеристика дій, пов'язаних із застосуванням правил, закономірностей та законів. Володіння теоріями: встановлення теорії; відшукування фактів, необхідних для розробки теорії; розкриття змісту теорії (характеристика основних положень, рівнянь, доказів і висновків); здійснення на основі теорії практичних дій. Перевірка навичок припускає наступні дії. Побудова та здійснення алгоритму операцій виконання конкретних дій у структурі уміння. Моделювання практичного виконання дій, з яких складають певні уміння. Виконання комплексу дій, які складають певне уміння. Самоаналіз результатів виконання дій, які складають уміння у зіставленні з метою діяльності. Час виконання уміння (вимір швидкості читання на другій мові і т.п.). Перевірка засвоєних способів діяльності зводиться до наступного. Дізнавання методів і процедур, які належать до вивченого матеріалу. Розкриття змісту методів і процедур: характеристика дій та операцій, що складають їхню сутність. Володіння методами і процедурами, пов'язаними з одержанням знань та їхньою обробкою. Застосування методів і процедур у різних варіантах послідовності складових їхніх дій, а також у нових умовах. Характеристика умов і меж застосування методу чи процедури. Перевірка рівня розвитку здібностей припускає наступне. Виконання тестів досягнень, тестів інтелекту, тестів креативності й ін. Створення освітньої продукції, яка відповідає предметним цільовим настановам з досліджуваної тематики. Виконання видів діяльності, які відповідають цільовим предметним освітнім установкам. Виконання методологічних, організаційних та само організаційних видів освітньої діяльності.

Перевірка й оцінка (знань, умінь і навичок студентів) – процес виявлення та порівняння на тому чи іншому етапі навчання результатів навчальної діяльності з вимогами, обумовленими навчальними програмами. Виражається у формі оцінки (у балах) чи у словесному (оціночному) судженні педагога. Контролююча функція перевірки й оцінки полягає у виявленні знань, умінь і навичок студентів, засвоєних на кожному етапі навчання, для визначення готовності їх до подальшого навчання. Навчальна й освітня функція перевірки й оцінки полягає у тому, що студент не лише відповідає на питання викладача та виконує його завдання, але й осмислює відповіді товаришів, вносить у них корективи й ін. Функція перевірки, яка виховує – у систематичному контролі над навчальною діяльністю студентів. Вона підвищує їх відповідальність за виконувану роботу, привчає працювати, самостійно вирішувати поставлені педагогом задачі, правильно оцінювати свої навчальні можливості. Перевірці й оцінці завжди передують етапи визначення цілей і задач навчання, вимог до результатів навчання на кожному етапі навчального процесу, вибору контрольних завдань, прикладів та способів вираження результатів перевірки. Контроль над навчальною діяльністю студентів на всіх етапах навчання повинен бути регулярним і систематичним, охоплювати основні розділи навчальної програми, забезпечувати перевірку засвоєння теоретичних знань, формування

інтелектуальних і практичних умінь і навичок. Проводитися диференційовано з урахуванням специфіки навчального предмета й індивідуальних особливостей студентів. Педагог не просто реєструє їхні знання, а на основі аналізу рівня знань і умінь, досягнутого кожним студентом, має можливість корегувати весь процес навчання. Істотний компонент перевірки й оцінки – підбір завдань, питань, вправ для виявлення знань, умінь і навичок, необхідною умовою яких є адекватність засобів контролю результату, який перевіряється.

Переконання – усвідомлена потреба особистості, яка спонукає її діяти у відповідності зі своїми ціннісними орієнтаціями. Зміст потреб, які виступають у формі переконань, відбиває визначене розуміння природи та суспільства. Створити упорядковану систему поглядів (політичних, філософських, етичних, естетичних та ін.) сукупність переконань допомагає світогляд людини. Основу переконань складають різноманітні й глибокі знання. Однак знання не переходять у переконання автоматично. Для формування переконань необхідна єдність знань та особливого ставлення до них як до того, що, безперечно, відбиває дійсність і повинно визначати поведінку. Емоційний бік переконань пов'язаний з їх щирим відчуттям. Дієвість переконань обумовлена потребою керуватися ними у поведінці, у повсякденній діяльності. Переконання робить поведінку людини послідовною, логічною та цілеспрямованою.

Перешкоди у спілкуванні (у діяльності). Це суб'єктивно пережитий людиною стан «збою» у реалізації прогнозованого (планованого) спілкування внаслідок неприйняття партнера спілкування, його дій, нерозуміння тексту (повідомлення), нерозуміння партнера, зміни комунікативної ситуації. Перешкоди виявляються у формі зупинки, перерви діяльності, самого спілкування та неможливості їхнього продовження. З врахуванням того, що виникнення у процесі діяльності перешкод та їх усвідомлення є однією з умов виникнення проблемної ситуації, що є передумовою й основою виникнення і руху думки, у педагогічній діяльності вони можуть розглядатися і як фактори активації інтелектуальної діяльності людини. Відповідно виділяють позитивну та негативну функції перешкод (труднощів) у процесі педагогічного спілкування.

Писемність - знакова система фіксації мови за допомогою графічних елементів. Володіння письмовою мовою відповідно до норм рідної мови – складова частина загальної культури людини. Розвиток умінь і навичок писемності відбувається у результаті навчання грамоті.

Письмові роботи студентів – вид самостійних робіт, виконуваних за завданням і під керівництвом педагога. Застосовуються під час навчання. За дидактичними цілями, прийомами виконання, ступенем самостійності студентів письмові роботи дуже різноманітні. Зі зростанням труднощів робіт збільшується самостійність студентів при їхньому виконанні. Деякі тренувальні письмові роботи доцільно проводити за готовою друкованою основою з використанням спеціальних посібників. Значну роль у навчанні відіграють письмові роботи, застосовувані з метою фіксації вражень, отриманих, наприклад, у ході лабораторних занять; запис плану чи

основного змісту лекції. Вихованню культури розумової праці сприяє конспектування, анотування, рецензування. Велике місце у розвитку мислення, інтересів і здібностей студентів посідають творчі письмові роботи, наприклад реферативні. Виконуючи їх, студенти користуються не тільки відомими їм методами та прийомами, але й відкривають нові способи вирішення пізнавальних задач. За формою та технікою виконання розрізняють такі письмові роботи, як звіти за результатами лабораторних і практичних робіт, рішення прикладів і задач, вправи, рецензування, графічні роботи, завдання за мапами, описи, доповіді, реферати і т.п. Ефективність письмових робіт залежить від того, наскільки студент усвідомлює мету завдання, від доступності роботи і способів виконання, до володіння прийомами самоконтролю. У вищій школі існує тенденція до підвищення ролі письмових робіт, включаючи їхнє використання при поточному та підсумковому тестуванні й оцінюванні.

Підвищення кваліфікації – вид додаткової, післядипломної професійної освіти, відновлення та поглиблення отриманих раніше професійних знань, удосконалювання ділових якостей працівників, задоволення їхніх освітніх потреб, пов'язаних із професійною діяльністю.

Пізнання – відтворення у свідомості (індивідуальній та колективній) характеристик об'єктивної реальності. Виділяють різні форми пізнання: спрямованого на одержання знання, невіддільного від індивідуального суб'єкта (сприйняття, представлення); пізнання, спрямоване на одержання об'єктивного знання, яке існує поза окремим індивідом (наприклад, у вигляді деяких текстів чи у формі створених людиною речей, які несуть у собі соціально-культурний зміст). Об'єктивне пізнання може здійснюватися колективно, в особливих способах індивідуальної комунікації. Варто розрізняти також повсякденне, міфологічне, художнє, наукове й інші види пізнання. В середині науки істотними особливостями володіють природничо-наукове та гуманітарне пізнання. Як специфічний вид, воно розглядається філософією пізнання. Пізнання вважається активною творчою діяльністю і не існує поза діяльністю особистості, яка пізнає, щодо створення деякої нової реальності. Особлива форма пізнання – навчальна діяльність. Засвоєння накопиченого людством багатства знань виявляється можливим у тому випадку, коли воно здійснюється за законами пізнання, як відкриття нового, до цього невідомого, як творча діяльність, яка стикається з проблемами та вирішує їх, як діяльність діалогічна (у даному випадку діалог між педагогом та студентом).

Післядипломна освіта – спеціалізоване удосконалення освіти та професійної підготовки осіб фахівців шляхом поглиблення, розширення та відновлення їх професійних знань, умінь і навичок чи одержання іншої професії на основі наявного освітньо-кваліфікаційного рівня і практичного досвіду. Післядипломна освіта створює умови для безперервності освіти і включає перепідготовку, спеціалізацію, розширення профілю та стажування. Перепідготовка – одержання іншої спеціальності на основі наявного освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Розширення профілю (підвищення кваліфікації) – одержання особою здатності виконувати додаткові завдання й обов'язки у межах своєї

спеціальності. Стажування – одержання особою нового досвіду виконання задач та обов'язків за визначеною спеціальністю. Особа, яка пройшла курс перепідготовки й успішно витримала державну атестацію, одержує документ про відповідну вищу освіту. Особа, яка успішно пройшла стажування, спеціалізацію чи розширення профілю (підвищила кваліфікацію), одержує відповідний документ про післядипломну освіту.

Планування навчальних занять. У процесі викладання відбувається планомірне формування знань, умінь і навичок, в основі яких знаходиться чітко сформульована навчальна мета. Якщо мета відсутня, то відсутні і критерії добору навчального матеріалу, необхідних засобів і методів навчання. Однозначно поставлені цілі дозволяють більш ретельно планувати заняття і взагалі по-діловому оцінювати результати навчання. Точні цілі перед викладачем і студентом полегшують самоконтроль. Студент може сам оцінити свої результати, прогрес у навчанні – в результаті його мотивація стає позитивною, активізуються процеси самонавчання. Викладач може так само об'єктивно оцінювати результати своєї діяльності. Мета навчання у вузі – це завчасно передбачені результати навчальної діяльності студентів з урахуванням визначеного рівня засвоєння, адекватні параметрам умінь, сформульованих у освітньо-кваліфікаційних характеристиках. Мету необхідно формулювати так, щоб студенти чітко уявляли своє становище у системі необхідних знань після вивчення предмета та могли підтвердити, що досягли наміченого. Фактично, навчальна мета – це необхідне й достатнє навчальне уміння, яке формується аналогічно умінню щодо майбутньої спеціальності. У визначених умовах за допомогою відповідних засобів роботи студент повинен одержати конкретний продукт, використовуючи відомі й освоєні процедури та предмети праці. Ієрархія навчальних цілей починається з досить простого результату навчання – «знати», і виростає в складну форму «прогнозувати». Три рівні такого навчального уміння можна представити у його поетапному розвитку. Перший рівень засвоєння – ознайомлювальний. Процедура, яку повинен опанувати студент така. По-перше, пам'ятати вивчений раніше матеріал і відтворювати його. Особливості процедури: знати, описувати, позначати, називати, зображувати. По-друге, засвоювати суть навчального матеріалу. Особливості процедури: розуміти зміст, відрізняти, порівнювати, ідентифікувати, вибирати, доводити. Наступний рівень засвоєння – поняттєво-аналітичний. Процедура, яку повинен опанувати студент така. По-перше, застосовувати вивчений матеріал у типових ситуаціях. Особливості процедури: свідомо використовувати, змінювати, вирішувати, знаходити, пояснювати, розраховувати. По-друге, розподіляти матеріал за компонентами для кращого з'ясування й уточнення його структури. Особливості процедури: аналізувати, диференціювати, охоплювати, відокремлювати, протиставляти. Третій рівень засвоєння – продуктивно-синтетичний. Процедура, яку повинний опанувати студент, наступна. По-перше, поєднувати окремі елементи в систему. Особливості процедури: синтезувати, сполучати, розробляти, розвивати, по-новому формулювати, планувати. По-друге, визначати матеріал з погляду поставленої мети.

Особливості процедури: генерувати, оцінювати, визначати, інтерпретувати, критикувати, прогнозувати. Навчальний матеріал необхідно підбирати відповідно до поставленої мети. При цьому треба уникати як дефіциту, так і надлишку інформації. У той же час, доцільно акцентувати увагу студентів на ключових поняттях і науково-проблемних аспектах навчального матеріалу. Чим краще цей матеріал підбирається, у тому числі з позицій педагогічної психології, тим вище можливість досягнення поставленої мети, що і визначає зміст навчального матеріалу, впливає на процес його вибору. При вивченні окремих предметів важливо знайти основні факти, феномени, принципи й закони, що визначають суть навчального матеріалу. Прагнути засвоїти всі специфічні зведення без чітко вираженої позиції щодо структури даної галузі знань недоцільно. Переваги структурування матеріалу полягають у підтримці так званого трансферту – переносу засвоєних загальних принципів і положень на конкретні факти та явища. Навчання повинно давати студентам не тільки нові знання, але й полегшувати засвоєння наступного матеріалу. Для цього студентам необхідно глибше розуміти досліджувані закони, щоб бачити конкретні факти та явища як специфічні прояви загальних закономірностей. Розкрити специфічні випадки закономірних подій – значить не тільки вивчити ланцюг конкретних явищ, але й перенести освоєну модель мислення на вивчення наступних аналогічних подій. Структурування навчального матеріалу підтримує мотивацію студентів до навчання взагалі, розвиває можливості розуміння нових проблем та знаходити шляхи їхнього вирішення. Поняття – найбільш важлива частина знань. Тому для вирішення якої-небудь комплексної проблеми, коли необхідний достатній рівень спеціальних знань, доцільно вивчити основні закономірності та засвоїти поняття щодо суті даної проблеми, детально проаналізувати та намітити шляхи її вирішення. Поняття описують з позиції категоризації, зміст якої в усуненні несуттєвих, неспецифічних ознак окремих явищ і, навпаки, у виділенні істотних властивостей, названих критичними атрибутами. У процесі формування понять можна виділити такі етапи: ідентифікацію предметів і явищ за визначеними ознаками, пов'язуючи це з досвідом студентів; аналіз чи фіксацію істотних ознак (атрибутів) із набору характеристик явища; синтез чи об'єднання істотних ознак і визначення взаємозв'язків. А також конкретизацію чи розкриття цілісності та спільності понять шляхом виявлення взаємозалежних властивостей і співвідношень на конкретних фактах і явищах. Цей етап занять важливий для перевірки знань у студентів.

Поведінка – сукупність дій, зовнішній прояв життєдіяльності живих істот, у т.ч. людини. У повсякденній мові та педагогічній практиці традиційно прийняте більш вузьке трактування поведінки як дотримання людиною загальноприйнятих правил взаємин і виконання визначених форм дій (навчальних, професійних та ін.). Відповідно поведінка визначається як зразкова, задовільна, незадовільна. Таке трактування, однак, не вичерпує всього різноманіття форм поведінки та не дозволяє розглянути це явище всебічно. Формування навичок специфічно людського поводження передбачає засвоєння вироблених людством норм і

правил. Спонукальною силою людської поведінки виступає система мотивів, які визначають кожен конкретну дію, її спрямованість. Недостатня сформованість мотиваційної сфери чи її перекручування, яка виникла внаслідок несприятливих умов становлення особистості, призводить до порушень поведінки, що у педагогічній практиці поряд з недостатньою довільною регуляцією оцінюється як незадовільна поведінка. Поведінка людини виступає зовнішнім вираженням її внутрішнього світу, всієї системи її життєвих установок, цінностей та ідеалів. Причому знання людиною визначених норм і правил недостатньо для регуляції її поведінки, якщо вони не засвоєні нею усвідомлено та не прийняті як власні переконання. Лише втілюючись у реальній поведінці, внутрішні установки здобувають властивість переконань. Тому педагогічно доцільне формування внутрішніх регуляторів діяльності за допомогою практичного здійснення визначеної поведінки. У поведженні кожної людини знаходять висвітлення її індивідуально-психологічні особливості: риси характеру, ступінь емоційної стійкості й ін.

Поетанне формування розумових дій. П.Я. Гальперін розмежував дві частини засвоюваної предметної дії: її розуміння й уміння її виконати. Перша частина відіграє роль орієнтування і названа орієнтованою, друга – виконавча. П.Я. Гальперіном і його учнями було встановлено наступне. 1) Разом з діями формуються чуттєві образи й поняття про предмети цих дій. Формування дій, образів і понять складає різні сторони того самого процесу. Більше того, схеми дій і схеми предметів можуть значною мірою суперечити один одному у тому сенсі, що відомі властивості предмета починають позначати визначені способи дії, а за кожною ланкою дії передбачаються визначені властивості її предмета. 2) Розумовий план складає тільки один з ідеальних планів. Іншим є план сприйняття. Можливо, що третім самостійним планом діяльності окремої людини є план мови. У всякому разі, розумовий план утвориться лише на основі мовної форми дії. 3) Дія переноситься до ідеального плану цілком чи лише у своїй орієнтовній частині. У цьому останньому випадку виконавча частина дії залишається у матеріальному плані і, змінюючись разом з орієнтовною частиною, у кінцевому підсумку перетворюється у рухливу навичку. 4) Перенос дії в ідеальний, зокрема у розумовий план, відбувається шляхом відображення його предметного змісту засобами кожного з цих планів і виражається багаторазовими, послідовними змінами форми дії. 5) Перенос дії у розумовий план складає тільки одну лінію його змін. Інші, немінучі і не менш важливі лінії складають зміни: повноти ланок дії, міри їх диференціації, міри оволодіння ними, темпу, ритму та силових показників. Ці зміни обумовлюють, по-перше, зміну способів виконання та форм зворотного зв'язку, по-друге, визначають досягнуті якості дії. Перші з цих змін призводять до перетворення ідеально виконуваної дії у щось, що у самопостереженні відкривається як психічний процес; інші дозволяють керувати формуванням таких властивостей дії, як гнучкість, розумність, свідомість, критичність і т.д. Основною характеристикою виконуваних дій П.Я. Гальперін вважав розумність. У порівнянні з традиційним навчанням, шляхом спроб і

помилку, П.Я. Гальперін обґрунтував переваги типу навчання, за яким реалізується повна орієнтовна основа дії студента.

Показник якості вищої освіти – кількісна характеристика якостей особистості випускника вищого навчального закладу, яка розглядається стосовно до визначених умов навчання та сфери майбутньої соціальної діяльності.

Порівняння – одна з розумових операцій, складається у зіставленні пізнаваних об'єктів за деякою підставою з метою виявлення подібності і розходження між ними. За допомогою порівняння виявляються кількісні та якісні характеристики предметів, встановлюються зв'язки між предметами та явищами, класифікується, упорядковується й оцінюється зміст буття та пізнання. Порівняння використовується також як засіб для пояснення певного поняття (абстрактного) іншим, більш конкретним. У процесі пізнання та навчання порівняння виступає в якості його вихідної форми, яка лежить у основі будь-якого знання: порівняння об'єктів за визначеними параметрами призводить до виділення спочатку глобального сприйняття речей та їх окремих сторін (довжини, форми, кольору і т.п.). Порівняння невіддільне від інших розумових операцій і здійснюється на основі виділення визначених якостей і властивостей (аналіз) з наступним встановленням зв'язків між ними (синтез); у процесі порівняння виокремлюють подібності у ряді явищ і предметів, виникають деякі форми узагальнення. Порівняння – необхідний засіб як чуттєвого, так і раціонального пізнання. Порівняння формується у процесі індивідуального розвитку людини.

Потреби – внутрішні стани, які виражають залежність живого організму від конкретних умов існування; основне джерело активності особистості. Виникнення потреб спонукає особистість до активного пошуку шляхів їхнього задоволення, потреби стають внутрішніми збудниками діяльності – мотивами. Потреби людини принципово відмінні від потреб тварин. У людини органічні потреби не визначають форми її життєдіяльності, а навпаки, здатні трансформуватися у залежності від вищих, специфічно людських форм життєдіяльності. Потреби людини формуються у процесі її виховання, тобто залучення до світу людської культури. Характерна риса потреб людини – їх фактична не насиченість; не можна задовольнити яку-небудь потребу раз і назавжди. Будучи вдоволеною, вона виникає знову, розвивається і при цьому спонукає людину створювати все нові предмети матеріальної та духовної культури. Потреби людини формуються в онтогенезі на основі вроджених передумов і необхідності у тих чи інших формах активності. Обов'язкова умова формування потреб у тій чи іншій діяльності – досвід цієї діяльності, що на ранніх етапах розвитку здійснюється спільно з дорослим і може виступати як засіб реалізації іншої потреби. Психолого-педагогічний вплив на формування потреб може бути ефективним на стадії, коли зароджуються потреби, які мають форму пізнавального інтересу до відповідної діяльності. Інтерес може змінюватися в міру досвіду діяльності: він або гасне, або переростає у стійку потребу. Останнє залежить від того, якими емоціями – позитивними чи негативними –

супроводжується діяльністю. Правильно організувавши діяльність школярів і студентів та її емоційне підкріплення, можна стимулювати розвиток у них творчих потреб і перешкоджати виникненню нездорових. Потреби людини не є незмінними. Потреби людини у вільній, творчій діяльності – ознака її зрілості та духовного багатства, умова розвитку її особистості, гармонії у відносинах особистості та суспільства.

Пояснення – дидактична процедура розкриття істотних властивостей досліджуваного об'єкта, його внутрішньої структури та зв'язків з іншими об'єктами; прийом навчання. Пояснення спирається на наявний у студентів досвід (почуттєвий та логічний, досвід міркувань), а також містить у собі створення такого досвіду.

Правове виховання – формування правової свідомості та поведінки громадянина, що формується. Система правового виховання визначається характером і політикою держави. Правове виховання часто розглядається в рамках цивільного виховання. Ці напрямки виховання мають багато загального, але правове виховання більшою мірою орієнтоване на усвідомлення сприйняття юридичних законів, правових норм та обов'язків. Правова норма – ідеальна модель належного поведіння людини у суспільстві. Реальний вплив правової норми на поведінку особистості залежить від відповідності юридичних розпоряджень реальним потребам суспільства, від стану законності, психологічної готовності особистості дотримуватися розпорядження, виражені у типовому поведінні учасників суспільних відносин. Деякі педагоги намагаються змоделювати риси громадянина ХХІ сторіччя (наприклад, В. Ньюелл, Ун-т Майамі). До них відносять: цивільну грамотність (уміння висловлювати обґрунтоване судження з основних сучасних проблем: від економіки до екології), критичне мислення, суспільну совість (уміння визначати добро), терпимість (до інших вірувань, культури, звичаїв), плюралізм думок, глобальне громадянство («загальний світовий дім») та політичну активність.

Правопорушення – протиправні дії, які заподіюють шкоду суспільству та переслідуються законом. У кожному правопорушенні виділяють чотири елементи: діяння, його протиправність, провину та деліктоздатність людини, яка скоїла правопорушення. До діянь відносять тільки вчинки людей, але не їхні думки, почуття та переживання. Діяння кваліфікується як правопорушення, коли воно суперечить правовим нормам і спрямоване проти суспільних відносин, які захищаються правом. Протиправність виражається у відхиленні поведінки людини від прийнятих у суспільстві правових відносин, розпоряджень і норм. Провина правопорушника відбиває його ставлення до вчиненого антигромадського діяння. У законодавстві виділяють дві основні форми провини – намір і необережність. Суб'єктом правопорушення може бути визнаною лише людина, яка володіє якостями, що входять до понятті «деліктоздатність», тобто здатності людини усвідомлювати зміст своїх вчинків і нести за них юридичну відповідальність. Деліктоздатними є психічно здорові люди, які досягли 14-18 років. Суб'єктами правопорушення не можуть бути люди душевнохворі та малолітні.

Об'єктивний бік правопорушення характеризує фактично зроблене діяння як визначений акт зовнішнього поводження та його протиправність. Суб'єктивний бік правопорушення складає психічний стан особистості у момент скоєння нею правопорушення, а також її внутрішнє ставлення до свого поводження. Здатність відповідати перед суспільством за свої дії та наявність провини у формі наміру чи необережності. Залежно від об'єкта зазіхання та ступеня заподіяної шкоди правопорушення поділяються на злочини (карні злочини) та провини (цивільні, адміністративні й дисциплінарні).

Практика педагогічна – форма професійного навчання у вищому та середньому спеціальному педагогічному навчальному закладі, яка складає ланку практичної підготовки майбутніх педагогів. Проводиться за умов, максимально наближених до професійної діяльності педагога. У процесі педагогічної практики інтенсифікується професійний та особистісний розвиток майбутніх викладачів. Студенти включаються у реальну практичну діяльність, вперше безпосередньо знайомляться з виконанням посадових обов'язків та опановують логіку професійного поводження викладача. Діяльність студентів у період практики наближається за змістом і структурою до професійної діяльності викладача і характеризується тим же різноманіттям відносин (із студентами, їхніми батьками, іншими педагогами) і функцій, що й робота педагога-професіонала.

Практикум – форма організації навчального процесу; самостійне виконання студентами практичних і лабораторних робіт. Проводиться, як правило, при завершенні великих розділів навчальних курсів чи наприкінці періоду навчання. Практикум у вузах відповідає профілю майбутньої професії. Перед практикумом проводиться інструктаж. У процесі виконання робіт викладач спостерігає за правильністю вибору устаткування, умінням його підготувати, при потребі надає студентам допомогу, стежить за дотриманням правил техніки безпеки та раціональною організацією їхньої праці.

Практична підготовка студентів закладів вищої освіти – обов'язковий компонент програми для одержання освітньо-кваліфікаційного рівня, який має на меті набуття студентом професійних умінь і навичок. Практична підготовка студентів здійснюється на провідних підприємствах та в організаціях різних галузей народного господарства, науки, освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі та державного управління. Проводиться за умов професійної діяльності та організаційно-методичного керівництва викладача вузу та фахівця у певній галузі. Програма практичної підготовки та терміни її проведення визначаються навчальним планом.

Практичні роботи – один з видів навчальної діяльності студентів, за метою і завданням близький до лабораторних робіт (див. Лабораторні заняття). Систематичне виконання практичних робіт – важливий засіб оволодіння такими розумовими операціями, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, досягнення зв'язку теорії та практики у навчанні, розвитку пізнавальних сил і самостійності студентів. Практичні роботи сприяють

конкретизації та закріпленню знань. Зміст і прийоми виконання практичних робіт обумовлені специфікою навчального предмета. На початкових етапах навчання практичні роботи носять переважно тренувальний характер. Поступово складність робіт змінюється: студенти від простих завдань, які не вимагають великих витрат, переходять до виконання більш складних. В міру оволодіння відповідними навичками учні можуть проводити практичні роботи самостійно, роботи набувають дослідницького характеру.

Працездатність – потенційна можливість людини виконувати яку-небудь діяльність на досить високому рівні ефективності протягом тривалого часу. У залежності від переваги в роботі фізичних чи розумових зусиль розрізняють працездатність розумову та фізичну. Ця градація умовна: специфічність працездатності залежить від питомої ваги того чи іншого фактора у діяльності. Рекомендації, спрямовані на підвищення працездатності, ґрунтуються на загальнооздоровчих принципах і на виконанні вимог психогігієни. Велике значення має дотримання визначених рекомендацій праці та відпочинку. Оскільки кожен вид роботи мобілізує найбільшою мірою одні психофізіологічні функції та залишає в порівняно не активному стані інші, доцільно будувати форми відпочинку на основі переключення з однієї форми діяльності на іншу (активний відпочинок), окрім тих випадків, коли необхідним є повний спокій.

Представлення (уявлення) – чуттєвий образ предметів та явищ дійсності, які раніше впливали на органи почуттів. Представлення, у яких більш-менш точно відтворюються образи чогось, раніше сприйнятого, є представленнями пам'яті. Представлення, у яких минулі сприйняття настільки перероблені, що змісту цих представлень немає прямої відповідності ні в минулому особистому досвіді, ні в навколишньому житті, є представленнями уяви. Окрім наукового, термін «представлення» має повсякденне значення неповного, приблизного, попереднього знання. У процесі пізнання представлення є перехідною ланкою від відчуття та сприйняття до мислення. До складу представлень «...входять, крім зовнішніх ознак, такі, котрі відкриваються не безпосередньо, а тільки при детальному розумовому та фізичному аналізі предметів та їхніх відносин один до одного та до людини. Представлення як чуттєвий образ містить риси, які відкриваються людині при безпосередньому спогляданні. На відміну від відчуттів, представлення носить більш-менш узагальнений характер. При цьому ступінь узагальненості може бути різним в окремих представленнях відповідно до того, чи відбивається в ньому одиничне явище, чи цілий клас (наприклад, представлення про окрему конкретну людину чи представлення про людину взагалі). Чи пов'язується представлення про об'єкт із якою-небудь однією приватною ситуацією, чи ж, навпаки, не залежить від неї. У представленні відбиваються не всі, а лише деякі, звичайно, найбільш часто повторювані особливості об'єктів. Добір особливостей об'єктів, які закріплюються у представленні, не випадковий, а залежить від спрямованості особистості та головним чином від характеру діяльності людини. У кожної людини утворюються характерні для неї представлення. Наприклад, представлення про будинок,

стілець і подібні речі складаються у кожної людини індивідуальним шляхом і тому мають якісь особливі риси. Але все-таки у всіх цих представлень є й те спільне, що дозволяє всім безпомилково відрізнити дані об'єкти від інших. Це забезпечується спільністю змісту досвіду всіх людей відносно тих самих предметів. Тому представлення, хоча і складаються в індивідуальній свідомості, мають притаманні для всіх риси. Виняткова роль представлень у процесі пізнання полягає у тому, що з їхньою допомогою думкою відтворюється дійсність тоді, коли її безпосереднє сприйняття неможливе. Разом з поняттями представлення складають одну з умов, яка забезпечує орієнтування у дійсності, дає основу для вирішення теоретичних і практичних завдань. У той же час, виступаючи формою чуттєвого пізнання, представлення не проникає у сутність предмета. Для формування правильних представлень можна виділити ті умови, які забезпечують їх створення. Загальною умовою формування представлень є спостереження за об'єктом, супроводжувані вербальним поясненням. Для підвищення точності та повноти представлення корисно включати до сфери спостереження разом з об'єктом представлення, про яке повинно бути створене, інший об'єкт, у чомусь подібний до першого. Порівняння цих об'єктів сприяє утворенню більш змістовних представлень, які зберігають характерні риси сприйнятого об'єкта. Наприклад, найбільш сприятливою умовою для формування представлень про форми металопрокату є одночасне сприйняття виробів різних типів прокату. Шляхом їхнього порівняння встановлюється представлення про відмінні риси кожного. Там, де навчальний матеріал не пов'язаний з конкретними предметами, використовується тільки вербальний опис. Іншою умовою, яка забезпечує можливість використання представлень як фундаменту для відповідних понять, є абстрактне мислення. Так, спостереження визначеного креслення, наприклад, трикутника, буде сприяти правильному представленню про будь-який трикутник лише у тому випадку, коли учень зуміє абстрагуватися від усіх специфічних особливостей даного трикутника (величини, положення на папері) та буде брати до уваги тільки істотну та загальну для всіх трикутників ознаку – три сторони. Дуже важливо також щоб представлення формувалися на основі власної практичної діяльності учнів. Використання представлень у навчальній роботі при достатній увазі до вироблення конкретних прийомів щодо їхнього формування – одна з умов, яка забезпечує всебічне, повне знання матеріалу. Подальше його вивчення повинно відбуватися у формі поняття, з яким пов'язане глибоке відображення істотного у предметі, дійсне пізнання його.

Приєм спілкування – конкретна операція взаємодії педагога й студента у процесі реалізації методу навчання. Прийоми навчання розрізняються залежно від предметного змісту, організації пізнавальної діяльності й обумовлюються метою застосування. Реальна діяльність навчання складається з деякої суми прийомів. На рівні навчальних предметів сполучення прийомів складає так звані методики та навіть цілісні методичні системи. Оскільки прийомів навчання з кожного

навчального предмета безліч, то критерієм визначення їхньої сутності, повноти та достатності є освоєний та використовуваний педагогом загально дидактичний метод, особливості пізнавальної діяльності. Актуальною проблемою є створення системи прийомів навчання з кожного навчального предмета, що відповідають дидактичній системі методів навчання. Ці системи варіативні та є сферою необмеженої творчої ініціативи методистів і викладачів.

Примус – вплив на людину (групу) з метою осуду чи припинення деяких дій, вироблення необхідних форм поведінки, підтримки дисципліни. У виховній практиці примус є неминучим, хоча й небажаним, засобом впливу на особистість дитини або юнака. Його застосування потребує від педагога постійного самоконтролю, моральної достатньої культури та педагогічної майстерності, щоб примус не перетворювався у пряме чи непряме насильство над учнями і студентами.

Принципи виховання – основні цілі чи ціннісні підстави виховання людини. Принципи виховання відбивають рівень розвитку суспільства, його потреби та вимоги до відтворення конкретного типу особистості, визначають його стратегію, мету, зміст і методи виховання, загальний напрямок його здійснення, стиль взаємодії суб'єктів виховання (вихователів та вихованців). Велика кількість різноманітних принципів виховання обумовлюється відсутністю теоретичної розробки проблеми, різним розумінням педагогами сутності виховання, співвідношення виховання та навчання, а також ідеологічними та кон'юнктурними обставинами. **Принцип природності** виховання. Сучасне трактування принципу виходить з того, що виховання повинне ґрунтуватися на науковому розумінні природних і соціальних процесів, узгоджуватися із загальними законами розвитку природи та людини, формувати в неї відповідальність за еволюцію ноосфери та самої себе. Особливе значення мають розвиток планетарного мислення та виховання природоохоронного поведінки. **Принцип культурності** виховання. Сучасне трактування принципу припускає, що виховання повинне ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях і будуватися з урахуванням особливостей етнічної та регіональної культур; вирішувати задачі залучення людини до різних прошарків культури (побутової, фізичної, сексуальної, матеріальної, духовної, політичної, економічної, інтелектуальної, моральної й ін.). **Принцип зосередження** виховання на розвитку особистості. Принцип виходить з визнання пріоритету особистості стосовно суспільства, держави, соціальних інститутів, груп і колективів та припускає, що це положення повинно стати основою філософії виховання. Обмеження пріоритету особистості можливе лише при необхідності забезпечення прав інших особистостей. **Принцип додатковості** виховання припускає підхід до розвитку людини як до сукупності взаємодоповнюючих процесів. По-перше, при розгляді соціалізації як сполучення стихійного, а також частково та відносно соціально контрольованого (цілеспрямованого виховання) процесів розвитку, принцип додатковості дозволяє трактувати виховання як один з факторів розвитку людини. Виховання доповнює природні, соціальні та культурні

впливи, що призводить до відмови від традиційного перебільшення його ролі та можливостей. По-друге, принцип додатковості дає можливість розглядати саме виховання як сукупність взаємодоповнюючих процесів сімейного, релігійного (конфесійного) та суспільного (соціального) виховання, що є приводом до відмови від школоцентризму та етатизму (від франц. *etat* – держава). У даному випадку відмова від школоцентризму призводить до розуміння сучасної школи та вузу як одних з багатьох інститутів виховання, які позбавилася монополії в освіті, але зберегли пріоритет у систематичному навчанні. Заперечення етатизму означає визнання того, що у цивільному суспільстві виховання здійснюється не лише державою, а й суспільством, у родині, суспільних та інших організаціях.

Принципи навчання – спрямовують діяльність педагогів, реалізуючи нормативну функцію дидактики. Сучасні принципи навчання враховують особливості масового навчання, повноцінне наукове обґрунтування якого відповідає своїй функції у тому випадку, якщо воно дозволяє перетворювати й удосконалювати педагогічну практику. *Принцип виховного та розвиваючого навчання* виражає необхідність цілеспрямовано формувати в основі світогляду учнів моральність, сприяти розвитку особистості кожного студента. В його основі лежить об'єктивний закономірний зв'язок між навчанням і вихованням. *Принцип зв'язку навчання з життям* є загально педагогічним; у системі дидактичних принципів його варто розглядати, насамперед, в аспекті навчання. Він припускає, що учні здобувають знання не тільки з вуст педагога та книг, але й з особистої практики. *Принцип науковості та посильних труднощів навчання* вказує на необхідність врахування вікових можливостей учнів у процесі залучення їх до наукового пізнання. Зобов'язує педагога спрямовувати думку студентів до сутності, розкриваючи внутрішні зв'язки між явищами, розглядаючи предмети та явища у їхньому виникненні і розвитку. *Принцип систематичності і послідовності навчання* тісно пов'язаний з найважливішою характеристикою розвинутого розуму – системністю мислення, і реалізується, насамперед, у змісті освіти: у навчальних предметах відбиваються логічні зв'язки між явищами реальної дійсності, що розкриваються у відповідних науках. Дидактична система навчального предмета піддається змінам, обумовленим закономірностями розвитку студентів. *Принцип свідомості та творчої активності учнів при керівній ролі педагога* (тут і далі ми наводимо принцип так, як він сформульований; однак його значення розповсюджується не лише на учнів але й на студентів). Звертає увагу на те, що одна з форм відновлення та поглиблення знань – самоосвіта. Особливе значення цей принцип має за умов безупинної освіти. Існує також *принцип наочності навчання та розвитку теоретичного мислення учнів*. В основі *принципу міцності результатів навчання та розвитку пізнавальних сил учнів* покладено, насамперед, об'єктивні закономірності пам'яті, її ролі у психічному житті людини. *Принцип колективного характеру навчання й обліку індивідуальних особливостей учнів*. Виражає необхідність виховувати навчальну групу як єдиний студентський колектив, створювати умови для

активної організованої роботи всіх студентів і в той же час індивідуально підходити до кожного з метою успішного навчання та розвитку позитивних задатків. *Принцип позитивного емоційного тла навчання* спирається на сучасні наукові уявлення про роль емоцій у людській діяльності. Робота, якою людина захоплена, дає гарний результат. Робота, що викликає негативні емоції, гнітить її і тому малопродуктивна. Усі принципи навчання взаємозалежні, жоден з них не є універсальний і його ізольоване застосування не дає необхідних результатів.

Принципи освітнього процесу – визначаються освітньою діяльністю студента. *Принцип особистісної цілеспрямованості учня* ґрунтується на розумінні того, що освіта кожного студента здійснюється на основі та з урахуванням його особистих навчальних цілей. *Принцип вибору індивідуальної освітньої траєкторії*: студент має право на усвідомлений та погоджений з педагогом вибір основних компонентів своєї освіти: змісту, цілей, задач, темпу, форм і методів навчання, особистісного змісту освіти, системи контролю й оцінки результатів. *Принцип мета предметних основ освітнього процесу*: основу змісту освітнього процесу складають фундаментальні предметні об'єкти, які забезпечують можливість суб'єктивного особистісного пізнання їх студентами. Пізнання реальних освітніх об'єктів спонукає студентів до виходу за рамки звичайних навчальних предметів і переходу на предметний рівень пізнання (грец. meta – те, що стоїть «за»). На предметному рівні різноманіття понять і проблем зводиться до відносно невеликої кількості фундаментальних освітніх об'єктів – категорій, понять, символів, принципів, законів, теорій, які відбивають визначені області реальності. Наприклад, такі фундаментальні освітні об'єкти, як слово, число, знак, традиційно виходять за рамки окремих навчальних предметів. *Принцип продуктивності навчання*: головним орієнтиром навчання є особисте освітнє зростання студента, що складається з його внутрішніх і зовнішніх освітніх продуктів навчальної діяльності. *Принцип первинності освітньої продукції учня*: створюваний студентом особистісний зміст освіти випереджає вивчення освітніх стандартів і загальнонавчаних досягнень у досліджуваній галузі. *Принцип ситуативності навчання*: освітній процес будується на ситуаціях, які припускають самовизначення студентів та пошук їхнього вирішення. Педагог супроводжує студента у його освітньому русі. Мета освітньої ситуації – викликати мотивацію та забезпечити діяльність студента у напрямку пізнання освітніх об'єктів та вирішення пов'язаних з ними проблем. *Принцип освітньої рефлексії*: освітній процес супроводжується його рефлексивним усвідомленням суб'єктами освіти. Рефлексія – це не пригадування головного формулювання висновків, але усвідомлення способів діяльності, виявлення її значеннєвих особливостей, виявлення освітнього зростання учня чи викладача. Студент не лише усвідомлює зроблене, він ще й розуміє способи діяльності, тобто те, як це було зроблено.

Природний експеримент – метод психолого-педагогічного дослідження; експеримент, введений педагогом непомітно для учасника в

його ігрову, трудову чи навчальну діяльність. Результати природного експерименту обробляються шляхом якісного аналізу отриманих даних. Точний кількісний аналіз таких результатів практично не застосовується.

Проблема – ситуація в ході діяльності, яка містить протиріччя наукового, організаційного чи іншого характеру і являє собою перешкоду, що виникає у процесі досягнення суб'єктом цілеспрямованого результату своєї діяльності. Постановка навчальної проблеми відіграє важливу роль в освітньому процесі у вищій школі.

Проблемне навчання – навчання вирішенню нестандартних задач, у ході якого ті, яких навчають, засвоюють нові знання, уміння і навички. Навчання, при якому викладач, систематично створюючи проблемні ситуації й організовуючи діяльність студентів задля вирішення навчальних проблем, забезпечує оптимальне сполучення їх самостійної пошукової діяльності із засвоєнням готових висновків науки. Воно засноване на одержанні нових знань теоретичних і практичних проблем за допомогою вирішення важких задач і проблемних ситуацій. Проблемна ситуація виникає у людини, якщо в неї є пізнавальна потреба й інтелектуальні можливості вирішувати задачу при наявності утруднення, протиріччя між старими й новими, відомими й невідомими умовами та вимогами. Проблемне навчання включає кілька етапів: усвідомлення проблемної ситуації, формулювання проблеми на основі аналізу ситуації, вирішення проблеми, що включає висування, зміну й перевірку гіпотез, перевірку рішення. Цей процес розгортається за аналогією з трьома фазами розумового акту (за С.Л. Рубінштейном), що виникає у проблемній ситуації та включає усвідомлення проблеми, її вирішення та кінцевий умовивід. Тому проблемне навчання ґрунтується на аналітико-синтетичній діяльності студентів, реалізованій у міркуванні. Це евристичний, дослідницький тип навчання з великим розвиваючим потенціалом. Проблемне навчання спрямоване на формування пізнавальної самостійності студентів, розвиток їх логічного, раціонального, критичного та творчого мислення та пізнавальних здібностей. Спираючись на закономірності психології мислення, логіку наукового дослідження, проблемне навчання сприяє розвитку інтелекту студентів, їхньої емоційної сфери і формування на цій основі світогляду. У цьому полягає головна відмінність проблемного навчання від традиційного, пояснювально-ілюстративного. Проблемне навчання припускає не лише засвоєння результатів наукового пізнання, але й самого шляху пізнання, способів творчої діяльності. В основі проблемного навчання лежить особистісний принцип організації процесу навчання, пріоритет пошукової, навчально-пізнавальної діяльності студентів. Тобто відкриття ними під керівництвом викладача висновків науки, способів дій, винаходу нових предметів чи способів доповнення знань до практики. При звичайному пояснювально-ілюстративному навчанні також не виключаються елементи пошукової діяльності студентів, особливо при вивченні предметів природно-математичного циклу, сам зміст яких припускає вирішення задач, спостереження й узагальнення. Однак фронтальний виклад і передача педагогом готових висновків науки домінує, особливо у предметах

гуманітарного циклу. Проблемна ситуація у педагогіці (на відміну від психології) розглядається не взагалі як стан інтелектуальної напруги, пов'язаної з несподіваними «перешкодами» для ходу думки, а як стан розумового утруднення, викликаного у визначеній навчальній ситуації об'єктивною недостатністю раніше засвоєних студентами знань і способів розумової чи практичної діяльності для вирішення певної пізнавальної задачі. Несподівана перешкода завжди дивує людину та стимулює розумовий пошук. Словесне вираження змісту проблемної ситуації складає навчальну проблему. Вихід із проблемної ситуації завжди пов'язаний з усвідомленням проблеми (того, що невідомо), її формулюванням та вирішенням. Проблемне навчання припускає відмінну від традиційної структуру заняття, яке звичайно складається з трьох компонентів (етапів). Це актуалізація базових знань і способів дії; засвоєння нових понять та способів дії; застосування їх (формування умінь і навичок). Але лише певний навчальний матеріал містить проблемне знання і не будь-яке проблемне знання можна представити у формі пізнавальної задачі чи суперечливого судження. При постановці навчальних проблем необхідно керуватися принципом доцільності. У вищій школі проблемне навчання може проводитися у формі лекції, імітаційної, рольової, організаційно-навчальної гри і т.п.

Прогнозування (грец. prognosis – передбачення, пророкування) – розробка прогнозів, тобто ймовірних суджень про стан якого-небудь явища у майбутньому. Прогнозування в освіті – частина соціального прогнозування, що включає (у широкому суспільствознавчому аспекті) прогнози соціологічного, екологічного, демографічного, етнографічного, культурологічного, медичного, правового, етичного, психологічного й іншого характеру. Прогнозування в освіті виявляється настільки ж багатоаспектним і припускає дослідження проблем шляхом продовження у майбутнє (екстраполяції) тенденцій, які спостерігаються, закономірності розвитку яких у минулому та сьогодні досить добре відомі (при умовному абстрагуванні від можливих змін, здатних істотно видозмінити існуючі тенденції). Визначенням шляхів вирішення цих проблем через нормативну розробку (оптимізацію) виявлених тенденцій. Загальна мета – підвищення ефективності керування соціальними процесами за допомогою як би попереднього «зважування» намічуваних і прийнятих рішень. Екстраполяція в майбутнє існуючих тенденцій в освіті призводить до висновку, що самі собою проблеми не вирішуються, навпаки, вони будуть загострюватися. У руслі такого підходу до прогнозування для системи освіти було сформульовано кілька прогностичних ідей (батьківського навчання, можливості реорганізації системи державних вищих навчальних закладів, навчання студентів на платній основі і т.п.).

Програма навчальна – засіб фіксації змісту освіти на рівні навчальної дисципліни. Програма спрямовує діяльність педагога та студентів, укладачів підручників і навчальних посібників, способів використання ТЗН. Загальні вимоги до програми навчальної – єдність теоретичних основ сукупності програм для того чи іншого ступеня навчання та відображення цією сукупністю цілісного змісту освіти в

даному типі навчальних закладів. У програмі повинно бути показано, який з компонентів змісту освіти є провідним у конкретному навчальному предметі: система наукових знань, способи діяльності, досвід творчої діяльності й ін. Дана вимога реалізується як у пояснювальній записці, так і в самому тексті програми за роками навчання. Створення навчальної програми вимагає великої підготовчої роботи – аналізу наявних програм і досвіду їхньої реалізації, добору та розподілу матеріалу відповідно до наукових дисциплін, здійснення процедур мінімізації навчального матеріалу у зв'язку з тимчасовими рамками курсу, досвідченої перевірки навчальної програми у ході педагогічної діяльності. Повна реалізація та перевірка програми можливі за допомогою складеного на її основі підручника. Програма нормативної дисципліни у вузі – складова частина навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців визначеного освітньо-кваліфікаційного рівня. Визначає нормативний зміст навчання з навчального предмета, встановлює обсяг і рівень засвоєння знань за видами навчальних занять і самостійної роботи згідно з вимогами освітньо-професійної програми підготовки. Програма як стандарт використовується при розробці і корегуванні навчальних планів. При визначенні форми та змісту системи діагностики рівня якості освітньо-професійної підготовки фахівців і розрахунках навчального навантаження викладачів. Для визначення ефективної технології навчання, формування змісту навчання в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців. Для усунення дублювання навчального матеріалу в програмах різних дисциплін і при створенні структурно-логічної схеми навчального процесу. Порядок узгодження та затвердження даного стандарту наступний. Проект підготовленої програми вносить кафедра, якій доручено викладати дисципліну. Проект погоджує науково-методична рада вузу. Для розгляду проекту залучаються представники методичних комісій спеціальностей даного напрямку. Проект затверджує ректор вузу за представленням голови науково-методичної ради.

Програмоване навчання – навчання за раніше розробленою програмою, у якій передбачені дії як студентів, так і педагога. Ефективність програмованого навчання визначається ступенем врахування програмою вимог кібернетики до керування, а також ступенем врахування специфічних закономірностей навчального процесу при реалізації цих вимог. За такої ж умови визначають ефективність традиційного навчання. Тому не обґрунтована науково навчальна програма, реалізована машиною, може дати гірші результати, ніж традиційне навчання, якщо викладач недостатньо враховує зазначені умови ефективності. У практиці освіти програмоване навчання зазвичай сполучається з традиційним навчанням. Виникнення програмованого навчання пов'язане з ім'ям Б.Ф. Скіннера, який у 1954 р. закликав педагогічну громадськість підвищити ефективність викладання за рахунок удосконалення керування цим процесом. Категорія керування розглядається у якості центральної для програмування.

Проект – обмежена у часі дія, яка здійснюється для створення унікального продукту чи послуги. Обмеження у часі означає, що будь-

який проект має свій визначений термін початку та закінчення. Унікальність полягає у тому, що продукт чи послуга принципово відрізняються від інших аналогічних продуктів чи послуг. У проекті розробляють те, чого не було раніше.

Професійна орієнтація – інформаційна й організаційно-практична діяльність родини, навчальних закладів, державних, суспільних і комерційних організацій, що забезпечують допомогу юнацтву, молоді, населенню взагалі у виборі чи підборі (зміни) професії з урахуванням індивідуальних інтересів кожної особистості та потреб ринку праці. Координується спеціалізованими профорієнтаційними службами, у складі яких діють центри, бюро, кабінети й ін. У процесі професійних консультацій вивчаються та зіставляються можливості та бажання людини з професійними вимогами до її здоров'я, загальноосвітніх знань, особистісних якостей з метою вироблення рекомендації щодо шляхів трудового самовизначення. Специфічні методи: тестування, анкетування та співбесіда. Професійний добір здійснюється, як правило, стосовно складних видів діяльності з високим ступенем соціальної, технологічної й економічної відповідальності. Застосовуються: описи основних трудових функцій, операцій та нормативів професійної придатності, комплекси тестів та ін. методи. У підсумку робиться висновок щодо професійної придатності до певного виду діяльності. **Професійна адаптація** являє собою процес пристосування (звикання) людини до змісту, умов, організації та режиму праці та до колективу. Успішна адаптація є одним з показників обґрунтованості вибору професії. Вона сприяє розвитку позитивного ставлення працівника до своєї діяльності, зближенню суспільної й особистої мотивації праці.

Професійна освіта – підготовка фахівців визначеної кваліфікації для роботи у певній галузі професійної діяльності. Як і загальна освіта, професійна освіта орієнтована на розвиток особистості. Але специфічна мета полягає в адаптації студентів до особливостей обраної сфери праці в інтересах реалізації здібностей та пріоритетів особистості. Професійна освіта відрізняється від загальної характером і спрямованістю одержаних знань, умінь і навичок, формуванням та удосконаленням тих особистісних установок та якостей, які співпадають з обраними за професією та спеціальністю. Професійну освіту забезпечують державні та недержавні навчальні заклади, що одержали ліцензію на право здійснювати освітню діяльність та пройшли процедуру акредитації. Можливе одержання професійної освіти з відривом (переважно) і без відриву від виробництва, у формі самоосвіти й екстернату. Ряд професій і спеціальностей, наприклад, медичних, навчання без відриву від виробництва не допускає.

Професійне самовизначення молоді – процес формування особистістю свого ставлення до професійно-трудової сфери та спосіб його самореалізації через узгодження особистісних і соціально-професійних потреб. Професійне самовизначення може розглядатися як складова частина життєвого самовизначення, тобто входження в ту чи іншу соціальну та професійну групу, вибору способу життя, сфери трудової діяльності та конкретної професії. У цьому змісті професійне

самовизначення знаходиться в одному ряді із соціальним, моральним, сімейним та іншими видами самовизначення і базується на психологічних закономірностях свідомого виявлення та утвердження власної позиції у проблемних ситуаціях, зокрема, у складному світі професій та видів трудової діяльності.

Професійне становлення особистості – нерозривно пов'язане з віковим розвитком і загальним становленням особистості. Весь професійний шлях Сьюпер розділив на п'ять етапів. Перший. Етап росту (від народження до 14 років). У дитинстві починає розвиватися «Я-концепція». У своїх іграх діти програють різні ролі, потім пробують себе в різних заняттях, з'ясовуючи, що їм подобається, та що в них добре виходить. Так у них виявляються певні інтереси, які можуть вплинути на майбутню професійну кар'єру. Другий. Етап дослідження (від 15 до 24 років). Юнаки та дівчата намагаються розібратися та визначитися у своїх потребах, інтересах, здібностях, цінностях і можливостях. Ґрунтуючись на результатах такого самоаналізу, вони планують можливі варіанти професійної кар'єри. До кінця цього етапу молоді люди звичайно обирають професію та починають її освоювати. Третій. Етап зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років). Тепер працівники намагаються зайняти міцне становище в обраній ними діяльності. В перші роки свого трудового життя вони ще можуть змінювати місце роботи чи спеціальність, але в другій половині цього етапу спостерігається тенденція до збереження обраного роду занять. У трудовій біографії людини ці роки часто виявляються найбільш творчими. Четвертий. Етап збереження досягнутого (від 45 до 64 років). Працівники намагаються зберегти за собою те положення на виробництві чи службі, якого вони домоглися на попередньому етапі. П'ятий. Етап спаду (після 65 років). Фізичні та розумові сили тепер уже літніх працівників починають зменшуватись. Характер роботи змінюється для того, щоб він міг відповідати можливостям людини. Зрештою, трудова діяльність припиняється.

Професія (лат. *professio* – офіційно зазначене заняття, від *profiteor* – повідомляю своєю справою) – вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, що набуті в результаті цілеспрямованої підготовки та досвіду роботи. Професія відбиває здатність людини до виконання конкретних функцій у системі суспільного поділу праці і є однією з основних, якісних характеристик її як працівника. Поряд із професією використовується поняття «спеціальність», яке конкретизує більш вузьке коло робіт у рамках даної професії. Професія може підрозділятися на дві та більше спеціальностей. Групування професій робітників і посад службовців за ступенем спільності та змістом теоретичного та практичного навчання є основою при організації системи професійної освіти та відбиті у номенклатурі професій і напрямів освіти.

Процес навчання – педагогічно обґрунтована, послідовна, безупинна зміна актів навчання, у ході якої зважуються задачі розвитку та виховання особистості. У процесі навчання беруть участь у взаємозалежній діяльності його суб'єкти – педагог та студент. Як

елементи процесу навчання можуть теоретично розглядатися у динаміці та на кожному етапі мета та зміст освіти, мотиви суб'єктів навчання, форми його організації, засоби та результати. Засвоєння кожної дидактичної одиниці змісту освіти призводить до зміни інших елементів процесу навчання.

Психіка (грец. psychikos – щиросердечний) – властивість високоорганізованої матерії; форма відображення суб'єктом об'єктивної реальності. Психіка людини являє собою єдність суб'єктивного й об'єктивного. Суб'єктивність психіки обумовлена тим, що психіка завжди належить суб'єкту, залежить від рівня його розвитку та ряду індивідуальних особливостей, виражає його ставлення до навколишнього світу. Об'єктивний характер психіки визначається тим, що вона являє собою реальний процес діяльності, наслідком якої є формування у людини визначеної картини об'єктивного світу. **Психологія** (від грец. psyche – душа та logos – навчання, наука) – наука про закони та механізми розвитку та функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності, опосередкованої суб'єктивним образом зовнішньої реальності й активним ставленням до неї.

Р

Рефлексія у навчанні (від лат. reflexio – звертання назад) – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. Почуттєво пережитий процес усвідомлення суб'єктом освіти своєї діяльності; необхідна умова для того, щоб студент і педагог бачили схему організації освітньої діяльності, конструювали її відповідно зі своїми цілями та програмами, усвідомлювали проблеми й інші особливості процесу формування знань, умінь і навичок. Цілі рефлексії полягають у тому, щоб згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності – її зміст, типи, способи, проблеми, шляхи їхнього вирішення, отримані результати і т.п. Без розуміння способів свого навчання, механізмів пізнання та мислення, студенти не зможуть отримати ті знання, які вони майже здобули. Рефлексія допомагає студентам сформулювати одержані результати, уточнити (перевизначити) цілі подальшої роботи, скорегувати свій освітній шлях. Якщо фізичні органи почуттів для людини є джерелом її зовнішнього досвіду, то рефлексія – джерело внутрішнього досвіду, спосіб самопізнання та необхідний інструмент мислення. Рефлексивна діяльність дозволяє студенту усвідомити свою індивідуальність, унікальність і призначення, оскільки студент виявляє себе у пріоритетних для нього галузях буття та способах діяльності, які притаманні його індивідуальності. У методологічно орієнтованому навчанні доведено, що «юнак, що повторює діяльність, задану у зразку сто разів, цілком може нічому не навчитися. Той, хто повторює – не вчиться. Освоєння відбувається тільки тоді, коли до справи включається рефлексія за рахунок якої і виділяються самі схеми діяльності – способи вирішення задач чи міркувань. Засвоєння виступає як прямий продукт такого рефлексивного процесу». Рефлексивні здібності виявляють вже у 5-6-літньої дитини, коли вона може назвати способи, які застосовували для того, щоб намалювати

картину, вирішити задачу чи скласти математичний приклад. Форми освітньої рефлексії різні – усне обговорення, письмове анкетування, схематичне зображення змін, що відбуваються. Студентам звичайно подобається графічна рефлексія, коли потрібно намалювати, наприклад, графік зміни їхнього інтересу (самопочуття, рівня пізнання, особистої активності, самореалізації й ін.) протягом заняття чи навчального курсу. Рефлексивні записи студентів – важливий матеріал для аналізу і коректування педагогом освітнього процесу. Щоб студенти розуміли серйозність рефлексивної роботи, педагогу доцільно робити огляд їхніх думок, відзначати тих, у кого глибина рефлексивного аналізу підвищується. Через декілька днів такої роботи в студентів, як правило, з'являється особливий смак до рефлексивного самоаналізу. Особливо актуальною є рефлексія для дистанційних форм навчання, коли учень і педагог розділені простором. У цьому випадку навчальній стороні необхідно надати учневі механізм саме усвідомлення своєї діяльності, який допоможе не тільки йому, але і дистанційному педагогу спостерігати за ходом навчання. Час, що відводиться на рефлексивну освітню діяльність, повинен бути порівняним з діяльністю з навчального предмета у «чистому» вигляді, оскільки тільки в цьому випадку можливі усвідомлення і формулювання особистісних освітніх результатів студентів. Методика організації рефлексії складається з наступних етапів. Перший. Зупинка предметної (до рефлексивної) діяльності. Тобто виконувана з навчального предмета діяльність – математична, фізична, художня чи інша – повинна бути завершена чи припинена. Якщо зважувати задачу та нездоланні труднощі, то вирішення припиняється і вся увага звертається на «розбори попередніх польотів». Друге. Відновлення послідовності виконаних дій. Усно чи письмово описується все, що зроблено, у тому числі і те, що на перший погляд студентів не здається важливим. Третє. Вивчення певної послідовності дій з погляду її ефективності, продуктивності, відповідності поставленим задачам і т.п. Параметри для аналізу рефлексивного матеріалу вибираються із запропонованих викладачем чи визначаються студентом на основі своїх цілей. Четверте. Виявлення та формулювання результатів рефлексії. Таких результатів може бути виявлено кілька видів: предметна продукція діяльності – ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на питання та ін. Способи, що використовувались чи створювались у процесі діяльності. Гіпотези стосовно майбутньої діяльності, наприклад, з якості та кількості – те-то зростає так-то. П'яте. Перевірка гіпотез на практиці у предметній наступній діяльності. На визначеному етапі діяльності, наприклад, після одержання освітнього продукту чи в результаті протиріччя знову проводиться рефлексія, виявляються нові результати, висувуються нові гіпотези і т.д. Освітня діяльність являє собою «човниковий» рух діяльностей, які чергуються – предметної та рефлексивної. Важливим фактором, який впливає на ефективність рефлексії у навчанні, є різноманіття її форм, які відповідають віковим та іншим особливостям. Рефлексія не повинна бути тільки вербальною. Студенти, наприклад, можуть будувати графіки та малювати схеми зміни параметрів своєї

діяльності протягом заняття або семестру. Проблема, з якою доводиться стикатися при введенні елементів рефлексії до традиційного навчального процесу, полягає в тому, що студенти часто не співвідносять потреби щодо усвідомлення свого розвитку, не виявляють причин своїх результатів чи проблем, не можуть сказати, що саме відбувається в процесі їхньої діяльності. Звикнувши до викладацьких пояснень і необхідності наступного відтворення почутого, багато студентів вважають своє навчання невіддільним від викладання. У результаті такої установки розвиток особистості відбувається не усвідомлено та не ефективно. Тому починати навчання рефлексії необхідно вже з молодшого шкільного віку, приділяючи особливу увагу навчання усвідомленню того, що роблять учні та що з ними відбувається. Способи для цього застосовуються найрізноманітніші: усне обговорення, письмове анкетування, графічне зображення змін, які відбуваються з учнем протягом уроку чи дня тижня.

Рівень вимог – бажаний рівень досягнень особистості, пов'язаний з її самооцінкою; визначається ступенем труднощів тих завдань, які особистість перед собою ставить. Оцінка рівня вимог виробляється з погляду їх адекватності – відповідності реальним можливостям людини. Формування рівня вимог визначається не тільки передбаченням успіху чи невдачі, але й, насамперед, тверезим, а іноді – неусвідомлюваним врахуванням та оцінкою минулих успіхів та невдач.

Рівень професійної діяльності характеристика професійної діяльності за ознаками визначеної сукупності професійних задач і обов'язків (робіт), що виконує працівник. Більш високий рівень мусить бути притаманним випускникам вищої школи. Розрізняють такі рівні професійної діяльності:

- *стереотипний рівень (рівень використання)*, уміння використовувати налагоджену систему (об'єкт діяльності) під час виконання визначених задач діяльності, а також знання призначення об'єкта та його основних (характерних) властивостей;

- *операторський рівень*, уміння підготувати (налагодити) систему та керувати нею під час виконання визначених завдань діяльності та знання принципу (основних особливостей) побудови та принципу дії системи на структурно-функціональному рівні;

- *експлуатаційний рівень*, уміння під час виконання визначених задач діяльності тестувати та аналізувати роботу системи з метою виявлення й усунення ушкоджень. А також знання методів аналізу функціонування системи, методів аналізу, пошуку й усунення ушкоджень;

- *технологічний рівень*, уміння під час виконання визначених задач діяльності здійснювати розробку систем, які відповідають заданим характеристикам (особливостям), а також знання методів синтезу та технологій розробки систем і способів їхнього моделювання;

- *дослідницький рівень*, уміння здійснювати дослідження систем з метою перевірки їхньої відповідності заданим властивостям, уміння вибирати з безлічі систему, яка дозволяє найбільш ефективно вирішувати задачі діяльності. Знання методики дослідження систем і методів оцінки ефективності їхнього використання під час вирішення конкретних задач.

Рівень якості вищої освіти – відносна характеристика якості вищої освіти, яка ґрунтується на порівнянні значень показників якості, отриманих на основі діагностики іспитів випускників вищого навчального закладу, із критеріально-орієнтованим еталоном. Еталон репрезентує стандарт вищої освіти.

Робочий час викладача – визначається обсягом його навчальних, методичних, наукових і організаційних обов'язків у поточному навчальному році, відбитих у індивідуальному плані. Додаткова кількість облікових годин встановлюється вузом, але не може перевищувати 25% мінімально обов'язкового обсягу навчального навантаження. Зміни в обов'язковому навчальному навантаженні викладача вносяться у його індивідуальний план роботи. Графік робочого часу викладача визначається розкладом аудиторних навчальних занять і консультацій, чи розкладом (графіком) контрольних заходів (заліків, іспитів) та іншими видами робіт, передбаченими індивідуальним планом. Викладач зобов'язаний дотримуватися встановленого графіка робочого часу. Забороняється відволікати його від проведення навчальних занять і контрольних заходів, передбачених розкладом.

Розвиваюче навчання – напрямок у теорії та практиці освіти, який орієнтується на розвиток фізичних, пізнавальних і моральних здібностей учнів шляхом використання їхніх потенційних можливостей. Набуття потреби в навчальній діяльності та відповідних мотивів сприяє зміцненню бажання вчитися. Оволодіння навчальними діями формує уміння вчитися. Саме бажання й уміння вчитися характеризує студента як суб'єкта навчальної діяльності.

Розвиток особистості – відбувається у загальному контексті її «життєвого шляху» (С.Л. Рубінштейн), що визначається як історія формування та розвитку особистості у визначеному суспільстві, розвитку людини як сучасника визначеної епохи й однолітка визначеного покоління. Розвиток особистості як процес «соціалізації індивіда» здійснюється у визначених соціальних умовах родини, найближчого оточення, у визначених соціально-політичних, економічних умовах регіону, країни, національних традиціях того народу, представником якого він є.

Розвиток психічний – становлення специфічно людських вищих психічних функцій у процесі життєдіяльності дитини та юнака. Кожний новий ступінь розвитку закономірно впливає за попереднім. Тоді як перехід від одного ступеня до іншого обумовлений не тільки зовнішніми, але й внутрішніми чинниками.

Розуміння – важлива складова частина мислення, що полягає у здатності осягати (схоплювати) суть власних станів, а також сутність сприйнятих явищ і подій, матеріальних об'єктів і зміни ситуації у навколишньому світі. Пов'язано насамперед з особливостями набутих людиною досвіду та знань, співвідносячи з якими він ідентифікує явище, а також наявністю засвоєних технік об'єктивації уявлень, що з'являються, та суджень про суть та особливості об'єкта, щодо якого організовується розуміння. Пізнання, здійснене людиною поза її власною свідомістю, вона

фокусує на зовнішніх об'єктах. Розуміння «повернуто» всередину людини, його об'єктом стає стан власної свідомості. Розуміння – це завжди становлення, об'єктивація суті, воно працює зі змістом існуючої дійсності. Людина виходить у рефлексивну позицію, коли попадає у ситуацію нерозуміння. При цьому, «розуміючий» повинен мати установку, бути вмотивованим до розуміння, тобто бути готовим виконати необхідну, іноді значну за часом і власними зусиллями внутрішню роботу для досягнення розуміння. Важливо, щоб педагог забезпечував необхідні умови для розуміння. Для цього йому потрібно, по-перше, довідатися, які знання, образи та символи, які мають значення для результативної комунікації, є у свідомості «розуміючого». По-друге, він зобов'язаний задавати межі обговорення. Наприклад, оголосити у вступній частині заняття: «Я буду обговорювати тему...», «Моє повідомлення складається з ... частин. Перша з них присвячена...» і т.д. Організація розуміння часто вимагає відмовлення «розуміючим» від сформованих у нього звичок у сприйнятті навчального матеріалу. Щодо цього стереотипу Арістотель писав: «Засвоєння матеріалу залежить від звичок слухача; які в нього склалися звички, такого викладу ми і вимагаємо, і те, що говорять проти звичаю здається невідповідним, а через незвичність – більш незрозумілим і далеким, тому що звичне більш зрозуміло». «Розуміючий», який має установку на розуміння та готовий з перших тез педагога неупереджено поставитися до повідомлення, далі зближує значенні «ядра» тексту з вже наявними в нього знаннями й образами. Якщо такого звіряння недостатньо, він зобов'язаний уточнити повідомлення, задаючи питання: «Чи правильно я зрозумів, що мова йде про...?», «Чому Ви не використовуєте задіяні раніше поняття про...?» і т.п. Часто нерозуміння пов'язане не з технічними погрішностями у способі подачі матеріалу педагогом, а з розбіжністю цінностей та цілей суб'єктів процесу навчання та виховання. «Розуміючий» не тільки повинен прагнути схопити зміст суті тексту, що проговорюється, але й відповідати собі на питання: «Що робить викладач?». Д. Серль виокремлює п'ять наступних дій, які можна робити за допомогою мови: повідомляти про стан речей; намагатися змусити зробити; висловити почуття; змінити словом становище у світі (засудити і т.п.); взяти зобов'язання зробити. Розуміння того, що за словом стоїть дія, чи спонукання до дії полегшує з'ясування справжніх устремлень педагога. «Розуміючий» зобов'язаний сприймати контекст (ситуацію), у якому здійснюється комунікація. Розширення меж розуміння до потрапляння в зону уваги загальної ситуації комунікації також є важливою умовою розуміння. У позиції «розуміючого» можливі моменти, коли він, навіть маючи установку на розуміння, не бажає, боїться до кінця зрозуміти партнера по комунікації, якщо визнання факту розуміння, що наступило, зажадає від нього інших (незвичних, ризикованих) дій. У цьому випадку «розуміючий» може свідомо дотримуватися настанови щодо повного розуміння. Щоб забезпечити досягнення розуміння, педагог повинен бути готовим використовувати наступні додаткові техніки. По-перше, бути готовим повторювати, обігрувати зміст по кілька разів, розкриваючи при цьому нові аспекти, забезпечуючи тим самим системність явища чи

поняття. По-друге, навпаки, штучно задавати утруднення та проблеми, провокуючи вмотивованого до плідної комунікації учня, до активної розумової діяльності. Розуміння в значній мірі залежить від емоційного стану та настрою. Оскільки розуміння індивідуальне, використовуються характеристики: точне та перекручене, повне та неповне і т.п. розуміння. Питання про універсальну методику навчання розумінню залишається відкритим внаслідок істотних індивідуальних особливостей процесу розуміння у кожної людини. Отже, розуміння - це спільна робота як викладача, так і учня. Однак, можна сказати, що успіх у розумінні залежить головним чином від стану «розуміючого», тому що можливі ситуації, коли ніяких зусиль вчителя не буде достатньо, щоб його зрозуміли.

Родина – заснована на шлюбі чи кривному спорідненні мала група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. У шлюбі та родині відносини, обумовлені статевою відмінністю та сексуальною потребою, виявляються у формі морально-психологічних відносин. Вплив родини на розвиток дитини та юнака на різних етапах її розвитку не залишається однаковим. «Пік» цього впливу припадає на перші роки життя. Це не означає, що роль сімейного виховання втрачається з потраплянням дитини до суспільних освітніх установ. Перебування в них не виключає щоденного спілкування батьків з дітьми та батьківського впливу. Більше того, родина – єдиний виховний інститут, моральний вплив якого людина відчуває протягом всього життя. Тому варто говорити не про втрату впливу родини на дитину, а про втрату монопольного впливу: родина починає розділяти свою виховну функцію з іншими інститутами. І чим сильніше взаємозв'язок і наступність між сімейним вихованням і вихованням суспільним, тим краще результат виховання як єдиного, цілеспрямованого процесу.

Роль – стійкий комплекс форм поведінки, що відповідає визначеній функції особистості у соціальних відносинах. Людина як суспільна істота вступає з іншими людьми у різноманітні відносини (міжособистісні, політичні, економічні, професійні й ін.). Вона виступає, таким чином, носієм різних ролей. Сполучення останніх і складає специфіку особистості людини. Наприклад, якщо людина знаходиться у стані напруги та тривоги, розуміння нової ситуації в неї відбувається крізь призму її потенційної небезпеки.

С

Самоактуалізація – процес розвитку та дозрівання, споконвічно закладених у організмі й особистості задатків, потенцій та можливостей.

Самовизначення – центральний механізм становлення особистісної зрілості, яка полягає в усвідомленому виборі людиною свого місця у системі соціальних відносин. Поява потреби у самовизначенні свідчить про досягнення особистістю досить високого рівня розвитку, для якого характерне прагнення зайняти власну, досить незалежну позицію в структурі інформаційних, ідеологічних, професійних та емоційних зв'язків

з іншими людьми. У становленні зрілої особистості особливе місце займає професійне самовизначення. В основі професійного самовизначення лежить усвідомлена соціальна позиція особистості, закладена всім комплексом виховних та освітніх впливів.

Самовиховання – свідомо, цілеспрямована діяльність людини щодо вдосконалювання своїх позитивних якостей та подолання негативних. Потреба у самопізнанні, самоаналізі та самооцінці починає виявлятися у підлітковому віці. У юнацькому віці, коли особистісні якості у значній мірі сформовані, самовиховання стає більш цілеспрямованим та усвідомленим. У процесі становлення світогляду та професійного самовизначення у юнаків та дівчат яскраво виражена потреба у самовихованні інтелектуальних, моральних та фізичних якостей особистості відповідно до ідеалів та цінностей, які властиві даному суспільству, найближчому оточенню, групі. Самовиховання, найчастіше, є єдиний механізм впливу на структуру особистості дорослої людини. Якість самовиховання – це результат виховання особистості в цілому.

Самоврядування студентське – форма організації життєдіяльності студентів, яка забезпечує розвиток їхньої самостійності у прийнятті та реалізації рішень для досягнення суспільно значимих цілей. Відносини педагогів та студентів у процесі самоврядування будуються на принципах співробітництва. На організаційно-методичному рівні педагоги й студенти беруть участь у роботі спільних органів самоврядування, виробляють загальну програму дій, інформують один одного про свою діяльність. Педагоги передають студентам частину своїх управлінських функцій. Педагогічний колектив допомагає працювати органам студентського самоврядування, надає їм право обговорювати будь-які питання життя колективу, визначати основні задачі та приймати рішення. Педагоги та студенти вчать вести діалог, попереджати та переборювати конфлікти.

Самоконтроль – свідомо регуляція людиною власних станів, спонукань та дій на основі зіставлення їх з деякими суб'єктивними нормами та уявленнями. Становлення самоконтролю – один з центральних механізмів соціалізації. Він пов'язаний із засвоєнням та прийняттям людиною вироблених суспільством норм поведінки, перетворенням цих норм у внутрішні механізми саморегуляції. У результаті самоконтролю здійснюється усвідомлений вибір припустимих і найбільш прийнятних форм реагування на обставини навколишньої дійсності. Важливим моментом самоконтролю виступає самообмеження, здатність відмовитися від непродуктивних та не схвалюваних суспільством реакцій. Ця здатність не притаманна людині від народження, а формується поступово в міру розвитку особистості.

Самоосвіта – цілеспрямована пізнавальна діяльність, керована самою особистістю; надбання систематичних знань у якій-небудь галузі науки, техніки, культури, політичної життя і т.п. В основі самоосвіти – безпосередній особистий інтерес, який знаходиться в органічному сполученні із самостійністю вивчення матеріалу. Самоосвіта – один із засобів самовиховання. Основні види самоосвіти – загальна, спеціальна (професійна) та політична. Основна форма самоосвіти – вивчення

наукової, науково-популярної, навчальної та художньої літератури. Джерелами самоосвіти виступають: прослуховування лекцій та доповідей, консультації фахівців, а також різні види практичної діяльності – експерименти, моделювання й ін.

Самооцінка – елемент самосвідомості, який характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе як особистості, власних здібностей, моральних якостей та вчинків; важливий регулятор поведінки. Самооцінка визначає взаємини людини з навколишнім світом, його критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Завдяки цьому самооцінка впливає на ефективність діяльності людини та розвиток її особистості. Самооцінка тісно пов'язана із рівнем домагань, цілей, які людина ставить перед собою. Адекватна самооцінка дозволяє людині правильно співвідносити свої сили із задачами різної складності та з вимогами навколишнього середовища. Неадекватна (завищена чи занижена) самооцінка деформує внутрішній світ особистості, спотворює її мотиваційну й емоційно-вольову сфери і тим самим перешкоджає її гармонійному розвитку. Самооцінка складається, по-перше, під впливом тих оцінок, які дають людині інші люди. Людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, вона оцінюється навколишніми. По-друге, самооцінка формується в результаті зіставлення образу реального «Я» (якою людина бачить сама себе) з образом ідеального «Я» (якою людина бажає себе бачити). Високий ступінь збігу між цими образами відповідає гармонійному щиросердечному складу особистості. Самооцінка залежить також від того, якою мірою людина відчуває себе приналежною до значимих для неї соціальних груп. Самооцінка результатів навчання організовується педагогом наприкінці навчального тижня, семестру та навчального року. Студентам пропонується спеціальне заняття, на якому вони здійснюють рефлексію та самооцінку своєї навчальної праці, в тому числі, індивідуальних освітніх програм. Можливий такий алгоритм студентської рефлексії, який включає відповіді, краще письмові, на наступні, поставлені педагогом питання. У чому я змінився за рік? Мій найбільший успіх? Мої найбільші труднощі? Що в мене раніш не виходило, а тепер виходить? Чому я навчився (з математики, фізики, історії і т.п.)? Можлива, також, самооцінка за результатами вивчення конкретної дисципліни. 1) На заняттях з ... я: довідався, зрозумів, навчився (розкривається). 2) Найкраще на заняттях у мене виходило...3) Основні труднощі в мене були... 4) Які зміни відбулися в мене: у знаннях з дисципліни...? в умінні почувати і відчувати...? у моїх творчих здібностях ...? в умінні усвідомлювати себе...? 5) Сам собі я бажаю.... Підготувавши такі самооцінки, студенти з інтересом вислухають та порівнюють оцінки своєї успішності, дані їм викладачем, що буде сприяти підвищенню об'єктивності їхньої самооцінки у майбутньому.

Самосвідомість – усвідомлення й оцінка людиною самої себе як суб'єкта практичної та пізнавальної діяльності, як особистості (тобто свого морального вигляду й інтересів, цінностей, ідеалів і мотивів поведінки). Самосвідомість властива не тільки індивіду, але й суспільству, класу, соціальній групі, нації, коли вони піднімаються до

розуміння свого становища в системі суспільних відносин, своїх загальних інтересів та ідеалів. У самосвідомості людина виділяє себе з навколишнього світу, визначає своє місце у круговороті природних та суспільних подій. Самосвідомість тісно пов'язано з рефлексією, де вона виходить на рівень теоретичного мислення (див. Рефлексія).

Самоспостереження – метод самопізнання, при якому об'єктом спостереження є стани та дії самої людини, яка спостерігає. Як засіб самопізнання, самоспостереження виявляється дуже корисним, якщо прийняти до уваги ті неминучі обмеження, які накладені суб'єктивним характером цього процесу. Раціональні та корисні висновки на основі самоспостереження можливі тоді, коли воно сполучається із тверезим та усвідомленим самоаналізом.

Самостійна робота – індивідуальна чи колективна навчальна діяльність; здійснюється без безпосереднього керівництва педагога.

Самостійна робота студента – планована студентом робота, виконувана за завданням та при методичному керівництві викладача, але без його особистої участі. Є основним способом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, регламентується навчальним планом і повинен складати не менш 1/3 і не більш 2/3 загального обсягу навчального часу студента, відведеного на вивчення дисципліни. Зміст самостійної роботи студента над конкретним предметом визначається навчальною програмою, методичними рекомендаціями та завданнями викладача. Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення предмета (підручник, навчальний посібник, конспект лекцій, практикум та ін.). Науково-методичне забезпечення самостійної роботи студентів повинно передбачати можливість самоконтролю засвоєння навчального матеріалу. Для самостійної роботи студенту рекомендується відповідна додаткова література (наукова, хрестоматії, періодичні видання і т.п.). Самостійна робота студента щодо засвоєння навчального матеріалу по предмету може виконуватися у бібліотеці вузу, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах, лабораторіях, а також у домашніх умовах. У необхідних випадках проводиться згідно із завчасно складеним графіком відвідування навчальних приміщень, що гарантує можливість індивідуального доступу студентів до необхідних дидактичних засобів. Графік повідомляється студентам на початку семестру. При організації самостійної роботи студентів з використанням складного устаткування, систем доступу до інформації (наприклад, комп'ютерних баз даних, систем автоматизованого проектування і т.п.) передбачається можливість одержання необхідних консультацій чи допомоги з боку викладача. Навчальний матеріал предмета, передбачений для засвоєння в процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль разом із матеріалом, робота над яким проводилася у ході навчальних занять.

Самостійність – одна з провідних якостей особистості, що виражається в умінні ставити перед собою визначені цілі й домагатися їхнього досягнення власними силами. Самостійність передбачає

відповідальне ставлення людини до свого поведіння. Здатність діяти свідомо й ініціативно не тільки у знайомій обстановці, але й у нових умовах. У тому числі у таких, котрі вимагають прийняття нестандартних рішень. Самостійність не є вродженою рисою, вона формується в міру дорослішання дитини та юнака і на кожному віковому етапі має свої особливості. Ускладнення цього процесу можливе у підлітковому та першому юнацькому віці. Загострена потреба у самоствердженні у підлітків нерідко ґрунтується на перекрученому уявленні про самостійність, яка сприймається ними як повна незалежність від чужих думок, порад та оцінок. При цьому демонстративне неприйняття авторитету старших нерідко сполучається із пасивною залежністю від стандартів підліткової субкультури. У практиці виховання облік зростаючих можливостей підлітків, заохочення позитивної спрямованості їхніх прагнень та активності дозволяють пом'якшити протікання підліткової кризи та сформувати справжню самостійність.

Свідомість – вищий рівень духовної активності людини як соціальної істоти. Своєрідність цієї активності полягає в тім, що відображення реальності у формі почуттєвих та розумових образів передбачає практичні дії людини, надаючи їм цілеспрямованого характеру. Об'єктивний світ, впливаючи на людину, відбивається у вигляді уявлень, думок та інших духовних феноменів, які утворюють зміст свідомості, що запам'ятовується у продуктах культури. Багатоплановість свідомості робить її предметом вивчення багатьох наук. Для філософії головним є питання про відношення свідомості до буття. При соціологічному підході свідомість розглядається, насамперед, як відображення в духовному житті людей інтересів та уявлень різних соціальних груп. У психології свідомість трактується як особливий, вищий рівень організації психічного життя суб'єкта, який виділяє себе з навколишнього середовища та відбиває цю дійсність у формі психічних образів, що служать регуляторами цілеспрямованої діяльності. Найважливіша функція свідомості, до якої *педагогіка* має пряме відношення, – уявна побудова дій та передбачення їхніх наслідків, контроль та керування поведінкою особистості, її здатність усвідомлювати те, що відбувається як у навколишньому, так і у своєму власному духовному світі. Свідомість є відношення суб'єкта до середовища, що означає включення в акт свідомості як всього життя суб'єкта у її унікальності і неповторності, так і безпосереднє переживання ним системи своїх відношень до реальності. Свідомість виникає, функціонує та розвивається в процесах взаємодії людини з реальністю, на основі її чуттєво-предметної діяльності, суспільно-історичної практики. Відбиваючи у своєму змісті об'єктивний світ, дійсність свідомості детермінується природною та соціальною реальністю. Предмети, їхні властивості та відносини існують у ній у формі образів – ідеально. Ідеальне виступає як продукт діяльності мозку, як суб'єктивний образ об'єктивного світу. Вищим рівнем регуляції діяльності на основі прийнятих людиною цінностей, моральних норм є її свідомість. Вона припускає, що ці норми стали інтегральним компонентом життя

особистості. Увійшовши до системи її переконань, вони реалізуються з ясним і виразним розумінням кінцевих цілей та можливих наслідків дій. Свідомість виражається у здатності людини аналізувати мотиви власного поведіння, переживаючи їх як глибоку внутрішню потребу, і вибрати найбільш раціональний спосіб досягнення поставлених ним цілей згідно з прийнятими у суспільстві соціальними та моральними нормами. Завдяки мові свідомість формується та розвивається як духовний продукт життя суспільства, здійснюється наступність людської діяльності та спілкування.

Світ дитинства. Ідея світу дитинства дозволяє, по-перше, відокремити педагогіку від сфери освіти та розглядати її як особливу сферу діяльності; по-друге, додати педагогіці деяких нових рис, видалити шари «казенщини», які нагромадилися. Світ дитинства – це особливий світ, який живе цілком автономно та за своїми власними законами. Світ дитинства та діти – не те саме. Характерна риса світу дитинства – відсутність закінчених форм. Два механізми – фантазія й уява – забезпечують нескінчений витвір нових сюжетних ліній, витків і ситуацій. Це суцільна низка починань, яка розгортається в іграх дітей та юнацтва і не знаходить кінця чи завершення. Це подібно колам на воді, що одночасно розходяться по її поверхні. Світу дитинства протистоїть світ дорослих, точніше, безліч світів дорослих. У свідомості дорослого все те, що він прожив у світі дитинства, відкладається у згорнутих та скорочених формах. Саме ця обставина дозволяє психологам застосовувати у своїй роботі з досліджуваними, наприклад, транс акт ний аналіз, побудований на виявленні та розгляді структур свідомості дорослої людини, які сягають своїми коренями до дитинства. Цей шар свідомості, у якому згорнуте прожите людиною у світі дитинства, можна назвати шаром дитячої свідомості. Шар дитячої свідомості – той поплавок, який, якщо він є в людини, дозволяє їй на деяких життєвих етапах повертатися у світ дитинства, якщо людина може актуалізувати цей шар. Взагалі життя дорослої людини, її життєвий шлях можна розглядати як реалізацію частини тих уявлених нею у світі дитинства світів, які колись людина для себе придумала. І, навпаки, якщо в її дорослому житті чогось бракує (приклад, «сина полку», що не мав повноцінного дитинства), виходить, якийсь необхідний уявлюваний світ ним у дитинстві не був придуманий чи проганий. Дорослі світи – це тільки невелика частина уявлених світів, що редукувалися, колись породжені у дитинстві. Отже, перша функція педагогіки - зберегти світ дитинства в недоторканності. Друга – забезпечити інфраструктуру світу дитинства, сервіс, обслуговування (дотик до світу природи, світу культури, світу соціального, світу сакрального, світу знань та ін.). Третя – ввести дітей, які живуть у світі дитинства, у зазначені вище суміжні світи.

Світогляд - система узагальнених уявлень людини про загальні закономірності, якій підкоряється світ, суспільство та людина, а також про характеристики ідеального, створеного світу, суспільства та людини, які знаходять відображення в системі цінностей та ідеалів особистості, соціальної групи, суспільства.

Се́міна́р (лат. *seminarium* – розсадник) – пов’язаний з «посівом» знань, переданих від педагога до його студентів, які «проростають» у свідомості, здатних до самостійних суджень, до відтворення та поглиблення отриманих знань. Один з видів практичних навчальних занять. Специфіка семінару полягає у колективному обговоренні студентами повідомлень, доповідей, рефератів, виконаних ними самостійно під загальним керівництвом викладача. Призначається для поглибленого вивчення теми чи курсу. У процесі семінарських занять студенти опановують методологію досліджуваної галузі науки, здобувають навички самостійної роботи та її оформлення (усного чи письмового викладу, аргументованого захисту власних висновків і т.п.). Однією з основних умов проведення семінарів є наявність доступних кожному джерел: підручників, словників, методичних посібників та ін. Керівник семінарських занять проводить зі студентами бесіди, у яких роз’ясняє мету, тематику та зміст майбутнього семінару, дає необхідні вказівки щодо підготовки повідомлень, доповідей, які носять головним чином методологічний характер. У сучасній вищій школі поширені семінарські заняття трьох типів: просемінар, власне семінар і спеціальний семінар. Просемінар – заняття, що готує до семінару, проводиться на перших курсах. Ціль – ознайомлення студентів зі специфікою самостійної роботи, з літературою, першоджерелами, методикою роботи над ними. Другий етап роботи в просемінарі – підготовка рефератів на визначені теми, читання їх та обговорення з учасниками просемінару з висновками педагога. Використовуються також три різновиди семінарів. Семінар, який має основною метою поглиблене вивчення визначеного систематичного курсу та тематично міцно пов’язаний з ним. Семінар, призначений для ґрунтовного опрацювання найбільш важливих і типових у методологічному відношенні тем чи курсів навіть однієї теми. Семінар дослідницького типу з наміченою тематикою з окремих проблем науки для більш детальної її розробки. Форми семінарських занять: розгорнута бесіда за заздалегідь відомим планом чи невеликі доповіді студентів з наступним обговоренням учасниками семінару. Семінар це завжди безпосередній контакт зі студентами, встановлення довірливих відносин, продуктивне педагогічне спілкування. Досвідчені викладачі, формуючи творчу атмосферу, заохочують студентів до виступів оціночного характеру та дискусій, сполучаючи їх з викладом підготовлених тем і заслуховуванням рефератів. Спецсемінар проводиться для студентів старших курсів. Він являє собою школу спілкування дослідників-початківців з визначеної наукової проблеми. Спецсемінар, керований авторитетним фахівцем, здобуває характер наукової школи, привчає студентів до колективного мислення та творчості. На підсумковому занятті викладач, як правило, робить повний огляд семінарів, що відбулися, і студентських наукових праць, намічаючи обрії подальшого дослідження порушених проблем і можливості участі в них студентів.

Середня професійна освіта, середня фахова освіта – рівень освіти, який здобувається, як правило, на базі повної чи неповної загальної середньої освіти у відповідних професійно – технічних та середніх

спеціальних навчальних закладах. Забезпечує індивіду знання, уміння та навички, необхідні для самостійного виконання робіт визначеної складності, керівництва первинними виробничими ланками, допомоги фахівцям вищої кваліфікації.

Синтез (грец. synthesis – сполучення, складання) – з'єднання елементів, властивостей (сторін) досліджуваного об'єкта в одне ціле (систему), здійснюване як у практичній діяльності, так і в процесі пізнання. Синтез – одна з основних розумових операцій. Цілісність – характерна риса сприйняття; поняття формується шляхом синтезування окремих істотних ознак предметів та явищ. Синтез включається у творчу діяльність мислення й уяви по створенню нового образу (ідеї). На основі синтезу відбувається об'єднання компонентів і в процесі формування рухової навички. Синтез пов'язаний з аналізом та не існує окремо від нього; синтетичне знання про об'єкт ґрунтується на виділенні його складових частин чи характерних особливостей. У навчальному процесі синтез тісно пов'язаний з узагальненням, систематизацією, порівнянням, разом з якими і складає логічний апарат мислення.

Система освіти – один з основних соціальних інститутів, найважливіша сфера становлення особистості, історично сформована загально національна система освітніх установ та органів керування ними, яка діє в інтересах виховання підрастаючого покоління, підготовки його до самостійного життя та професійної діяльності, а також задоволення індивідуальних освітніх потреб. Охоплює учнів дошкільних виховних, загальноосвітніх, професійних закладів та студентів вищих навчальних закладів; різні форми професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, позашкільні й освітні та культурно-освітні установи.

Систематизація (грец. systema – ціле, складається з частин) – розумова діяльність, у процесі якої досліджувані об'єкти організуються у визначену систему на основі обраного принципу. Найважливіший вид систематизації – класифікація, тобто розподіл об'єктів за групами на основі встановлення подібності та розходження між ними. До систематизації призводить також встановлення причинно-наслідкових відношень між досліджуваними фактами, виділення основних одиниць матеріалу, який дозволяє розглядати конкретний об'єкт як частину цілої системи. Систематизації передують аналіз, синтез, узагальнення та порівняння.

Системність знань, якість сукупності знань. Характеризується наявністю у свідомості структурно-функціональних зв'язків між різнорідними елементами знань. Системність знань припускає розуміння людиною співвідношення між поняттями та законами, науковими фактами та постулатами, постулатами та наслідками; усвідомлення особистістю місця знань у науковій теорії. Не кожна органічна сукупність знань включає структурно-функціональний зв'язок, тому не будь-які систематичні знання є системними. Якщо, наприклад, сукупність знань з теорії у свідомості студента являє собою «матрицю» з об'ємними зв'язками, то його знання є системними. Тобто якщо деяка сукупність

знань у свідомості того, кого навчають, утворить систему, знання в якій розташовані за схемою «основні поняття – основні закони-наслідки» і зв'язку, між елементами якої визначаються статусом знання в даній системі, то можна говорити про системне засвоєння знань. Статус знання у науковій теорії визначається не його змістом, а місцем у теорії. Вищою формою систематизації знань у науці, що показує визначений обрій пізнання на даному сучасному етапі її розвитку, є природно наукова картини світу.

Словники навчальні – у лексикографії самостійний тип словників; відрізняються навчальною спрямованістю та використовуються як один із засобів навчання. Навчальний характер їх виявляється у складі словника, доборі, розміщенні, способах подачі й інтерпретації лінгвістичної інформації, мові викладу матеріалу, обсязі й оформленні. Словники навчальні виконують три основні функції: навчальну, довідкову та систематизуючу. Їм властиві також інші функції, характерні для словників всіх типів: інформативна (дозволяє у найкоротший спосіб прилучатися до накопичених знань) та нормативна (фіксує значення та вживання слів, сприяє удосконалюванню й уніфікації мови).

Соціалізація (лат. *socialis* – суспільний) – розвиток і самореалізація людини протягом усього життя в процесі засвоєння та відтворення культури суспільства. Процес соціалізації умовно можна представити як сукупність чотирьох складових: *стихийної соціалізації* людини у взаємодії та під впливом об'єктивних обставин життя суспільства, зміст, характер і результати якої визначаються соціально-економічними та соціокультурними умовами. *Керована соціалізація* спрямовується, коли держава вживає визначених економічних, законодавчих й організаційних заходів для вирішення своїх завдань. Вони об'єктивно впливають на зміну можливостей та характеру розвитку, на життєвий шлях тих чи інших вікових і / чи соціально-професійних груп населення (наприклад, визначаючи обов'язковий мінімум освіти, вік і терміни служби в армії, вік виходу на пенсію і т.д.). *Соціально контрольована соціалізація* – шлях планомирного створення суспільством і державою організаційних, матеріальних і духовних умов для розвитку (виховання) людини. *Самовизначенням людини* (більш-менш свідомим), що має соціальний, асоціальний чи антисоціальний вектор, відповідно до індивідуальних ресурсів згідно чи всупереч об'єктивним умовам її життя. Соціалізація – процес безупинний, тому що людина постійно взаємодіє із соціумом. Виховання – процес дискретний (переривчастий) тому що, будучи планомирним, здійснюється у визначених структурах та організаціях, тобто обмежено за місцем і часом. Суб'єктом соціалізації людина стає об'єктивно, тому що на кожному віковому етапі перед нею постають природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні завдання, для вирішення яких вона більш-менш усвідомлено ставить перед собою відповідні цілі, тобто виявляє свою суб'єктивність. До теперішнього часу виділені характеристики особистості, які забезпечують успішну соціалізацію: здатність до зміни своїх ціннісних орієнтацій; уміння знаходити баланс між своїми цінностями та вимогами ролі при

виборчому відношенні до соціальних ролей; орієнтація не на конкретні вимоги, а на розуміння універсальних моральних людських цінностей. Таким чином, соціалізація людини здійснюється в процесі її взаємодії з численними факторами, групами, організаціями й агентами за допомогою різних механізмів, що не тільки доповнюють один одного, але тією чи іншою мірою незбалансовані та суперечать один одному. Усе це обумовлює визначену автономність людини, яка необхідна для формування особистості. Завдання педагогіки – з погляду на тенденції соціалізації на кожному етапі розвитку суспільства використовувати її позитивні та компенсувати негативні потенції у процесі виховання.

Соціальна педагогіка – галузь педагогіки, що вивчає соціальне виховання людей усіх вікових і соціальних категорій, здійснюване як власне у виховних установах, так і в різних організаціях, для яких воно не є провідною функцією.

Соціальна психологія – галузь психології, яка вивчає закономірності поведінки та діяльності людей, обумовлені їх включенням у соціальні групи, а також психологічні характеристики самих груп.

Соціологія освіти – галузь соціології. Як предмети дослідження в ній розглядаються соціальні суб'єкти – учасники освітнього процесу. У тому числі сама освітня система в цілому, її підсистеми, які відповідають інститутам і груповим агентам соціології освіти в їхньому взаємозв'язку та взаємодії з іншими сферами суспільства. Соціологія освіти досліджує також функції освіти в системі суспільного відтворення, наприклад, у соціалізації та соціальну політику в галузі освіти.

Спеціальна психологія – галузь психології, яка вивчає особливості психіки аномальних дітей, підлітків і дорослих; включає розділи за видами порушень (інтелекту, слуху, зору та ін.); складова частина дефектології.

Спеціальність – категорія, що характеризує:

– у сфері праці – спрямованість і зміст робіт у межах професії (зміст задач професійної діяльності, що відповідають визначеній кваліфікації);

– у сфері освіти – спрямованість і зміст навчання при підготовці фахівця (визначається через узагальнений об'єкт діяльності чи виробничу функцію, а також предмет діяльності фахівця та відбиває, насамперед, вид його діяльності та сферу застосування його праці).

Спеціальність (лат. *specialis* – особливий, *species* – рід, вид) – вид трудової діяльності, здійснюваний на основі відповідної профільованої теоретичної та практичної підготовки. У порівнянні з професійною базовою діяльністю (див. Професія) має більш вузький характер і в рамках її іноді менш стійкий. Розподіл на спеціальності відбиває якісну розмаїтість конкретних трудових процесів і глибину розподілу праці з урахуванням застосовуваних способів та особливостей устаткування, об'єктів, знарядь праці, кінцевої продукції і т.п.

Спілкування – взаємодія двох і більше людей з метою встановлення і підтримки між особистісних відносин, досягнення загального результату спільної діяльності; один з найважливіших факторів психічного та соціального розвитку студента. Педагогічне спілкування – це професійне спілкування педагога та студента, яке спрямоване на досягнення

навчальних і виховних цілей. Воно не зводиться тільки до ділового спілкування на уроках, а включає різні форми спілкування, у т.ч. і довірче, поза заняттями. Разом з тим це спілкування людей, які займають різні соціальні позиції, що обумовлює наявність визначеної соціальної дистанції між ними.

Спостереження – в педагогіці і психології, один з методів психолого-педагогічного дослідження, який полягає у навмисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті поведінки з метою виявлення його змісту. Система спостереження полягає у об'єктивній, детальній та точній реєстрації зовнішніх проявів психічних процесів і властивостей особистості. Спостереження повинне відповідати поставленій задачі, відповідати певному плану, фіксувати необхідні дані. Одиницею реєстрації у спостереженні може бути той чи інший акт поведінки, наприклад, мовне звертання до однолітків чи педагога, емоційна реакція, виразний рух і т.д.

Сприйняття – система одержання та перетворення інформації, яка забезпечує свідомість відображенням об'єктивної реальності й орієнтуванням у навколишньому світі. Сприйняття разом з відчуттям виступає як відправний пункт пізнання, що доставляє йому почуттєвий матеріал. У процесі пізнання сприйняття опосередковується мисленням і перевіряється практикою. Поза таким опосередкуванням і перевіркою сприйняття може виступати джерелом, як знання, так і омани чи ілюзії.

Стандарти освітні – цілі навчання та виховання, обов'язкові вимоги до освіти, закріплені в особливих нормативних документах. Дотримання вимог до стандартів освіти, додає їм визначеності, цілеспрямованості та відтворюваності, що і робить їх стандартами. Особливу роль відіграє вимога «мінімальності» у стандартах освіти, що відрізняє їх від стандартів в інших галузях людської діяльності, які будуються на максимальних вимогах. Мінімальність означає точний облік генетичних, суб'єктивних і природних можливостей людини у навчанні в різні періоди її розвитку. Стандарт – основа для навчально-методичних документів, орієнтованих на різні технології навчання. Глобальна мета освіти – це найбільш загальне уявлення про особистісні якості випускника навчального закладу, описаних діагностичне як кінцевий результат діяльності цього закладу та системи виховання в цілому. Педагогічна та методична основа для опису глобальної мети освіти та глобального освітнього стандарту – це психолого-педагогічна модель особистості в цілому та процесу її формування в ході навчання. Структура глобальної мети освіти у найбільш загальному вигляді представлена чотирьохкомпонентною системою властивостей особистості. У тому числі структура соціальних властивостей особистості (світогляд, моральність, естетичні та трудові якості). Рівень досвіду життєдіяльності. Загальний та інтелектуальний розвиток як стан базових психологічних процесів (сприйняття, пам'яті, уваги та їхніх вищих форм – мислення, когнітивних процесів у цілому). Нарешті, рівень розвитку загальних і спеціальних задатків як умов, які сприяють досягненням щодо оволодіння професійною діяльністю.

Стиль педагогічної діяльності – у широкому змісті слова стійка система способів, прийомів, що виявляється у різних умовах її здійснення. Звичайно мають на увазі наступні різновиди стилів. *Авторитарний стиль*. При цьому виді діяльності студент розглядається як об'єкт педагогічного впливу, а не рівноправний партнер. Педагог одноосібно приймає рішення, встановлює твердий контроль за виконанням пропонованих ним вимог, використовує свої права без урахування ситуації та думок своїх студентів, не обґрунтовує перед ними свої дії. Внаслідок цього студенти втрачають активність чи здійснюють її тільки при провідній ролі педагога, виявляють низьку самооцінку й агресивність. При авторитарному стилі сили студентів спрямовані скоріше на психологічний самозахист, а не на засвоєння знань та власний розвиток. Головними методами впливу такого педагога є наказ і повчання. Для нього характерна низька задоволеність професією та професійна нестійкість. Викладачі з таким стилем керівництва головну увагу звертають на методичну культуру, у педагогічному колективі часто лідирують. *Демократичний стиль*. Студент розглядається як рівноправний партнер у спілкуванні, колега у спільному пошуку знань. Педагог залучає своїх студентів до прийняття рішень, враховує їхні думки, заохочує самостійність суджень, враховує не тільки їхню успішність, але й особистісні якості. Методами впливу є спонукання до дії, порада, прохання. У педагогів з демократичним стилем керівництва студенти частіше перебувають у стані спокійного задоволення та високої самооцінки. Викладачі з таким стилем більше звертають увагу на свої психологічні уміння. Для них характерна велика професійна стійкість і задоволеність своєю професією. *Ліберальний стиль*. Педагог не приймає рішень, передаючи ініціативу студентам і колегам. Організація та контроль діяльності студентів здійснюється без системи, має місце нерішучість і коливання. У студентській групі важкий мікроклімат та приховані конфлікти. Найбільш повне сучасне уявлення про стилі педагогічної діяльності запропоновано А.К. Марковою та А.Я. Ніконовою. *Перший, емоційно-імпровізаційний стиль (ЕІС)*. Педагога з ЕІС відрізняє переважна орієнтація на процес навчання. Пояснення нового матеріалу він будує логічно, цікаво, однак у процесі пояснення в нього часто відсутнім є зворотний зв'язок з студентами. Для ЕІС характерним є недостатньо адекватне планування навчально-виховного процесу: для відпрацьовування на уроці такий викладач обирає найбільш цікавий навчальний матеріал; менш цікавий, хоча й важливий, залишає для самостійного розбору. У діяльності викладача з ЕІС недостатньо представлене закріплення та повторення навчального матеріалу, контроль знань студентів. Педагога з ЕІС відрізняє висока оперативність, використання великого арсеналу різноманітних методів навчання. Він часто практикує колективні обговорення, стимулює спонтанні висловлення своїх студентів. Для педагога з ЕІС характерна інтуїтивність, що виражається у невмінні проаналізувати особливості та результативність своєї діяльності на занятті. *Емоційно-методичний стиль (ЕМС)*. Для педагога з ЕМС характерна орієнтація на процес і результати навчання, адекватне планування навчально-виховного процесу, висока

оперативність, деяка перевага інтуїтивності над рефлексивністю. Орієнтуючись як на процес, так і на результати навчання, такий викладач адекватно планує навчально-виховний процес, поетапно відпрацьовує увесь навчальний матеріал, уважно стежить за рівнем знань всіх студентів (як сильних, так і слабких), у його діяльності постійно представлені закріплення та повторення навчального матеріалу, контроль знань студентів. Такого педагога відрізняє висока оперативність, він часто змінює види робіт на занятті, практикує колективні обговорення. Використовуючи настільки ж багатий арсенал методичних прийомів при відпрацьовуванні навчального матеріалу, що й викладач з ЕІС, педагог з ЕМС на відміну від останнього прагне активізувати студентів не зовнішньою привабливістю, а зацікавити особливостями самого предмета.

Міркувально-імпровізаційний стиль (МІС). Для педагога з МІС характерна орієнтація на процес і результати навчання, адекватне планування навчально-виховного процесу. У порівнянні з викладачами емоційних стилів педагог з МІС виявляє меншу винахідливість у підборі та варіюванні методів навчання, не завжди здатен забезпечити високий темп роботи, рідше практикує колективні обговорення, відносний час спонтанної мови його студентів під час занять менше, ніж у викладачів з емоційним стилем. Педагог з МІС менше говорить сам, особливо під час опитування, впливаючи на студентів непрямим шляхом (за допомогою підказок, уточнень і т.п.), даючи можливість опитуваним детально оформити відповідь.

Міркувально-методичний стиль (ММС). Орієнтуючись переважно на результати навчання та адекватно плануючи навчально-виховний процес, викладач із ММС виявляє консервативність у використанні засобів і способів педагогічної діяльності. Висока методичність (систематичність закріплення, повторення навчального матеріалу та контролю знань студентів) сполучається з малим, стандартним набором використовуваних методів навчання, перевагою репродуктивної діяльності студентів, рідкісним проведенням колективних обговорень. У процесі опитування педагог із ММС звертається до невеликої кількості студентів, даючи кожному багато часу на відповідь. Особливу увагу приділяють слабким студентам. Для викладача з ММС в цілому характерна рефлексивність. Представлений опис стилів викладацької навчальної діяльності можна розглядати як деяку її модель, яка відбиває специфіку суб'єкта цієї діяльності.

Стомлення – стан організму, що виникає при тривалому впливі фізичних і розумових навантажень, який характеризується пониженою працездатністю. Виявляється в неузгодженості роботи психофізіологічних систем організму, які забезпечують його діяльність. Суб'єктивне стомлення відчувається як втома – переживання труднощів і неможливості продовжити роботу. Ознаки стомлення учня та студента: рухове занепокоєння, послаблення уваги, дратівливість, зниження точності та швидкості роботи, швидкості реакцій, сонливість, низьке засвоєння матеріалу, головний біль.

Стрес (англ. stress – напруга) – стан психофізіологічної напруги, який виникає в людини під дією різних сильних впливів та

супроводжується мобілізацією захисних систем організму та психіки. Поняття стрес увів 1936 року канадський фізіолог Г. Сельє. Він розрізняв еустрес – нормальний стрес, який служить цілям збереження та підтримки життя, та дистрес – патологічний стрес, який виявляється у хворобливих симптомах. Сельє вважав стрес невід’ємним атрибутом життєдіяльності, оскільки на подразнення організм реагує станом стресу, який відіграє мобілізуючу, а тому позитивну роль. Подразники підвищеної інтенсивності, які виникають у надмірній кількості, можуть викликати дистрес і потім спричинити соматичні захворювання, деформації психіки і навіть загибель людини. Один і той же подразник (стресор) для однієї людини може виявитися мобілізуючим, корисним, а для іншої може мати негативні наслідки. Здатність реагувати на інтенсивні зовнішні подразники визначається індивідуально-психологічними особливостями конкретної особистості: психофізіологічною конституцією, чутливістю до впливів (сенситивністю), особливостями мотиваційної й емоційно-вольової сфери. Щоб зовнішні впливи не викликали дистрес, необхідне формування в особистості таких якостей, як дисциплінованість, прагнення до подолання перешкод і т. ін. Тому з метою виховання розвинутої особистості не слід обмежувати вплив на дитину абсолютно всіх небажаних факторів. Оскільки протягом життя батьки й вихователі все одно не зможуть підтримувати довкола неї «тепличні» умови, то надмірна опіка згодом може сформувати особистість, не здатну протистояти життєвим проблемам.

Структура освітньої діяльності. Вважається, що освітня діяльність має наступні елементи: потреба та мотиви освітньої діяльності; зовнішні та внутрішні цілі; програми діяльності; інформаційну основу й освітнє середовище діяльності; прийняття рішень як результат самовизначення студента; продукти діяльності; діяльнісно важливі особистісні якості. Джерелом основних мотивів освітньої діяльності студентів є їхня потреба у самореалізації та соціалізації. Напрямок і характер самореалізації визначаються їхніми індивідуальними особливостями – особистісними якостями, які належать до пізнання навколишнього світу, самопізнання, комунікацій та інших освітніх сфер та галузей. Цілі освітньої діяльності стосовно студента поділяються на зовнішні (нормативні) та внутрішні (суб’єктивні). Зовнішні цілі задаються педагогом у різних формах і видах, які передбачають, наприклад, виконання освітніх стандартів. Внутрішніми цілями є ті, котрі студент сформулював самостійно чи за допомогою викладача стосовно освітньої галузі чи об’єкту вивчення. Студент здійснює свою діяльність, сполучаючи її зі світовою культурою. Із зовнішніх та внутрішніх освітніх цілей формуються норми освітньої діяльності, які є загальними установками її здійснення й основою для складання навчальних програм. Освітні програми відповідно до внутрішніх та зовнішніх цілей підрозділяються на загальні для всіх та індивідуальні для кожного учня. Між двома видами програм існує динамічний зв’язок і взаємодія: загальна програма діяльності припускає розробку та включення в себе індивідуальних програм, які, у свою чергу, впливають на корегування

загальної програми. Стосовно освітніх стандартів індивідуальна програма освіти спирається на варіативну частину освіти, встановлену на основі індивідуальних особливостей та особистісного вибору студента. Зовнішнє освітнє середовище й інформаційна основа для освітньої діяльності визначають умови її реалізації та містять у собі: фундаментальні освітні об'єкти, культурно-історичні аналоги знань про них, освітню інформацію, яка відбирається спеціально, необхідні посібники, матеріали й ін. Самовизначення студентів і прийняття ними рішень у процесі освітньої діяльності відбувається безупинно, тому що її ключовий момент – освітня ситуація. Створення й усвідомлення таких ситуацій спонукає студента й педагога приймати рішення про ефективні способи своїх дій. Найважливішими компонентами таких способів є методологічні дії: зупинка та рефлексія. Зупинка предметної діяльності, тобто діяльності, що належить до навчального змісту предмета, необхідна для того, щоб переключитися на іншу діяльність – рефлексивну, за допомогою якої й виявляється методологічна основа предметної діяльності. Зовнішньою, матеріалізованою формою діяльності виступає освітня продукція студентів, що належить до досліджуваної галузі чи курсу – питання, гіпотеза, розрахунок, схема, малюнок, модель і т.п. Внутрішньої – засвоєні чи освоєні ним у ході створення цієї продукції способи діяльності, а також рефлексивні знання про ці способи та характер всієї діяльності, інші особистісні новотвори. Результатом освітньої діяльності є освітні продукти студентів, що належать до досліджуваних галузей: наука, мистецтво, технічна сфера, процес комунікації й ін. Створення зовнішнього матеріалізованого продукту задовольняє, тим самим, потреби студентів у самореалізації та сприяє розвитку відповідних особистісних якостей: когнітивних, креативних та ін. Таким чином, освітня діяльність характеризується наступними ознаками. По-перше, здійснюється суб'єктом діяльності на основі його особистісного освітнього потенціалу, індивідуальних здібностей, мотивів та цілей; по-друге, викликає суб'єктивні труднощі та проблеми у діяльності суб'єкта, обумовлені недостатнім володінням методами, засобами й іншими умовами, необхідними для її здійснення; по-третє, призводить до створення нового для суб'єкта освітнього продукту, який відповідає типу здійснюваної ним діяльності.

Структура підручника. Основними компонентами змісту підручника виступають: інформативна, репродуктивна, творча й емоційно – ціннісна. Кожен компонент має визначений склад і засоби втілення в підручнику. Інформативний компонент представлений у підручнику за допомогою вербального та символічного викладу, а також ілюстраціями (лексика, факти, закони, методологічні й оціночні знання). Репродуктивні завдання орієнтують на загально навчальні, предметно-пізнавальні та практичні дії. Процедури творчої діяльності задаються за допомогою проблемного викладу, проблемних питань і задач. Емоційно-ціннісний компонент відбиває світоглядну, моральну, практичну, ідейну, естетичну та інші види спрямованості. Це забезпечується яскравістю та зображальністю викладу, звертанням до життєвих проблем та особистого

досвіду учнів і студентів, парадоксами й іншими засобами. Головною формою підручника є текст. Текст підручника поділяється на основний, додатковий та пояснювальний. Основний текст, у свою чергу, поділяється на два компоненти. Теоретико-пізнавальний компонент містить основні терміни, ключові поняття та їхні визначення, основні факти, явища, процеси та події, опис основних законів, теорій та провідних ідей, висновки. Інструментально-практичний компонент включає характеристику основних методів пізнання, правил застосування знань, способів засвоєння та самостійного пошуку знань. Опис задач, дослідів, вправ та експериментів. Склад набору задач, дослідів і самостійних робіт. Огляди і розділи, які систематизують та інтегрують навчальний матеріал. Додатковий текст містить документи, хрестоматійний матеріал, звертання до читачів, бібліографічні та народознавчі зведення, статистичні зведення та довідкові матеріали, які виходять за рамки програми. Пояснювальний текст містить предметний вступ до підручника, розділів і глав, примітки та роз'яснення, словники, пояснення до карт, схем і діаграм, покажчики. Крім тексту з навчальним матеріалом, у підручнику містяться так звані текстові компоненти: апарат організації засвоєння матеріалу, ілюстративний матеріал та апарат орієнтування. Апарат організації засвоєння матеріалу: питання, завдання, інструктивні матеріали, таблиці, підписи до ілюстративного матеріалу та вправи. Ілюстративний матеріал: предметні та сюжетні матеріали, документи та технічні карти, діаграми та схеми, плани та креслення, інструкції-методики, графіки й ілюстрації. Апарат орієнтування: передмова, зміст, рубрики, сигнали-символи, бібліографія, покажчик і колонтитул.

Структурно-логічна схема підготовки – наукове та методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної програми підготовки. Наводиться у вигляді мережі міждисциплінарних зв'язків за напрямом підготовки чи спеціальності та діє протягом усього терміну реалізації відповідної освітньо-професійної програми підготовки.

Студент як суб'єкт навчальної діяльності. Студентський вік являє собою особливий період у житті людини, насамперед, у силу того, що «...за загальним змістом та за основними закономірностями вік від 18 до 25 років складає, скоріше, початкову ланку ланцюга зрілого віку, ніж заключну в ланцюзі періодів дитячого розвитку». Студентство – це особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти. Історично ця соціально-професійна категорія склалася з часу виникнення перших університетів у XI-XII ст. Студентство об'єднує людей, які цілеспрямовано та систематично опановують знання та професійні уміння, зайнятих, як передбачається, старанною навчальною працею. Як соціальна група, воно характеризується професійною спрямованістю, сформованістю стійкого ставлення до майбутньої професії, що є наслідком правильності фахового вибору, адекватності та повноти уявлень студента про обрану професію. Останнє вимагає знання тих вимог, які пред'являє професія, та умов професійної діяльності. Результати досліджень свідчать про те, що рівень уявлень студента про професію (адекватне – неадекватне) безпосередньо

співвідноситься з рівнем його ставлення до навчання: чим менше студент знає про професію, тим менш позитивним є його відношення до навчання. У соціально-психологічному аспекті студентство у порівнянні з іншими групами населення відрізняється найбільш високим освітнім рівнем, найбільш активним споживанням культурних здобутків і високим рівнем пізнавальної мотивації. У той же час студентство - соціальна спільність, яка характеризується найвищою соціальною активністю та досить гармонійним сполученням інтелектуальної та соціальної зрілості. Врахування цієї особливості студентства лежить в основі ставлення викладача до кожного студента як партнера у педагогічному спілкуванні, цікавого для викладача. У руслі особистісно-діяльнісного підходу студент розглядається як активний, самостійно організуючий свою діяльність суб'єкт педагогічної взаємодії. Його навчання притаманна специфічна спрямованість на вирішення конкретних професійно-орієнтованих задач. Кращою формою навчання для студентства є знаково-контекстна, тобто за формою – від лекції до ділової гри. Для соціально-психологічної характеристики студентства важливо, що цей етап розвитку життя людини пов'язаний з формуванням відносної економічної самостійності, відходом від рідного дому й утворенням власної родини. Студентство – центральний період становлення людини, особистості в цілому, прояву її найрізноманітніших інтересів. Це час активних занять спортом, художніх, технічних і наукових досягнень, інтенсивної й активної соціалізації людини як майбутнього «діяча» і професіонала, що повинно враховуватися викладачем у змісті, проблематиці та прийомах організації навчальної діяльності та педагогічного спілкування у ЗВО. Студентський вік – пора структурування інтелекту. Мнемологічне ядро інтелекту людини цього віку характеризується постійним чергуванням «піків» чи «оптимумів» то однієї, то іншої функцій. Це означає, що навчальні завдання завжди одночасно повинні бути спрямовані як на розуміння, осмислення, так і на запам'ятовування та структурування у пам'яті студента засвоєного матеріалу, його збереження та цілеспрямовану актуалізацію. Отже, як орієнтир, варто брати напрямок на нерозривність осмислення, розуміння та закріплення навчальної інформації у пам'яті студентів при вирішенні проблемних задач. Активізація пізнавальної діяльності студентів постійно супроводжується організацією запам'ятовування та відтворення навчальної інформації. Навчальну діяльність характеризують два види мотивів: мотив досягнення та пізнавальний мотив. Останній, специфічний – освітній, являє собою основу навчально-пізнавальної діяльності людини, відповідаючи самій природі її розумової діяльності. Ця діяльність виникає в проблемній ситуації та розвивається при правильній взаємодії студентів і викладачів. У навчанні мотивація досягнення підкорюється пізнавальній та професійній мотивації. Під час навчання у вузі формується міцна основа трудової та професійної діяльності. Засвоєні знання, уміння та навички виступають уже не як предмет навчальної діяльності, а як засіб діяльності професійної. Однак результати опитувань вказують на те, що в технічних вузах у половини студентів немає інтересу до професії при виборі вузу;

більше третини студентів не впевнені у правильності вибору чи негативно ставляться до майбутньої професії. Більшість студентів не вміють слухати і записувати лекції, конспектувати літературу (у більшості випадків записується тільки 18-20 % лекційного матеріалу). Уміють виступати перед аудиторією тільки близько 30 % студентів, вести суперечку – до 19 %, давати аналітичну оцінку проблем у межах 16 %. На матеріалі проведеного соціологічного дослідження було доведено, що тільки 37,5 % студентів прагнули вчитися добре, 53,6 % не завжди намагалися, а 8,0 % взагалі не прагнули до гарного навчання. Але й у тих з 37,5%, хто прагнув вчитися добре, у 67,2 % випадків навчання «не йшло». Тому, перед викладачами вузів постає відповідальне психолого-педагогічне завдання: сприяти формуванню студентів як суб'єктів навчальної діяльності, яка припускає, насамперед, необхідність навчити їх вмінню, планувати й організувати свою діяльність, а також вмінню повноцінно вчитися та спілкуватися. Це потребує від викладачів здібностей та уміння визначати навчальні дії, необхідні для успішного навчання, програму їхнього виконання на конкретному навчальному матеріалі та чіткій організації вправ щодо їх формування. При цьому, з огляду на труднощі адаптаційного періоду навчання студентів на першому курсі, зразкове виконання цих дій повинен демонструвати сам викладач. Вплив педагога на формування нових ціннісних орієнтацій студента, його мотивацію і таку індивідуальну властивість, як тривожність, неможливо до кінця оцінити. Ставлення до студента як до соціально зрілої особистості, носія наукового світогляду припускає врахування того, що світогляд – система поглядів людини не тільки на світ, але й на своє місце у ньому. Іншими словами, формування світогляду студента означає розвиток його рефлексії, усвідомлення себе суб'єктом діяльності та носієм визначених суспільних цінностей, соціально корисною істотою. У свою чергу це зобов'язує викладача думати про посилення діалогічності навчання, спеціальної організації педагогічного спілкування, створення для студентів умов можливості відстоювання своїх поглядів, мети та життєвої позиції в процесі навчально-виховної роботи у вузі.

Суб'єктні властивості педагога. В обстановці навчання та виховання займають одне з перших місць. Ті чи інші властивості педагога будуть підвищувати чи знижувати виховний вплив навчання. «Перша властивість об'єктивного характеру і полягає в ступені знання вчителем навчального предмета, у ступені наукової підготовки за даною спеціальністю, за спорідненими предметами, у широкому сенсі; потім – у знайомстві з методологією предмета, загальними дидактичними принципами і, нарешті, у знанні властивостей дитячої натури, з якою вчителю доводиться мати справу; друга властивість – суб'єктивного характеру і полягає у викладацькому мистецтві, в особистому педагогічному таланті та творчості». Друга властивість включає педагогічний такт, педагогічну самостійність і педагогічне мистецтво. З морально-вольових властивостей – неупередженість (об'єктивність), сумлінність, стійкість, витримку, справедливість і любов до своїх учнів. Тільки поєднання справжньої любові до своїх учнів і до педагогічної

професії забезпечує необхідний професіоналізм педагога. Ще однією суб'єктною властивістю педагогічної діяльності є опір синдрому емоційного згоряння чи психофізіологічного виснаження. Зазвичай називають такий перелік основних і факультативних ознак цього синдрому: виснаження й утома; психосоматичні ускладнення; безсоння; негативні установки стосовно учнів; негативні установки стосовно своєї роботи; зневага до виконання своїх обов'язків. Збільшення прийому психо стимуляторів (тютюн, кава, алкоголь, ліки). Зменшення апетиту чи переїдання. Негативна самооцінка; посилення агресивності (роздратованість, напруженість). Посилення пасивності (цинізм, песимізм, відчуття безнадійності, апатія); почуття провини. Останній симптом властивий тільки тим, хто інтенсивно взаємодіє з іншими людьми. Вважається, що синдром емоційного згоряння виявляється сильніше у педагогів, у яких виявляється професійна непридатність.

Суб'єкти освітнього процесу – це, насамперед, діяльні педагог та студент. Суб'єкт дії, діяльності й у більш широкому змісті – взаємодії, що співвідноситься з об'єктом, являє собою активний, відтворюючий та перетворюючий початок. Це завжди діяч. Характеризуючи суб'єкти педагогічної та навчальної діяльності, необхідно, насамперед, відзначити, що кожен педагог та студент, являючи собою суспільний суб'єкт (педагогічне співтовариство), разом з тим є сукупним суб'єктом всього освітнього процесу. Сукупний суб'єкт, репрезентуючи суспільні цінності, представлений у кожній освітній системі адміністрацією, викладацьким колективом та студентським співтовариством. У вузі це ректорат, кафедри, деканати та навчальні групи. Діяльність цих сукупних суб'єктів направляється та регламентується нормативно-правовими та програмними документами. Кожний із входних у сукупний суб'єкт конкретних суб'єктів має свої, але погоджені, об'єднані цілі. Вони представлені у формі визначених результатів, загальна мета суб'єктів освітнього процесу – збереження та подальший розвиток суспільних знань і досвіду, накопичених цивілізацією, конкретним народом, спільністю. Вона здійснюється двома зустрічно спрямованими цілями передачі та прийому (від педагога до студента та навпаки), організації засвоєння цього досвіду. У цьому випадку ми говоримо про ідеальний сукупний суб'єкт всього освітнього процесу, ефективність дії якого визначається усвідомленням обома його сторонами загальної мети. Специфічною особливістю суб'єктів освітнього процесу є також їхня мотиваційна сфера, яка складається з двох сторін. Суб'єкт педагогічної діяльності в ідеальній схемі працює заради досягнення загальної мети – «для студентів, а потім для себе». Суб'єкт навчальної діяльності діє як би в зворотному напрямку цієї схеми: «для себе – заради досягнення загальної мети» як віддаленої і не завжди досяжної. Це може бути *студент* – особа, у встановленому порядку зарахована до вузу і навчається за денною (очною), чи вечірньою, заочною, дистанційною формами навчання з метою освоєння визначеного освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівнів. *Курсант* – особа, що у встановленому порядку зарахована у військовий вуз і навчається з метою освоєння визначеного освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівнів.

Екстерн – особа, яка у встановленому порядку зарахована до вузу, має відповідний (достатній) освітній, освітньо-кваліфікаційний рівень і навчається за екстернатною формою з метою освоєння визначеного (бажаного) освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівнів. *Асистент-стажист* – особа, яка має повну вищу освіту й освітньо-кваліфікаційний рівень магістра та навчається за даною формою вузу профілю мистецтв із метою удосконалювання своєї творчої майстерності. *Інтерн* – особа, яка має повну вищу освіту й освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця медичного чи фармацевтичного профілів, і навчається з метою одержання кваліфікації лікаря чи провізора визначеної спеціальності відповідно до переліку лікарських чи провізорських посад. *Клінічний ординатор* – особа, яка має повну вищу освіту й освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця чи магістра медичного напрямку та кваліфікацію лікаря з визначеної спеціальності відповідно до переліку лікарських посад, і навчається з метою поглиблення професійних знань, підвищення рівня умінь і навичок лікаря-фахівця. *Здобувач* – особа, прикріплена до аспірантури чи докторантури вузу (наукової установи), яка готує дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата наук без навчання в аспірантурі. Чи особа, яка має вчений ступінь кандидата наук і готує дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора наук без перебування у докторантурі. *Аспірант (ад'юнкт)* – особа, яка має повну вищу освіту й освітньо-кваліфікаційний рівень магістра, і навчається в аспірантурі (ад'юнктурі) вузу чи наукової установи для підготовки дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата наук. *Докторант* – особа, яка має науковий ступінь кандидата наук і зарахована до докторантури для підготовки дисертації на здобуття вченого ступеня доктора наук. Творчого педагога й студента пов'язує потреба самоосвіти та розвитку. Педагог, що уявляє себе цілковитим мудрецем, якому нема чому більше вчитися, не належить до цього поля, не займає ніякого щабля на сходах розвитку, він далекий від освітньої роботи. Він перебуває осторонь від культури, від праць з її засвоєння й особистого удосконалення. Справжні суб'єкти освітнього процесу «приречені» на саморозвиток, внутрішня сила якого служить джерелом та імпульсом розвитку кожного з них.

Субкультура (лат. sub – під і культура) – сукупність специфічних, соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків і т.п.), які впливають на стиль життя та мислення визначених номінальних та реальних груп людей та дозволяють усвідомити та затвердити себе у якості «ми», відмінного від «вони» (інші представники соціуму). Можлива соціальна база субкультури – окремі вікові та соціальні прошарки населення, професійні групи, масові неформальні рухи, самодіяльні об'єднання, аматорські клуби, релігійні секти, сексуальні меншості та кримінальні структури. Субкультура – це відносно цілісне явище, яке містить у собі: ряд ціннісних орієнтацій, норм поведження, взаємодії та взаємин; статусну структуру; специфічні захоплення, смаки та способи роботи та відпочинку; жаргон і фольклор. Жаргон – своєрідний діалект, що відрізняє носіїв визначеної субкультури. У кожній субкультурі народжується й існує свій фольклор – комплекс словесних, музичних,

ігрових видів творчості. Субкультура виконує ряд функцій стосовно суспільства та людини. Вони являють собою специфічний спосіб диференціації розвинутих національних культур, їхньої трансляції на ті чи інші спільності, а також позначення соціальної та вікової стратифікації суспільства. Соціальні та почасти асоціальні субкультури сприяють стабілізації суспільства й особистості, антисоціальні та частина асоціальних – його дезорганізації. Одні виступають як контркультура (наприклад, кримінально-табірна), інші породжують інноваційні явища та сприяють їх входженню до культури суспільства. Субкультура, будучи об'єктом само ідентифікації людини, є одним зі способів її відокремлення у суспільстві, що визначає її вплив на самосвідомість особистості, її самоповагу та само сприйняття.

Сугестивність – індивідуальна некритична піддатливість суб'єкта впливам оточуючого середовища. Такі люди відносно легко підкоряються вказівкам і порадам інших, навіть якщо ці поради суперечать їх власним переконанням і інтересам. Вони легко «заражаються» настроями і звичками інших. Сугестивність може виявлятися в схильності до наслідування чи самонавіювання за певних умов. Ступінь сугестивності змінюється в залежності від факторів і є, таким чином, ситуативним, перемінним. У дорослих підвищена сугестивність має місце, наприклад, при стомленості, в умовах невизначеності та інших соціально-психологічних ситуаціях. Існування різного ступеня сугестивності студентів повинне враховуватися педагогом у ході навчально-виховного процесу в інтересах досягнення поставлених цілей розвитку особистості, що відрізняється високим ступенем відповідальності за свої вчинки, громадянською позицією та професіоналізмом.

Сугестія (лат. suggestio – вселяння, натяк) – процес вербального (словесного) та невербального, емоційного впливу на психіку людини з метою створення в неї визначеного стану, породження деяких уявлень, спонукання до яких-небудь дій. Вона пов'язана зі зниженням усвідомленості й критичності при сприйнятті та реалізації змісту, що виникає через відсутність цілеспрямованого активного його розуміння, розгорнутого логічного аналізу й оцінки відповідно до минулого досвіду та стану людини. Змісту свідомості, засвоєного за механізмом сугестії, надалі притаманні стійкий і консервативний характер; вона важко піддається осмисленню та корегуванню, являючи собою сукупність «викликаних установок». Сугестія (вселяння) є одним з компонентів звичайного людського спілкування, але може виступати і як спеціально організований вид комунікації, що припускає некритичне сприйняття інформації, яка повідомляється, та протилежна переконанню. Здійснюється у формі гетеросугестії (зовнішнього впливу, вселяння з боку) та аутосугестії (самонавіювання). Об'єктом гетеросугестії (сугерендом) може виступати як окрема людина, так і група, соціальний шар і т.д.; джерелом сугестії (сугестором) – індивід, група та засоби масової інформації. За методами реалізації сугестія поділяється на пряме (імперативне) та непряме вселяння, а також на навмисне та ненавмисне. Ефект сугестії може виникати як наслідок «емоційного зараження» або в

процесі цілеспрямованого впливу засобами реклами, пропаганди і т.д. Пряме, навмисне вселяння полягає у використанні сугестором спеціальних «словесних формул» (установок), що впроваджуються в психічну сферу сугеренда та стають активними елементами у свідомості та поведженні. Ефективність сугестії визначається властивостями сугестора (соціальний статус, чарівність, комунікативні навички, інтелектуальна й особистісна перевага), а також особливостями сугеренда (ступенем незалежності чи критичності, навпаки, сугестивності), відносинами, що складаються між ними (довіра, авторитетність, залежність і т.д.), способом конструювання повідомлення (рівнем аргументованості, характером сполучення логічних та емоційних компонентів). Нарешті, підкріпленням іншими засобами – мімікою, жестами, діями іншої людини й умовами навколишнього оточення. У педагогіці починалися спроби використовувати сугестію в процесі навчання, т. зв. сугестопедія. Критика даної концепції ґрунтується на тому, що, володіючи великими перевагами в плані обсягу та швидкості засвоєння матеріалу перед традиційними методами навчання, сугестопедична методика в цілому поступається за якість та глибиною, усвідомленістю та міцністю знань перед традиційними.

Судження, 1) висловлення; 2) розумовий акт, який виражає судження до змісту висловлюваної думки. Судження може бути щирим чи помилковим. Утворюється шляхом застосування предикативних слів до об'єкта думки. Наприклад, місто Запоріжжя знаходиться між містами Дніпропетровськом та Сімферополем (правдиве судження); два більше трьох (помилкове судження). Психолого-педагогічні спостереження доводять, що окремі форми судження розвиваються не одночасно. Раніше за все формуються судження, які констатують що-небудь. Складні судження, які відбивають множинність залежностей між явищами, з'являються пізніше простих і ґрунтуються на них. Судження здійснюється та виражається мовою у вигляді оповідальної пропозиції. Питальні пропозиції, побажання та накази не є судженнями, тому що до них неприйнятна характеристика з погляду істинності чи хибності.

T

Творча діяльність – форма діяльності людини чи колективу – створення якісно нового. Стимулом до творчої діяльності слугує проблемна ситуація, яку неможливо вирішити традиційними способами. Оригінальний продукт діяльності виходить у результаті формулювання нестандартної гіпотези, нетрадиційних взаємозв'язків елементів проблемної ситуації, залучення неявно пов'язаних елементів, встановлення між ними нових видів взаємозалежності. Передумовами творчої діяльності є гнучкість мислення (здатність варіювати способи рішення), критичність (здатність відмовитися від непродуктивних стратегій), здатність до зближення та зчеплення понять, цілісність сприйняття й ін. Задатки творчих здібностей притаманні будь-якій нормальній людині. Потрібно зуміти розкрити їх та розвинути. Прояви творчих здібностей варіюються від великих та яскравих талантів до скромних та малопомітних. Але сутність творчого процесу однакова для

всіх. Різниця у конкретному матеріалі творчості, масштабах досягнень та їхній суспільній значимості. При традиційних формах навчання учень, здобуваючи та засвоюючи у навчальному процесі деяку інформацію, стає здатним відтворити зазначені йому способи вирішення задач, доказу теорем і т.п. Однак він не бере участі у творчому пошуку шляху вирішення поставленої проблеми та отже не здобуває й досвіду такого пошуку. Чим більше відрізняється від знайомої невирішена проблема, тим сутужніше йде сам процес пошуку в учня, якщо він не має спеціального досвіду. Тому не поодинокі випадки, коли випускник середньої школи, який успішно опанував матеріал шкільної програми, не може впоратися з конкурсними екзаменаційними задачами у вузі (побудованими на тому ж матеріалі), оскільки вони вимагають нестандартного підходу до їх вирішення. Висування нової гіпотези у зв'язку з новою проблемою вимагає особливих видів діяльності. Ці здібності виникають у діяльності самих студентів. Ніяка розповідь про роль гіпотез не зможе замінити у розвитку здібностей людини до дослідження нехай навіть маленької, але самостійно висунутої гіпотези. Відомо також, що для вирішення ряду проблем потрібно розглянути традиційні шляхи під зовсім новим, несподіваним кутом зору. Однак знання цього не забезпечує перебування нового кута зору в процесі конкретного дослідження: тільки практичний досвід дослідження розвиває дану здатність. Щоб формувати у студентів творчий досвід, необхідно конструювати, бажано в процесі вивчення різних предметів, спеціальні педагогічні ситуації, які створюють умови для творчого їхнього вирішення. Можливість конструювання таких ситуацій обумовлена тим, що навчання творчості головним чином здійснюється на проблемах, уже вирішених суспільством, способи вирішення яких вже відомі. Тому для процесу навчання визначення творчої діяльності вимагає коректив. Студенти тільки в окремих випадках, на визначеному рівні свого розвитку й у залежності від організуючої діяльності педагога можуть знаходити дійсно нетривіальні рішення. Відсутність суспільної новизни в результатах творчості студентів не призводить до кардинальної зміни структури здійснюваного ними творчого процесу. Тому стосовно до процесу навчання, творчість варто визначити як форму діяльності людини, спрямовану на творення якісно нових для неї цінностей, які мають суспільне значення, тобто важливих для формування особистості як суспільного суб'єкта. Проблемні ситуації можна поставити у різний спосіб: шляхом чіткої постановки проблеми педагогом; шляхом створення ситуації, у якій від них потрібно самим зрозуміти та сформулювати наявні у ній проблеми; шляхом створення ситуації з більш-менш чітко означеною проблемою, але за логікою пошуку рішення студент повинен прийти до нової, додаткової проблеми, самим ним виявленої та передбаченої при конструюванні ситуації. Особливим варіантом буває випадок, коли в ході вирішення деякої задачі студент самостійно виявляє нову, не передбачену при конструюванні ситуації проблему. Однак виникнення чи наявність однієї лише проблеми не визначає можливості її вирішення. Для останнього необхідно здійснити самостійний пошук, який вимагає визначених вихідних даних, тобто опори

на відоме, що і дозволяє реалізувати цей пошук. Навчальну проблемну ситуацію можна визначити як задачу з необхідними даними, як умову. До цих даних ставиться питання яке, у тому чи іншому вигляді формулює проблему для наступного вирішення. Тоді змістом всякої задачі буде проблема, заснована на протиріччі між відомим та шуканим. У процесі вирішення цих задач, побудованих на необхідності вибірково активізувати вже відомі їм знання, студенти можуть самостійно вивчати більш глибокі сторони явищ. У практиці навчання необхідно застосовувати і задачі, які вимагають тільки висування гіпотез. У даному випадку від студента не потрібно обґрунтованого повного рішення. Він повинен лише побудувати план пошуку відповіді, який вимальовується йому поки тільки гіпотетично. Вирішення цих задач розвиває в студентів уміння мобілізувати наявні в них знання та включати їх у процес аналізу нових ситуацій, прагнення знайти новий підхід, новий тип рішення. Саме у такий спосіб закладаються основи наступної творчої діяльності.

Творчість – це створення, винайдення об'єктивного нового та корисного (об'єкта) і / чи його розвиток в умовах неповноти інформації. Вища форма активності та ключова діяльність людини, яка створює нові матеріальні та духовні цінності, яка розширює та перетворює навколишнє середовище; здатність до створення нових реалій – та одночасно саме творення. У загальному значенні - виявлене уміння зробити чи виділити яким-небудь способом щось нове; невідомий спосіб вирішення проблеми, який спирається на новий метод чи засіб; новий художній предмет чи форма. Пошук новизни – мотиваційний мотор творчої людини, потреба виходу за відомі рамки, прагнення до неповторності й унікальності уявного рішення чи практичної справи. Тому творча особистість справляє враження індивіда з дисбалансом сталих форм діяльності, але це концентрування його розумової енергії та всіх психічних сил на іншому, більш високому рівні, нова позиція в оцінюванні, пізнаванні, оперуванні дійсністю. Творчість за своїми плодами підрозділяється на наукову, художню, винахідницьку й організаційну. Іноді говорять про релігійну, ігрову творчість та ін. Спонукальною силою будь-якої творчості є людина, як носій творчого мислення. Це креативна особистість, яка витягає нове з глибин свідомості та несвідомого, у т.ч. і колективного, у точці їхнього перетину з дійсністю та її відображеннями у вигляді знакових систем. Творче мислення зазвичай поділяється на чотири фази. Підготовча, у ході якої мислячий суб'єкт збирає та досліджує свої ресурси, прагне знайти попередні рішення. Інкубаційна, коли осмислюються (часто на рівні несвідомого) можливі похибки позицій, прийомів оперування, оцінювання результатів. Фаза осяяння, коли виявляється визначеність оптимального рішення. Нарешті, фаза перевірки чи доведення обробки, коли добуті результати представляються та сприймаються саме як нові. Природно, будь-яка творчість, починаючи з джерел і закінчуючи висновками, характеризується глибоко індивідуалізованими стратегіями. Без відомої алгоритмізації процесів спонукування до творчості та впровадження її результатів неможливим є не лише розвиток, але й просте збереження

сучасного суспільства з його ускладненими соціальними та технологічними зв'язками.

Темп навчання – трактований як швидкість чи інтенсивність освітньої діяльності, визначається індивідуальними особливостями студента: його мотивацією, розвинутими здібностями, рівнем підготовленості, психологічними, фізіологічними й іншими характеристиками. Темп навчання визначає один з головних компонентів змісту освіти – освітню продукцію студента. Так, при однаковому часовому відрізку, заданому педагогом для вивчення фундаментального освітнього об'єкта, обсяг освітнього продукту може бути більше в того студента, котрий навчається у більш високому темпі. Зовні виражений освітній продукт студента відбиває його особистісні освітні зміни. Освітній продукт студента залежить від досягнутих знань про досліджуваний фундаментальний освітній об'єкт, розвитку індивідуальних здібностей студента, засвоєння способів і видів діяльності. Отже, навіть при однакових знаннях про фундаментальні освітні об'єкти, освітні продукти різних студентів різні, оскільки засвоєні ними види діяльності та рівень їхнього розвитку відрізняються. Завдяки розширеному розумінню освітнього продукту ми приходимо до необхідності уведення поняття індивідуальної освітньої траєкторії з усіма наслідками, що впливають при цьому. У тому числі з індивідуальним студентським плануванням і темпом освітньої діяльності; особистісним компонентом змісту освіти, вибором оптимальних форм і методів навчання, системи контролю й оцінки.

Тест – стандартизована психодіагностична методика, призначена для встановлення кількісних та якісних індивідуально-психологічних відмінностей. У психологічній діагностиці – стандартизований, часто обмежений у часі іспит.

Тест досягнень – тип психодіагностичних методик, спрямований на оцінювання досягнень у рівні розвитку здібностей і навичок, знань і умінь.

Тести (англ., test – іспит, проба) – стандартизовані завдання, призначені для виміру у порівнюваних величинах індивідуально-психологічних властивостей особистості, а також знань, умінь та навичок; один з основних методів психологічної діагностики. Тести являють собою модельні ситуації, з їхньою допомогою виявляються характерні реакції індивіда, які вважаються сукупністю показників досліджуваної ознаки. Класифікувати тести можна по різному – за метою застосування (професійний добір, клінічна діагностика, з'ясування інтересів, переваг і т.д.), за формою проведення (індивідуальні й групові) та за змістом (тести загальної обдарованості, тести спеціальних здібностей і т.д.). Розрізняють тести вербальні та невербальні, аналітичні та синтетичні. За використанням матеріалом виділяють тести бланкові (що виконуються за допомогою олівця та паперу), предметні (тести оперування з визначеними предметами) та апаратурні (потребують спеціального технічного оснащення). За ступенем однорідності завдань тести можуть бути гомогенними (із завданнями одного типу) та гетерогенними (завдання істотно різняться). Принциповий розподіл тестів за охопленням

психічних властивостей: на цій підставі виділяють тести особистості та тести інтелекту. Існують так звані тести успішності (педагогічні тести), спрямовані на оцінку знань, умінь і навичок. Складання тестів будується за єдиною схемою: визначення цілей тестування, складання первісного варіанту тесту, його апробація та корекція, розробка системи інтерпретації результатів. Якість тестів визначається їхньою надійністю (стійкістю результатів тестування), валідністю (відповідність тестів цілям діагностики), що й диференціє силу завдань (здатністю тесту підрозділяти досліджуваних за ступенем виразності досліджуваної характеристики). Застосування тестів виправдане лише у вузьких межах тієї практичної задачі, для якої вони створені і стосовно якої вони перевірені. Для визначених цілей психологічної діагностики тести є прийнятним методом дослідження. Однак необхідно враховувати, що показники тестування ілюструють лише наявний стан досліджуваних характеристик, не розкриваючи особливостей їхнього формування. Прогноз на основі тестування обмежений; відхилення від нормативних результатів тестування повинно слугувати визначенню шляхів корекції та формування пізнавальних здібностей, особистісних рис і т.д. Експериментально доведено, що хоча й існує поділ тестів на тести успішності та тести здібностей, виконання останніх також у значній мірі визначається рівнем сформованості діяльності, яка лежить в основі тестових завдань. У більш широкому плані тести виявляють ступінь залучення індивіда до культури суспільства, що реально не залежить від вроджених якостей. Таким чином, у педагогічній практиці тести повинні використовуватися тільки у сполученні з аналізом конкретно-історичних умов формування особистості.

Тести критеріально-орієнтовані – типи тестів, призначені для визначення рівня індивідуальних досягнень щодо критерію, встановленого на основі логіко-функціонального аналізу змісту завдань. Як критерій (чи об'єктивний еталон), зазвичай розглядаються конкретні знання, уміння, навички, необхідні для успішного вирішення тієї чи іншої задачі.

Тести психометричні – типи тестів, оцінка при використанні яких здійснюється у результаті орієнтації на статистичну норму.

Тести ситуаційні – критеріально-орієнтовані тести досягнень, які складаються з цілеспрямованого набору тестових завдань. Вони призначені для оцінювання рівня сформованості знань щодо орієнтованих основ дій, що є адекватними діяльності при вирішенні проблемних ситуацій, характерних майбутній соціальній чи виробничій діяльності випускників вищих навчальних закладів.

Техніка викладання. Мистецтво усного мовлення полягає в тому, щоб слухачі легко сприймали сказане. Для цього педагогу необхідно враховувати наступне. Темп викладу, що відповідає темпераменту викладача, не є причиною, щоб принципово змінювати свої звички. Однак необхідно пам'ятати, що на заняттях варто намагатися говорити скоріше повільно, ніж швидко – дуже швидкий темп викладу справляє враження квапливості, утруднює розуміння та можливість законспектувати сказане. Постійний же темп робить повідомлення монотонним. Повільно варто

проговорювати найбільш важливе. При необхідності щось підкреслити, також варто говорити повільно. Сила звуку та висота тону голосу викладача повинні відповідати умовам приміщення. Тихе звучання голосу спонукає студентів до підвищеної концентрації уваги, але ускладнює розуміння. Тому доцільно говорити скоріше голосно, ніж тихо: вимовлене слово це не тільки сума букв – воно звучить! Паузи. Під час викладу тексту доводиться одночасно думати й про те, що треба сказати у наступний момент. Цю задачу полегшують паузи. Студентам також необхідні паузи – під час пауз вони мають можливість осмислити інформацію. Свій виступ взагалі доцільно починати саме з паузи, вона створює ситуацію напруженого чекання. Але й під час свого повідомлення за допомогою пауз можна досягти особливо сильного впливу на слухачів. До та після повідомлення важливої інформації також необхідні паузи. Паузи розставляють акценти. Подих, особливо видих, забезпечує можливість говорити – вимовлене слово є звучним видихом. Тому добре поставлений подих дуже важливим є саме для викладача. Перед тим, як сказати перше слово в аудиторії, необхідно кілька разів спокійно видихнути. Бажано будувати короткі речення, щоб у середині не було необхідності робити вдих. Наголос. За допомогою різноманітних наголосів на окремі слова можна сильно змінити зміст висловленого. Наприклад, пропозиція «Ви вважаєте, що цього досить?» може мати чотири змісти в залежності від того, на яке слово буде поставлено наголос: «ВІ вважаєте, що цього досить?», «Ви ВВАЖАЄТЕ, що цього досить?», «Ви вважаєте, що ЦЬОГО досить?», «Ви вважаєте, що цього ДОСИТЬ?». Діалект. Деякі звички, обумовлені місцем народження й особливостями середовища, рідної мови та притаманні будь-якому викладачу. У більшості випадків діалект не створює несприятливого враження. Навпаки, викладач, який володіє прикрашеною діалектом мовою, може здаватися більш людяним і сприйматися краще того, хто буде прагнути говорити літературною мовою. Стиль викладу. Типовий стильовий прийом викладача - риторичне повторення. Багато лекторів використовують цей засіб, щоб слухачі краще запам'ятовували навчальний матеріал. Ймовірність того, що в результаті відповідна інформація буде зафіксована у довгостроковій пам'яті завдяки повторенню збільшується. Іншим стильовим засобом є риторичне питання. Таке питання вимагає очевидної відповіді, на яке повинен відповісти не викладач, а хтось зі слухачів. За допомогою таких питань можна значно активізувати роботу студентів. Використання заперечень може бути важливим аргументом дискусії і, якщо воно переконливе, справляє необхідне враження у процесі уточнення позицій. Це метод «Так, але...». У цьому випадку спочатку щось стверджують, а потім вносять обмеження. Наприклад, «Ви, можете бути праві, але ми повинні враховувати ще...». Цей засіб «еластичного», неагресивного ведення дискусії. Названі, а також інші стильові прийоми повинні використовуватися в міру. Викладач найбільшою мірою впливає на студентів професіоналізмом, який відчувається насамперед та логікою. Для початку та завершення виступу рекомендуються спеціальні прийоми. Перші пропозиції повинні справити враження як «реклама» викладача та того змісту, який він збирається

пред'явити. Тому лекцію доцільно почати з актуальної події чи ситуації, що хвилює велику частину студентів. Несподіваних, які стосуються теми, реплік і тверджень. Яскравого прислів'я чи цитати. Підводячи підсумки, важливо виразно й образно узагальнити центральну ідею. Показати її взаємозв'язок з більш широкою проблематикою. Представити тенденцію розвитку обговорюваної теми та можливий, логічний погляд на цей розвиток. Показати зв'язок між сказаним на початку та наприкінці повідомлення. Немовна комунікація. Оскільки людина сприймає повідомлення декількома органами почуттів одночасно, викладач повинен стежити не тільки за тим, який акустичний вплив він робить, але й за тим, чи відповідають використовувані ним візуальні прийоми. Міміка – виразний рух м'язів обличчя викладача. Відіграє важливу роль вже на початку заняття, коли викладач жадає від студентів, щоб усі вони встали зі своїх місць, припинили розмови та зосередилися на викладачі, який увійшов у навчальну аудиторію. Часто вираз обличчя викладача показує його ставлення до партнера по комунікації. Міміка, з одного боку, ілюструє чи модифікує словесні вирази, а з іншого – являє собою зворотній зв'язок, який виявляється у вигляді реакції викладача та студентів на вислови чи вчинки. Так на занятті вираз обличчя студентів сигналізує про ступінь уваги та готовності до дій; викладач одержує часткову інформацію про те, зрозуміли вони навчальний матеріал чи ні. І навпаки, вираз обличчя викладача сигналізує студентам про те, як він оцінює їхній результат, схвалює чи ні їхнє поведження. Погляд. Контакт очима відіграє важливу роль у процесі комунікації і також служить зворотнім зв'язком під час заняття. Погляд виступаючого може сигналізувати про закінчення виступу, про те, що він готовий надати слово партнеру. Якщо ж викладач не готовий до цього, він уникає відповідного зорового контакту. Під час заняття важливу роль виконує обмін поглядами. Наприклад, подивившись в очі студентам, викладач може запропонувати їм заспокоїтися. Але і студенти можуть поглядом попросити викладача зупинитися та відповісти на питання. У великих аудиторіях цілеспрямований контакт очима дає можливість хоча б частково індивідуалізувати викладання. Жести. Рух руками служить, насамперед, для «ілюстрації» та супроводу усних висловлювань, він показує емоційний стан викладача, може видавати, як і погляд, наприклад, його напруженість чи страх перед аудиторією. Рух головою виконує цілий ряд комунікативних функцій. Жестикуляція – засіб оптичного підкріплення повідомлення. Однак повторювані, стереотипні жести мало що дають для його сприйняття, також як і жести, що не відповідають меті – вони не підсилюють, а псують враження того, що обговорюється. Жести повинні бути доповненням до сказаного. У той же час обговорювані складні технічні процеси навряд чи можуть бути пояснені жестами, для цього існують ТЗН. Зовнішній вигляд викладача багато в чому визначає враження і це з першого погляду може стати вирішальним моментом для успіху комунікації. Не все можна змінити у зовнішності людини та разом з тим людина може змінювати враження про себе завдяки, наприклад, одягу. Через зовнішній вигляд демонструється соціальний статус людини,

особливості характеру, емоційний стан. Самоаналіз виступу. Не тільки зміст, але й силу голосу, висоту тону, спосіб подачі матеріалу, темп повідомлення й артикуляцію основних положень лекції доцільно перевіряти за допомогою магнітофонного запису. Набагато більші можливості для оцінки своїх дій у цілому дає використання відеоапаратури.

Технічні засоби навчання (ТЗН) – засоби навчання, які складаються з екранно-звукових носіїв навчальної інформації й апаратури, за допомогою якої представляється ця інформація. Навчальна дошка є старим, простим і зручним ТЗН, який виконує функцію короткочасного нагромаджувача та зберігача візуальної інформації. Недолік дошки полягає в тому, що викладач повинен відвертатися від студентів при записі інформації та поясненні матеріалу, нанесеного на дошку; зміст доводиться періодично та назавжди знищувати. Особливу групу засобів навчання складають лінгафонні пристрої (мовні лабораторії), а також навчальні машини та комп'ютери для програмованого навчання. Дидактична роль та функції кожного засобу навчання закладаються в них на етапі проектування та виготовлення. Основні дидактичні функції засобів навчання зводяться до наступного. Компенсаторність – тобто полегшення процесу навчання, зменшення витрат часу, сил і здоров'я педагога та його учнів. Інформативність – передача необхідної для навчання інформації. Інтегративність – розгляд досліджуваного об'єкта чи явища окремо та в цілому. Інструментальність – безпечне та раціональне забезпечення визначених видів діяльності учнів і педагога. Нові перспективи використання ТЗН, наприклад, їх сполучення з комп'ютерами та мікропроцесорною апаратурою, створюють умови для нагромадження та збереження значних масивів навчальної інформації, оперативного її застосування, для вироблення нових методичних рішень і форм спілкування педагога та студента (наприклад, дистанційне навчання), а також для самостійної роботи учнів.

Тривожність – переживання емоційного неблагополуччя, пов'язане з передчуттям небезпеки чи невдачі. Суб'єктивно відчувається як напруга, заклопотаність, почуття безпорадності й невизначеності. На фізіологічному рівні реакції тривожності виявляються у частоті подиху та серцебиття, підвищенні артеріального тиску, зростанні загальної збудженості, зниженні порогів чутливості, коли раніше нейтральні стимули набувають негативного емоційного забарвлення. На відміну від страху, який виражається конкретними причинами та пов'язаний головним чином з погрозою самому існуванню людини як живої істоти, тривожність зазвичай має невизначений характер і виникає при погрозі (нерідко уявній) людині як особистості. Подолання особистісної тривожності, включаючи і вузівську, вимагає спеціальної (у т.ч. психотерапевтичної) роботи, орієнтованої на джерело тривожності. Від педагогів і батьків потрібна підвищена увага до потреб студента, створення обстановки, яка сприяє формуванню в нього впевненості у своїх силах. Важливу роль відіграє також усунення тривожності у самих

вихователів з метою виключення можливості психічного «зараження» студента цим станом.

У

Увага – спрямованість та зосередженість свідомості на визначених об'єктах чи визначеній діяльності. Увага є не самостійним психічним процесом, а якісною характеристикою сприйняття, пам'яті, мислення, що забезпечує вибірковий характер психічної діяльності, здійснення вибору даного об'єкта з декількох можливих. Увага – обов'язкова умова продуктивності усякої свідомої діяльності. Особливо велика її роль у пізнавальній діяльності, зокрема навчальній. Стан, протилежний зосередженості уваги, – розгубленість.

Узагальнення у навчанні – розумова дія, яка виявляє відношення і зв'язки окремих та загальних властивостей засвоюваного матеріалу. Узагальнення – одна з основних розумових дій. Воно є присутнім у будь-якій діяльності, дозволяючи людині виявляти у різноманітті предметів щось загальне, необхідне їй для правильної орієнтації у навколишньому світі. Узагальнення нерозривно пов'язане з процесом абстракції й у навчанні дозволяє студентам виявляти та виділяти у засвоюваних окремих знаннях об'єднуючі їх загальні властивості, що надає їм деякої цілісності, яка надає мисленню учнів визначеності, послідовності та дисциплінованості.

Уміння – здатність людини виконувати визначені дії під час здійснення тієї чи іншої діяльності на основі відповідних знань. Уміння, освоєні людиною способи виконання дії, забезпечувані сукупністю набутих знань і навичок. Уміння можуть бути як розумовими (наприклад, робити граматичний аналіз слова), так і практичними (грамотно писати). На відміну від навичок, уміння може утворюватися і без спеціальних вправ у виконанні якої-небудь дії. У цих випадках воно спирається на знання та навички, набуті раніше, при виконанні дій, подібних до даних. Наприклад, навички керування велосипедом та автомобілем у сполученні зі знанням правил керування мотоциклом можуть і без вправи визначити уміння їзди на мотоциклі. Разом з тим, уміння удосконалюються в міру оволодіння навичкою. Високий рівень уміння означає можливість користуватися різними навичками для досягнення однієї й тієї ж мети в залежності від умов дії. При високо розвинутому умінні дія може виконуватися у різних варіантах. Набуті людиною уміння не тільки визначають якість її діяльності та збагачують її досвід, але й можуть стати показником рівня загального розумового розвитку людини.

Умовивід – розумова операція, яка полягає в одержанні нового висновку з декількох суджень. Є необхідним засобом пізнання, коли для встановлення істини недостатньо простого розгляду, а потрібно провести дослідження: вивести наслідок, здійснити доказ, систематизувати наявні знання, перевірити гіпотетичні положення і т.п. Цінність умовиводу для процесу пізнання полягає в тому, що з його допомогою нове знання добувається без звертання до безпосереднього досвіду, витлумачується зі сформульованих у мові положень, що відбивають суспільно-історичний

досвід людей. Умовиводи розширюють і поглиблюють пізнання кожної людини, власна практика якої обмежена часом, пізнавальними можливостями й іншими обставинами. Судження, з яких будується умовивід, називають посилками. Судження, що виходить шляхом зіставлення посилок, називається висновком. У процесі умовиводу судження повинні узгоджуватися один з одним на основі відповідних логічних правил. Їхнє дотримання й істинність посилок забезпечують істинність умовиводу. Розрізняють кілька форм умовиводів, основні з них - індукція та дедукція. В онтогенезі (розвитку та дорослішанні окремої людини) передумови цієї форми мислення у вигляді найпростіших умовиводів починають складатися вже з дошкільного віку. Коли систематичне навчання стає провідною діяльністю молодої людини, умовиводи одержують справжню підставу та засоби для свого розвитку й удосконалення. Система знань побудована таким чином, що учню та студенту постійно доводиться засвоювати безліч загальних правил, вміти відмовлятися на основі одержуваних у вузі знань від помилкових суб'єктивних узагальнень, які склалися у його власній практиці.

Університети (лат. universitas – цілісність, сукупність, спільність) – вищі навчально-наукові установи, які готують фахівців, а також проводять наукові дослідження у різних галузях знання; університетська освіта сполучає навчання та наукову діяльність. Сучасний університет – найбільш динамічно розвинутий сектор вищої школи.

Управління закладом вищої освіти. Система керування спрямована на створення оптимальних умов для реалізації конституційного права громадян України на одержання вищої освіти відповідно до здібностей і потреб особистості та базується на наступних принципах. Розмежування прав, повноважень та відповідальності власника, органів управління вищою освітою, керівництва ЗВО та його структурних підрозділів. На єдності колегіальності та єдино начальстві. Незалежності від політичних партій, суспільних та релігійних організацій. Забезпечення демократичності керування освітньою діяльністю. Реалізації демократичних свобод всіх учасників освітньої діяльності та забезпечення відповідальності за академічну успішність студентів. Створення умов для вільного пошуку, викладання та поширення істини. Забезпечення соціально-правових гарантій для творчої діяльності викладачів. Відкритості та компетентності керівництва, гласності прийняття рішень і розподілу ресурсів. Адекватності впливу організаційних технологій на освітню діяльність. Детальної розробки процедур і механізмів керування та контролю над дотриманням нормативних актів і державних стандартів. Чіткого розподілу сфер відповідальності між різними підрозділами та посадовими особами. Ефективності взаємодії всіх рівнів управлінської вертикалі. Прозорості кваліфікаційних вимог до посад професорсько-викладацького складу, процедур і критеріїв оцінки якості роботи викладачів. Ефективності та регулярності звітності. Забезпечення діяльності механізмів зворотного зв'язку. Системності аналізу усіх факторів, які впливають на якість освітньої діяльності, моніторингу та своєчасного попередження кризових явищ в академічній сфері на рівні

навчальної групи, навчального предмета, кафедри, факультету та закладу освіти. Автономія та самоврядування ЗВО реалізуються відповідно до законодавства та передбачають його наступні права. Самостійно визначати форми навчання, форми та види організації навчального процесу. Приймати на роботу педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників. Надавати додаткові освітні послуги. Самостійно розробляти та впроваджувати програми своєї наукової та науково-виробничої діяльності. Створювати в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України, інститути, коледжі, технікуми, факультети, відділення, філії, навчальні, методичні, наукові, науково-дослідні центри та лабораторії, конструкторські та конструкторсько-технологічні бюро, територіально відділені й інші структурні підрозділи. Здійснювати видавничу діяльність, розвивати власну поліграфічну базу. На підставі відповідних угод здійснювати спільну діяльність з іншими вузами, підприємствами, установами й організаціями. Брати участь у роботі міжнародних організацій. Створювати власну символіку й атрибутику. Звертатися з ініціативою до органів керування вищою освітою про внесення змін у діючі чи розробці нових нормативно-правових актів у галузі освіти, а також брати участь у роботі з удосконалювання відповідних проектів документів. Користуватися земельними ділянками в порядку, передбаченому Земельним кодексом України. Керування діяльністю ЗВО забезпечує його керівник – ректор (президент), начальник, директор і т.п. У ЗВО створюються також органи студентського самоврядування на рівні студентської групи, факультету, гуртожитку, вищого навчального закладу. Органи студентського самоврядування можуть мати різну форму (сенат, парламент, старостат, студентська навчальна / наукова частина, студентські деканати, ради і т.п.). Рішення, які вони приймають, мають рекомендаційний характер.

Управління освітою – вид соціального керування, підтримує цілеспрямованість та організованість навчально-виховного, інноваційного та подібних процесів у системі освіти. Підкоряючись загальним закономірностям соціального управління, керування освітою має певні особливості, обумовлені способами постановки та досягнення соціально важливих цілей за конкретних умов організації навчально-виховного процесу.

Установка у психології – неусвідомлений стан, який випереджає та визначає розгортання будь-яких форм психічної діяльності; стан змобілізованості, готовності до дії; обумовлена наявністю у суб'єкта потреби та відповідних умов її задоволення. Установка – механізм регуляції діяльності; її регулююча функція виявляється у формі спрямованості на вирішення визначених задач. У педагогічному процесі відіграє як позитивну, так і негативну роль. Наприклад, можлива установка студента, що ця навчальна дисципліна йому на потрібна, призведе до утруднень при розгортанні ним відповідної навчальної діяльності з її засвоєння.

Учені (вчені) ступені і звання – офіційне підтвердження наукової кваліфікації фахівця та його ролі у навчально-виховному процесі у

вищому навчальному закладі; присудження ступенів і присвоєння звань - форма атестації наукових кадрів. Вчені ступені – кандидат наук і доктор наук у відповідній галузі знань (педагогічних, технічних, економічних і т.д. згідно зі структурою спеціальностей, затвердженої ВАК України); вчені звання – доцент і професор.

Учитель – педагогічна професія та посада в системі загальної та професійно-технічної освіти. Своїм походженням учительська професія зобов'язана виокремленню освіти в особливу соціальну функцію, коли в структурі суспільного поділу праці сформувався специфічний тип діяльності, призначення якої – підготовка підростаючих поколінь до життя на основі залучення їх до цінностей людської культури.

Уява фантазія, психічний процес, що полягає у створенні нових уявлень, думок і образів на основі життєвого досвіду. Уява виражається в уявній побудові засобів і результатів предметної діяльності суб'єкта; у створенні програми поведінки, коли проблемна ситуація характеризується значною невизначеністю; у продукуванні образів, що замінюють і стимулюють діяльність; у створенні образів бажаних об'єктів. Основна тенденція пам'яті – максимально точно відновлення образів раніше сприйнятих і усвідомлених ситуацій і об'єктів. Основна ж тенденція уяви – перетворення представлень пам'яті, які забезпечують у кінцевому рахунку створення розумової ситуації, яка раніше не виникала. Уява – це відображення дійсності у нових сполученнях і зв'язках. Найважливіше призначення уяви в тому, що вона дозволяє представляти результати роботи ще до її початку. Розрізняють також відтворюючу та творчу уяву. Перша являє собою процес створення образу предмета за його описом, чи малюнком або кресленням; друга – процес самостійного створення нових образів, втілюваних в оригінальні продукти діяльності. Вона вимагає «добору матеріалу», необхідного для побудови образу відповідно до суті задуму. Особлива форма уяви – мрія чи уявне створення бажаних ситуацій більш-менш віддаленого майбутнього, без урахування наявності об'єктивних можливостей для їхнього виникнення.

Ф

Філогенез людини – тобто розвиток її як виду, різновиду живого, має надзвичайно довгу історію. Він здійснюється як цілісний еволюційний процес, у результаті якого відбулося перетворення антропоїда у людину розумну. Сучасна наука стверджує, що філогенез підпорядкований законам конвергенції: взаємодії, взаємопроникнення природних та соціокультурних процесів і можливий тільки тоді, коли людина робить свідому перебудову свого еволюційного процесу. В даний час, як вважає М.М. Моїсеєв, людство перебуває на порозі третьої перебудови свого еволюційного процесу. Дійсно, проблема вимирання людства знову стала актуальною. Катастрофічний стан екології планети, виснаження можливостей біосфери щодо задоволення усе зростаючих потреб людини всерйоз порушують питання про виживання не тільки людини, але й усього живого на Землі.

Філософія освіти – галузь дослідження загальної теоретичної проблематики, цілей та ціннісних основ освіти, принципів формулювання її змісту та спрямованості.

Фрустрація (лат. frustratio – марне чекання, розлад) – психічний стан напруги, тривожності, розпачу, що виникає при зіткненні людини з нездоланими перешкодами (реальними чи уявними) на шляху до досягнення значимих цілей та задоволення потреб. Основними причинами є наступні. Перша. Нестача необхідних засобів для досягнення мети (зовнішніх засобів, внутрішніх засобів – здібностей чи знань). Друга. Безповоротні втрати (зовнішні, внутрішні). Третя. Конфлікти (зовнішні – з людьми, внутрішні – із собою), протиріччя почуттів, бажань і думок. Найчастіше реакцією на стан фрустрації є виникнення внутрішньої тенденції до агресивності, яка або стримується, виявляючись у вигляді дратівливості, або відкрито проривається у вигляді гніву та може потягти за собою афект. Виникнення фрустрації не тільки обумовлене об'єктивною ситуацією, але й залежить від особливостей особистості. Можливий шлях виходу із стану фрустрації, який може бути запропонований викладачем, переключення на іншу, приємну й успішну діяльність. «Зелений виноград» – зниження цінності тієї мети, до якої тільки що прагнув. Логічне самозаспокоєння «Що не робиться, усе на краще», «Могло бути й гірше», переосмислення ситуації. Алкоголь і заспокійливі таблетки, як правило, не ефективні, у випадку систематичного вживання у великих дозах шкідливі. Очевидно, що однією з головних причин фрустрації виступає невинувато висока самооцінка та пов'язаний з нею завищений рівень домагань людини, що найчастіше призводить до неможливості вирішити ті завдання, які вона перед собою необачно ставить.

Фундаменталізація освіти – спирається на ідею єдності світу, що виявляється у загальному взаємозв'язку у сфері неживого, живого та духовного. Єдність світу виявляється в єдності культурної, наукової та практичної сфер цивілізації та як наслідок в органічних зв'язках природно наукових, гуманітарних і технічних наук. Ці зв'язки неминуче повинні бути відбиті в моделях фахівців, навчальних планах, програмах, підручниках та організації навчального процесу. Фундаментальні науки – це природничі науки (тобто науки про природу у всіх її проявах) – фізика, хімія, біологія, науки про космос, землю, людину і т.д. А також математика, інформатика та філософія, без яких неможливим є глибоке осмислення знань про природу. У навчальному процесі кожній фундаментальній науці відповідає своя дисципліна, що називається фундаментальною. Фундаментальні знання – це знання про природу, що містяться у фундаментальних науках (і фундаментальних предметах). Фундаменталізація вищої освіти – системне та всеохоплююче збагачення навчального процесу фундаментальними знаннями та методами творчого мислення, виробленими фундаментальними науками. Припускає його постійне збагачення новими досягненнями фундаментальних наук.

Х

Ханжество (священництво) – негативна моральна якість особистості, що виражається у схильності до обману, свідомого маскуванню власних непорядних бажань та вчинків під турботу про моральну чистоту та порядність. Ханжа виставляє себе зразком чеснот, доброзичливості та благочестя, аби приховати свою корисливість та ниці спонукання. Виступаючи в ролі суворого судді у питаннях моральності, він пред'являє до інших людей непомірно високі вимоги, але не поширює їх на себе. Особливістю священництва є різкий контраст між видимістю та сутністю, словом і справою. Священництво як моральне зло можна розпізнати у студентському колективі за постійним підкресленням людиною власної безкорисливості та зловживання моральністю.

Характер – сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що складається та виявляється у діяльності та спілкуванні, обумовлюючи типові індивідуальні способи поведінки. Індивідуальні особливості, що утворюють характер, відносяться, в першу чергу, до волі й емоцій, але певною мірою і до розуму. Становлення характеру відбувається в умовах включення особистості до різних соціальних груп. Найважливіший момент у формуванні характеру – те, як людина ставиться до навколишніх і до самого себе. Найважливіші типи акцентуації характеру – інтровертний, екстравертний, некерований, неврастенічний, сенситивний та демонстративний. Характер – лише одна зі сторін особистості, але не вся особистість. Людина, поставлена в ситуацію вибору, здатна піднятися над обставинами, у т.ч. над власним характером. Ця здатність людини протистояти будь-яким обставинам, включаючи внутрішні, психологічні, являє собою основу його розвитку як особистості.

Християнська культура – виникла і розвивалася у зв'язку з твердженням християнства, однієї зі світових релігій (разом із буддизмом та ісламом). Християнство (грец. Christos – помазаник, месія) як релігійний рух зародилося у I столітті в контексті месіанського руху іудаїзму, з яким, однак, незабаром вступило у конфлікт і згодом оформилося як самостійна релігія. Набуває все більшої ваги в сучасній Україні і відіграє важливу роль у формуванні підрастаючого покоління.

Ц

Цивільне (громадянське) виховання – формування громадянської позиції як інтегративної якості особистості, яка дозволяє людині відчувати себе юридично, соціально, морально та політично дієздатною. До основних елементів громадянської позиції належить моральна та правова культура, яка виражається у почутті власної гідності, внутрішньої свободи особи, дисциплінованості, гармонічному сполученні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів.

Цикл існування об'єкта діяльності – період, протягом якого існує об'єкт діяльності фахівця від «народження» (чи проектування) до його ліквідації. Період існування об'єкта діяльності поділяється на окремі етапи:

- *проектування*, протягом якого вирішуються питання щодо його конструкції чи змісту;
- *створення*,
- *експлуатації*, протягом, якого об'єкт використовується за призначенням;
- *відновлення* (ремонт, удосконалення і т.д.), яке пов'язане з відновленням властивостей, якостей, підвищенням продуктивності та ін.;
- *утилізація і ліквідація*.

Кожен етап існування об'єкта діяльності фахівця має свої ознаки, що визначаються спільністю (відповідно до кінцевого продукту) типових задач діяльності, пов'язаних безпосередньо з об'єктом, а також відмінностями даних типових задач від задач іншого етапу.

Цикл підготовки – сукупність складових частин змісту освіти чи професійної підготовки, які об'єднані відповідно до ознак причетності їхнього змісту до загальної галузі освіти чи загального напрямку підготовки.

Цинізм – моральна якість, яка характеризує презирливе ставлення до культури суспільства, до його духовних і моральних цінностей. Форма морального зла, що відкрито демонструє власну аморальність. Крайня форма цинізму – жорстокість, тому особливо небезпечним є спілкування дітей та юнацтва зі злочинними елементами, які створюють ілюзію вседозволеності. Його прояви необхідно відстежувати викладачу аби здійснити відповідні впливи щодо бажаного усунення.

Ш

Школа – освітня, навчально-виховна установа, базовий елемент освітньої системи.

Ю

Юність – шкільна, рання юність (I період), стадія життя і розвитку людини, що охоплює вік від 14-15 років і II період - до 21 року. Основний психологічний процес юності – формування особистості та розвиток самосвідомості. Найбільш загальна тенденція юності – зростання самостійності та самосвідомості, відкриття свого «Я». Юність - час активного світоглядного пошуку, своєрідним фокусом якого стає проблема сенсу життя.

Я

Якість особистості випускника вищого навчального закладу - цілісна сукупність характеристик особистості, що визначає зміст соціально значимих і професійно важливих особливостей особистості, яка закінчує вищий навчальний заклад.

Якості знань – виявляються в результаті багато аспектного аналізу засвоєння і застосування знань людиною у різних видах діяльності. Поняття якості знань передбачає співвіднесення видів знань (закони, теорії, прикладні, методологічні знання) з елементами змісту освіти. Якість знань має наступні характеристики: повноту, глибину, систематичність, системність, оперативність, гнучкість, конкретність, узагальненість. Основними якостями знань у системі є повнота, глибина, оперативність, гнучкість, усвідомленість. Під час ігрової перевірки виявляється ступінь сформованості кожної якості знань чи їхнього сполучення.

Якості особистості педагога. При розгляді педагога як суб'єкта діяльності виділяють професійно-педагогічні якості, які можуть бути дуже близькі до здібностей, і власне особистісні. До важливих професійних якостей А.К.Маркова відносить: педагогічну ерудицію, педагогічну цілеспрямованість, педагогічне (практичне і діагностичне) мислення, педагогічну інтуїцію, педагогічну імпровізацію, педагогічну спостережливість, педагогічний оптимізм, педагогічну спритність, педагогічне передбачення та педагогічну рефлексію. Усі ці якості близькі до поняття «здатність». Ще більш насиченим виглядає список особистісних якостей педагога за Л.М. Мітіною: ввічливість, вдумливість, вимогливість, вразливість, вихованість, уважність, витримка, гнучкість у поведженні, громадянська позиція, гуманність, діловитість, дисциплінованість, доброта, сумлінність, доброзичливість, ідейна переконаність, ініціативність, щирість, колективізм, критичність, логічність, любов до своїх учнів і дітей взагалі, спостережливість, наполегливість, відповідальність, чуйність, організованість, товариськість, політична свідомість, порядність, патріотизм, правдивість, педагогічна ерудиція, передбачливість, принциповість, самостійність, самокритичність, скромність, справедливість, кмітливість, сміливість, прагнення до самовдосконалення, тактовність, почуття нового, почуття власного достоїнства, чуйність та емоційність. Цей загальний перелік властивостей складає психологічний портрет ідеального вчителя. Стрижнем, серцевиною цього портрета є власне особистісні якості: спрямованість, рівень домагань, самооцінка й образ «Я».

Якості особистості учня (студента). Це когнітивні (пізнавальні) якості, уміння відчувати навколишній світ, задавати питання, знаходити причини явищ, позначати своє розуміння чи нерозуміння питання й ін. Креативні (творчі) якості – одухотвореність, фантазія, гнучкість розуму, відчуття суперечності; розкутість думок і почуттів, рухів; прогнозованість; наявність своєї думки та ін. Методологічні (організаційні) якості – здатність до усвідомлення цілей навчальної діяльності й уміння їх пояснити; уміння поставити мету й організувати її досягнення;

рефлексивне мислення; комунікативні якості й ін. Ці групи представляють мінімальний комплексний набір орієнтирів для забезпечення всебічного освітнього процесу. Так, наприклад, орієнтація на розвиток лише креативних якостей ускладнить загальний освітній рух студента, оскільки без сформованої організаційної основи його творчість залишиться спонтанною. Особистісні якості студента використовуються для формулювання цілей освітнього процесу на різних його етапах стосовно досліджуваних курсів та окремих тем.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник. Київ : Вища школа, 1998. 560 с.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи. Київ : Логос, 2003. 221 с.
3. Галагузов В. М., Євтух М. Б. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні. Київ : Освіта, 1995. 241 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
5. Коротяєв Б. І., Гришин Є. О., Устинко О. А. Педагогіка вищої школи. Київ : Освіта, 1990. 367 с.
6. Марушкевич А. А. Педагогіка вищої школи. Київ : Логос, 2006. 215 с.
7. Осипова Т. Ю., Бартенєва І. О., Біла О. О. Виховна робота зі студентською молоддю : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2006. 288 с.
8. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
9. Подоляк Л. Г., Юрченко В. Г. Психологія вищої школи : навч. посіб. для магістрантів і аспірантів. Київ : Дивосвіт, 2006. 236 с.
10. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : Кондор, 2011. 628 с.
11. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ, Академвидав, 2006. 352 с.

Додаткова література

1. Єріна А. М., Єрін Д. Л., Захожай В. Б. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Київ : ЦНЛ, 2004. 212 с.
2. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. Київ : КДНК, 2001. 608 с.
3. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.) / М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. Київ-Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. 147 с.
4. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень : конспект лекцій : посібник. Київ : Академвидав, 2004. 208 с.
5. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академія, 2005. 560 с.
6. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності : підруч. Київ : Знання-Прес, 2003. 295 с.
7. Щербань П. М. Прикладна педагогіка : навч.-метод. посіб. Київ : Вища шк., 2002. 215 с.
8. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 560 с.